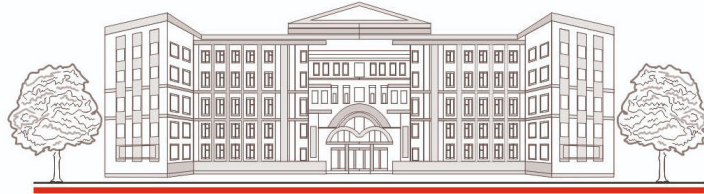

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 80

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» було включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») за спеціальностями D8. Право, D9. Міжнародне право.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний університет
Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного університету
протокол № 12 від 18 травня 2026 року.

Головний редактор: Діденко Лариса Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики Міжнародного університету, Україна

Члени редакційної колегії: Тицька Яна Олександрівна – доктор наук, доцент, декан факультету права та економіки, професор кафедри державно-правових дисциплін (за сумісництвом) Міжнародного університету, Україна; Федотов Олексій Павлович – доктор наук, професор, професор кафедри морського, митного та інформаційного права, начальник науково-дослідної частини Національного університету «Одеська юридична академія», Україна; Філатов Віктор Вікторович – доктор наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів, Україна; Качурінер Вікторія Львівна – кандидат наук, доцент, доцент кафедри морського та міжнародного права Міжнародного університету, Україна; Сафончик Оксана Іванівна – доктор наук, професор, професор кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія», Україна; Пасечник Олена Владиславівна – доктор наук, професор, в.о. завідувачки кафедри морського та міжнародного права Міжнародного університету, Україна; Warren G. Lavey – Doctor of Science, Professor, Adjunct Professor University of Illinois, Urbana-Champaign, IL, USA; Лукасевич-Крутник Ірина Степанівна – доктор наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, Україна; Спасова Катерина Іванівна – кандидат наук, доцент, доцент кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія», Україна; Балтаджи Поліна Миколаївна – кандидат наук, доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, Україна; Мальський Маркіян Маркіянович – доктор наук, доцент кафедри європейського права факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна; David Ramiro Troitino – PhD, Professor, Jean Monnet and UNESCO Professor, Tallinn University of Technology, Estonia; Bílková Veronika – Head of the Department of Public International Law, Head of the Department of Public International Law, Czech Republic; Рудой Катерина Миколаївна – доктор наук, професор, професор кафедри адміністративного права і процесу Одеського державного університету внутрішніх справ, Україна

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

У разі передрукування матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1551 від 09.05.2024 року

Ідентифікатор медіа: R30-04395

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Міжнародний гуманітарний університет
(вул. Фонтанська Дорога, 33, м. Одеса, e-mail: mgu_rektorat@ukr.net, Тел.: +38 (048) 719-88-38).

Мови видання: українська, англійська.

Адреса редакції:
Міжнародний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна.
Телефон: +38 (098) 985-01-58, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

*Антонюк Л. О.,**аспірантка кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8485-1352>*

КОНСТИТУЦІЙНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДОГЛЯДОВОЇ ПРАЦІ: ВІД ФОРМАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ДО РЕАЛЬНОГО БАЛАНСУ

Анотація. Статтю присвячено аналізу конституційної регламентації гендерної рівності в Україні крізь призму доглядової праці. Зазначено, що у вітчизняній юридичній науці ця проблематика залишається недостатньо дослідженою саме на рівні конституційного права, попри її значення для забезпечення фактичної рівності жінок і чоловіків. Основну увагу зосереджено на змісті статті 24 Конституції України, яка закріплює принцип рівності прав жінки і чоловіка та визначає механізми його забезпечення. Обґрунтовано, що чинна редакція цієї норми, попри проголошення рівності, відтворює традиційну модель розподілу соціальних ролей, у межах якої доглядова праця асоціюється переважно з жінками через акцент на материнстві.

Здійснено системний аналіз статті 24 у взаємозв'язку з іншими положеннями Конституції України, зокрема тими, що містяться у статтях 3, 21 та 22, що дозволило виявити внутрішні неузгодженості конституційного регулювання. Доведено, що така конструкція має ознаки формальної рівності та не забезпечує її фактичної реалізації, оскільки впливає на можливості жінок у професійній сфері та обмежує участь чоловіків у виконанні батьківських обов'язків.

У статті запропоновано внести зміни до відповідних положень статті 24 Конституції України з метою переорієнтації з виключного акценту на материнстві на більш збалансований підхід, що охоплює як материнство, так і татівство (тобто, охоплює батьківство у цілому). Наголошено, що така трансформація сприятиме утвердженню реальної гендерної рівності та забезпеченню справедливого розподілу доглядової праці. Обґрунтовано доцільність подальших досліджень у напрямі проведення порівняльно-правового аналізу конституційних підходів до регулювання доглядової праці в державах – членах Європейського Союзу, а також аналізу впливу галузевого законодавства на забезпечення фактичної рівності жінок і чоловіків.

Ключові слова: гендерна рівність; доглядова праця; батьківство; материнство; татівство; формальна рівність; фактична рівність; права людини; рівність прав жінок і чоловіків.

Постановка проблеми. У сучасній українській юридичній літературі порівняно небагато публікацій присвячено осмисленню гендерної рівності крізь призму доглядової праці саме у науці конституційного права. Переважна більшість досліджень зосереджується або на загальних засадах рівності жінок і чоловіків, або на регулюванні цього питання положеннями трудового, сімейного права, права соціального забезпечення, – залишаючи поза належною увагою конституційну модель розподілу доглядових обов'язків між жінками та чоловіками.

Тим не менш, дослідження цієї проблематики є актуальним в Україні з кількох причин. Насамперед, це необхідність переосмислення змісту конституційного принципу гендерної рівності. Чинна редакція статті 24 Конституції України, закріплюючи рівність прав жінок і чоловіків, водночас зберігає акцент на материнстві як основній формі реалізації доглядової функції, що свідчить про збереження елементів формальної, а не фактичної рівності. Аналіз доглядової праці дозволяє виявити прихований структурний дисбаланс, які не усуваються лише декларативним закріпленням рівності.

Крім того, це євроінтеграційний вектор розвитку України, актуальність якого посилилась у зв'язку із російським повномасштабним вторгненням в Україну у 2022 році. Після набуття статусу кандидата на членство та початку переговорів про вступ Європейському Союзу (ЄС) держава зобов'язана забезпечити реальну, а не формальну рівність жінок і чоловіків, зокрема у сфері поєднання професійної діяльності та сімейних обов'язків. Підходи країн-членів ЄС дедалі більше акцентують увагу на рівномірному розподілі доглядової праці між батьками, що потребує відповідного конституційного осмислення в Україні.

Не менш важливим є і питання ефективної реалізації соціальної функції держави та забезпечення прав людини. Нерівномірний розподіл доглядової праці між жінками та чоловіками безпосередньо впливає на доступ жінок до ринку праці, їхній професійний розвиток та економічну незалежність, а також обмежує можливості чоловіків реалізувати своє право на батьківство. Відтак, дослідження доглядової праці як елементу гендерної рівності дозволяє сформулювати підходи до вдосконалення Основного Закону з метою досягнення реального балансу прав і обов'язків у цій сфері.

Стан дослідження. Проблематика гендерної рівності у сфері доглядової праці в українській юридичній літературі залишається недостатньо розробленою саме на рівні науки конституційного права. Наявні дослідження здебільшого зосереджуються на загальних засадах принципу рівності жінок і чоловіків, а також на питаннях заборони дискримінації та забезпечення рівних можливостей, не приділяючи належної уваги аналізу доглядової праці як складової конституційної моделі гендерної рівності (див., наприклад, [1–2]).

Водночас окремі аспекти, пов'язані з поєднанням професійної діяльності та сімейних обов'язків, а також із правовим регулюванням відпусток, пов'язаних із народженням дитини та доглядом за нею, досліджуються у межах трудового та соціального права (див., наприклад, [3–4]). У цих роботах акцент робиться переважно на гарантіях для жінок як матерів, що ві-

дображає усталену традицію сприйняття доглядової праці як переважно «жіночої» сфери, і лише частково враховує питання участі чоловіків у виконанні відповідних обов'язків.

Таким чином, попри наявність окремих наукових розвідок, у вітчизняній юридичній науці відсутній комплексний конституційно-правовий аналіз доглядової праці як елементу реалізації принципу гендерної рівності. Ця стаття є внеском у розвиток відповідного наукового дискурсу та спрямована на формування цілісного підходу до розуміння ролі доглядової праці у структурі конституційної моделі гендерної рівності в Україні.

Метою статті є виявлення обмежень чинної конституційної регламентації гендерної рівності в Україні у контексті доглядової праці та формулювання пропозицій щодо її вдосконалення шляхом внесення відповідних змін до положень статті 24 Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Конституційне закріплення гендерної рівності в Україні відбувалося під впливом як міжнародних стандартів у сфері прав людини, так і попереднього правового розвитку, зокрема радянської правової традиції. Проголошуючи рівність прав жінок і чоловіків, чинна Конституція України 1996 року водночас відтворює підходи, закладені ще у конституціях Української РСР, де рівність мала переважно формальний характер і поєднувалася з чітким закріпленням соціальних ролей жінок і чоловіків. Це зумовлює необхідність критичного аналізу відповідних конституційних положень з урахуванням сучасного розуміння змісту гендерної рівності.

Важливе значення у цьому контексті має стаття 24 Конституції України, яка встановлює, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується, зокрема, створенням умов, що дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством, а також правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства.

Аналізована стаття складається з трьох частин, її положення розташовані від загальних до більш конкретних, що відповідає класичній логіці конституційного регулювання: від проголошення конкретного принципу – до його деталізації та механізмів реалізації.

Перша частина статті 24 Конституції України закріплює загальний принцип рівності, відповідно до якого громадяни та громадянки мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. А саме, сформульовано, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» [5]. Іншими словами, йдеться про одну з засад конституційного ладу, яка має універсальний характер і поширюється на всі сфери суспільного життя. У цьому положенні закладено як формальний аспект рівності (рівність перед законом), так і матеріальний (рівність у користуванні правами і свободами), що створює основу для подальшої конкретизації принципу рівності в інших нормах Конституції.

Друга частина статті 24 встановлює заборону дискримінації, визначаючи перелік ознак, за якими не допускаються привілеї чи обмеження. А саме, проголошено, що «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [5]. Серед таких ознак прямо вказано стать, що має важливе значення для забезпечення гендерної рівності. Формулювання «за мовними або іншими ознаками» свідчить про відкритий характер цього переліку, що дозволяє

тлумачити його розширено та адаптувати до сучасних викликів. Таким чином, друга частина конкретизує загальний принцип рівності, закріплюючи негативний обов'язок держави – утримуватися від дискримінаційного ставлення.

Третя, остання частина статті 24 присвячена спеціальному аспекту рівності – рівності прав жінки і чоловіка – і визначає засоби її забезпечення. У ній проголошено, що «рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [5]. Саме ця частина аналізованої статті привертає найбільшу увагу у контексті нашого дослідження.

На відміну від попередніх частин ст.24 Конституції України, вона має більш деталізований і програмний характер, передбачаючи як загальні гарантії (рівні можливості у різних сферах життя), так і спеціальні заходи, спрямовані на захист жінок. Водночас саме в цій частині простежується певна асиметрія: забезпечення рівності пов'язується передусім із створенням умов для поєднання жінками праці з материнством та із підтримкою материнства і дитинства. Такий підхід фактично закріплює традиційну модель розподілу соціальних ролей, у межах якої доглядова праця асоціюється переважно з жінками, що потребує подальшого критичного осмислення з позицій сучасного розуміння гендерної рівності.

Попри загальне закріплення принципу рівності, таке формулювання фактично пов'язує виконання доглядової функції передусім із жінками, залишаючи поза увагою роль чоловіків у здійсненні батьківських обов'язків. У результаті на рівні Основного Закону закріплюється асиметричний підхід до розподілу доглядової праці.

Варто зауважити, що подібна конструкція має низку правових і соціальних наслідків. З одного боку, вона сприяє збереженню стереотипного уявлення про доглядову працю як «природну» сферу відповідальності жінок, що впливає на їхнє становище на ринку праці та обмежує можливості професійної реалізації. З іншого боку, така модель опосередковано звужує можливості чоловіків реалізовувати свої права у сфері батьківства, оскільки не передбачає їх як повноцінних суб'єктів доглядових відносин. Відтак, навіть за наявності формально проголошеної рівності, чинна конституційна регламентація не забезпечує досягнення її фактичного змісту.

Водночас слід підкреслити, що аналіз статті 24 Конституції України не може здійснюватися ізольовано, поза системним зв'язком з іншими положеннями Основного Закону. Конституційні норми утворюють цілісну систему, в межах якої зміст окремих принципів розкривається через їх взаємодію. Саме тому для повного розуміння конституційного закріплення гендерної рівності доцільно розглядати статтю 24 у контексті низки інших норм, насамперед тих, що закріплюють цінності та орієнтири функціонування держави.

У першій частині цієї статті (тобто статті 3) закріплено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінні-

стю» [5]. Це положення має безпосереднє значення для дослідження гендерної рівності крізь призму доглядової праці. А саме, вона закріплює пріоритет людської гідності як конституційної цінності, що має універсальний характер і поширюється як на жінок, так і на чоловіків. У цьому контексті нерівномірний розподіл доглядової праці, який фактично закріплюється через акцент на материнстві у статті 24, може розглядатися як такий, що впливає на можливість реалізації гідності обох статей: жінок – через надмірне навантаження у сфері репродуктивної праці, чоловіків – через обмеження їх участі у батьківстві.

Далі у статті 3 передбачено, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [5]. Слід зазначити: положення про те, що права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави, вимагає від держави проведення політики, спрямованої не лише на формальне проголошення рівності, а й на створення умов для її фактичної реалізації. У сфері доглядової праці це означає необхідність формування таких правових і соціальних механізмів, які забезпечували б рівномірний розподіл відповідних обов'язків між жінками та чоловіками.

Крім того, стаття 3 встановлює, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є її головним обов'язком. У цьому контексті положення статті 24 Конституції України підлягають оцінці з точки зору їх здатності забезпечити не лише формальну, а й фактичну гендерну рівність, що передбачає подолання існуючого дисбалансу у сфері доглядової праці.

Відтак, стаття 3 виступає не лише загальною декларацією, а й критерієм оцінки змісту інших статей Конституції України, зокрема статті 24, на предмет їх відповідності сучасному розумінню гендерної рівності як реального, а не формального балансу прав і свобод.

Наступне положення, яке має бути враховане при системному тлумаченні статті 24 Конституції України, міститься у статті 21. Ця стаття закріплює принцип рівності у його матеріальному вимірі. У ній передбачено, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [5]. Це положення є важливим як таке, що визначає зміст конституційного принципу рівності як принципу, що виходить за межі формального юридичного «зрівняння». Адже йдеться не лише про рівність перед законом, а й про рівність у можливостях реалізації прав і свобод, що безпосередньо пов'язано із забезпеченням людської гідності.

У контексті дослідження гендерної рівності крізь призму доглядової праці стаття 21 відіграє роль своєрідного критерію оцінки інших конституційних положень. Зокрема, положення статті 24, будучи конкретизацією принципу рівності жінок і чоловіків, мають відповідати змісту, закладеному у статті 21. Водночас акцент на материнстві як основній формі реалізації доглядової функції фактично створює передумови для нерівного розподілу обов'язків між жінками та чоловіками, що впливає на їхні реальні можливості реалізації прав.

Таким чином, хоча стаття 24 формально спрямована на забезпечення рівності прав жінок і чоловіків, її зміст у частині регулювання доглядової праці може розглядатися як такий, що не повною мірою узгоджується з матеріальним розумінням рівності, закріпленим у статті 21 Конституції України. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність внесення відповідних змін до статті 24 Основного Закону.

Важливе значення для системного аналізу статті 24 Конституції України має також стаття 22, яка закріплює принцип неприпустимості звуження змісту та обсягу прав і свобод людини. Зокрема, у ній передбачено, що «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними» [5], а також що «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [5].

Положення цієї статті мають істотне значення для оцінки конституційної регламентації гендерної рівності, оскільки вони встановлюють загальну заборону будь-якого, у тому числі опосередкованого, обмеження можливостей реалізації прав. Йдеться не лише про пряме звуження прав через законодавчі акти, але й про такі конструкції правового регулювання, які фактично призводять до нерівномірного доступу до реалізації певних прав.

У контексті доглядової праці особливої уваги потребує те, що положення статті 24 Конституції України, акцентуючи увагу на материнстві як основній формі поєднання праці з сімейними обов'язками, де-факто закріплюють асиметричний підхід до розподілу доглядових функцій. Така регламентація не лише посилює навантаження на жінок, але й опосередковано обмежує можливість чоловіків реалізовувати свої права у сфері батьківства.

Відтак, можна стверджувати, що подібне нормативне закріплення ролей у сфері доглядової праці має ознаки звуження змісту та обсягу прав чоловіків, зокрема їхнього права на участь у вихованні дитини на рівних засадах. У цьому сенсі стаття 22 Конституції України виступає важливим критерієм оцінки положень статті 24 та додатково обґрунтовує необхідність їх перегляду з метою забезпечення реальної, а не формальної гендерної рівності.

З огляду на обмеження обсягу цієї статті, інші положення Конституції України, які також мають значення для розкриття змісту принципу гендерної рівності (зокрема, норми щодо сім'ї, праці та вільного розвитку особистості), не можуть бути предметом детального аналізу в межах цього дослідження. Водночас навіть здійснений фрагментарний системний аналіз дозволяє виявити внутрішні неузгодженості конституційної моделі рівності та окреслити напрями її вдосконалення.

У цьому контексті варто запропонувати переглянути наповнення статті 24 Конституції України, зокрема її третю частину, та викласти її в наступній редакції: «Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується... створенням умов, які дають жінкам та чоловікам можливість поєднувати працю з батьківством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою батьківства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам, матерям та татам малолітніх та неповнолітніх дітей». Таким чином, на рівні Основного Закону держави буде посилено підтримку становлення реальної рівності жінок та чоловіків у суспільстві та визначено права та обов'язки, які впливають зі статусу батьківства, як для жінок, так і для чоловіків.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що чинна конституційна регламентація гендерної рівності в Україні, – насамперед, положення статті 24 Конституції України, – має ознаки формальної рівності та не повною мірою відповідає сучасному розумінню фактичної рівності жінок і чоловіків. Аналіз положень цієї статті у системному

зв'язку з іншими нормами Основного Закону, зокрема статтями 3, 21 та 22, засвідчує наявність внутрішнього змістовного дисбалансу, пов'язаного із асиметричним закріпленням доглядової праці переважно за жінками. Такий підхід не лише впливає на можливості жінок реалізувати свої права у професійній сфері, але й обмежує реалізацію прав чоловіків у сфері батьківства.

Обґрунтовано, що подолання зазначеного дисбалансу потребує переосмислення конституційного регулювання гендерної рівності крізь призму доглядової праці як важливого елементу реалізації прав людини. У цьому контексті запропоновано вдосконалення змісту статті 24 Конституції України шляхом переходу від акценту на материнстві до більш збалансованого підходу, що охоплює як материнство, так і татівство (тобто, охоплює обидві складові батьківства). Такий підхід сприятиме утвердженню реальної, а не лише формально проголошеної гендерної рівності, а також забезпеченню більш справедливого розподілу прав і обов'язків у сфері догляду за дітьми.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі полягають у поглибленому аналізі інших положень Конституції України, що впливають на формування гендерної рівності, а також у дослідженні практики їх реалізації. Окремої уваги потребує порівняльно-правовий аналіз конституційних підходів до регулювання доглядової праці в державах – членах Європейського Союзу, а також аналіз впливу галузевого законодавства на забезпечення фактичної рівності жінок і чоловіків. Такі дослідження сприятимуть формуванню цілісної та узгодженої конституційної регламентації гендерної рівності в Україні.

Література:

1. Павлов Д., Славінська І. Катерина Левченко: «Якщо всі й були рівними в СРСР, то хіба що у своїй безправності». *The Ukrainians*. 2023. URL: <https://theukrainians.org/kateryna-levchenko/>
2. Радченко Я. Гендерний розрив у оплаті праці: що це і чи можна якось зарадити?. Жінки – це 50% успіху України. 2021. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/gendernyj-rozryv-u-oplati-pratsi-shho-tse-i-chy-mozhna-yakos-zaradyty/>
3. Пагіря О. Гендер по-радянськи: навантаження жінки в СРСР звужувало коло обов'язків чоловіка. *Український Тиждень*. 2012. URL: <https://tyzhden.ua/hender-po-radiansky-navantazhennia-zhinky-v-srsr-zvuzhuvalo-kolo-obov-iazkiv-cholovika/>
4. Шестаковський О. Гендерна нерівність на ринку праці України: структурні передумови і тривкі стереотипи. *Вісник Київського*

національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. 2013. Т. 4. С. 49–53.

5. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Antoniuk L. Constitutional Regulation of Gender Equality in Ukraine Through the Lens of Care Work: From Formal to Substantive Equality

Summary. The article is devoted to the analysis of the constitutional regulation of gender equality in Ukraine through the lens of care work. It is noted that in Ukrainian legal scholarship this issue remains insufficiently explored at the level of constitutional law, despite its significance for ensuring substantive equality between women and men. The main focus is placed on the content of Article 24 of the Constitution of Ukraine, which enshrines the principle of equality of rights between women and men and defines the mechanisms for its implementation. It is substantiated that the current wording of this provision, despite its declaration of equality, reproduces a traditional model of social role distribution, in which care work is primarily associated with women due to its emphasis on motherhood.

A systematic analysis of Article 24 is conducted in conjunction with other provisions of the Constitution of Ukraine, in particular Articles 3, 21, and 22, which makes it possible to identify internal inconsistencies in constitutional regulation. It is demonstrated that such a construction reflects formal equality and does not ensure its effective realization, as it affects women's opportunities in the professional sphere and limits men's participation in fulfilling parental responsibilities.

The article proposes amendments to the relevant provisions of Article 24 of the Constitution of Ukraine in order to shift from an exclusive focus on motherhood to a more balanced approach that encompasses both motherhood and fatherhood (i.e., parenting as a whole). It is emphasized that such a transformation would contribute to the establishment of substantive gender equality and ensure a fair distribution of care work. The expediency of further research is substantiated, particularly in the direction of conducting a comparative legal analysis of constitutional approaches to regulating care work in European Union Member States, as well as examining the impact of sectoral legislation on ensuring substantive equality between women and men.

Key words: gender equality; care work; fatherhood; motherhood; parenting; formal equality; substantive equality; human rights; equality of rights between women and men.

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Іванцова З. А.,**доктор філософії в галузі права,**доцент кафедри конституційного права**Національного університету «Одеська юридична академія»**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7110-5967>*

КОГНІТИВНА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЯК НОВИЙ ОБ'ЄКТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАХИСТУ: РОЛЬ ПОЛІГРАФА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню конституційно-правових проблем застосування поліграфа в умовах трансформації інформаційного виміру прав людини та становлення цифрових і когнітивних прав. Особливу увагу приділено впливу сучасних інформаційних і психофізіологічних технологій на внутрішню сферу особи, зокрема на її здатність самостійно формувати, змінювати та утримувати власні думки без надмірного зовнішнього втручання. Обґрунтовується теза, що розвиток таких технологій зумовлює розширення об'єкта конституційного захисту - від традиційної інформації про особу до її когнітивних процесів.

У роботі розкривається розуміння когнітивної недоторканності (свободи) як нового (похідного) об'єкта конституційного захисту, що формується на перетині права на приватне життя, людської гідності, свободи думки та презумпції невинуватості. Когнітивна недоторканність визначається як заборона будь-якого примусового або прихованого втручання у психічні процеси особи та захист її внутрішнього інформаційного простору. Поліграф розглядається як технологія, що здатна опосередковано проникати у когнітивну сферу шляхом фіксації та інтерпретації психофізіологічних реакцій людини.

Проаналізовано положення Конституції України, та підзаконних актів, що регулюють використання поліграфа в діяльності державних органів. Встановлено, що формальна добровільність проходження поліграфа не завжди забезпечує фактичну свободу волевиявлення, оскільки сама процедура може створювати психологічний тиск і формувати уявлення про недовіру до особи. Такі обставини актуалізують проблему прихованого втручання у когнітивну сферу навіть за відсутності прямого примусу.

У статті також досліджується вплив застосування поліграфа на принцип презумпції невинуватості, оскільки результати тестування, попри їх орієнтовний характер, можуть використовуватися для формування оцінок доброчесності та поведінки особи. Аналізується судова практика, яка визнає такі результати допоміжними, але не виключає їх фактичного впливу на прийняття рішень.

Особливу увагу приділено зарубіжному досвіду, зокрема рішенням судів Кенії та Індії, які визнали використання поліграфа та подібних нейротехнологічних методів неконституційними через їх втручання у внутрішню сферу особи та порушення заборони самовикриття. Підкреслюється формування глобальної тенденції до посилення захисту когнітивної автономії.

У висновках обґрунтовується необхідність доктринального визнання когнітивної недоторканності як самостійного об'єкта конституційного захисту та встановлення чітких меж використання поліграфа. Зазначається, що лише за таких умов можливе забезпечення балансу між суспіль-

ними інтересами та правами людини в умовах розвитку цифрових технологій.

Ключові слова: права людини, людська гідність, інформаційні права, цифрові права, когнітивний простір.

Постановка проблеми. У сучасних умовах цифрової трансформації суспільства та розвитку нейротехнологій відбувається суттєве розширення меж втручання у внутрішню сферу особи. Особливого значення набуває проблема використання психофізіологічних методів, зокрема поліграфа, який, попри формальне визнання його допоміжного характеру, фактично здатний впливати на оцінку поведінки та доброчесності людини. Відсутність належного конституційно-правового осмислення меж такого втручання створює ризики порушення фундаментальних прав людини, зокрема права на приватність, гідність, свободу думки та презумпцію невинуватості. У цьому контексті постає проблема доктринального визначення меж допустимого впливу технологій на когнітивну сферу особи та необхідності визнання когнітивної недоторканності як самостійного об'єкта конституційного захисту.

Стан дослідження. У сучасній правовій доктрині лише починає формуватися підхід до розуміння когнітивної автономії та когнітивної недоторканності як нових категорій конституційного права. У цьому контексті значний інтерес становлять дослідження, присвячені нейротехнологіям та нейроданим, які акцентують на потенційних загрозах втручання у внутрішні психічні процеси людини. Разом із тим питання системного конституційно-правового осмислення поліграфа у площині когнітивних прав залишається недостатньо розробленим.

Метою статті є комплексне дослідження конституційно-правової природи застосування поліграфа в умовах трансформації інформаційного виміру прав людини та формування концепції когнітивної недоторканності як нового об'єкта конституційного захисту.

Виклад основного матеріалу. З розвитком інформаційних технологій здатність особи самостійно формувати, змінювати й навіть утримувати свої думки без надмірного зовнішнього втручання зазнає значного впливу. Такий вплив проникає до когнітивної сфери, загрожуючи когнітивній недоторканності як нового об'єкта конституційного захисту.

Бразал А., Пеше Ф., Бельгран М. та Ларео Х. у спільній публікації щодо нейроданих та формування нейроправ відмічали: «нейротехнології обіцяють глибоке розуміння мозкової діяльності людей та розкриття найпотемніших особистих думок і почуттів, включаючи ті, що не перетворюються на дії і, отже, не можуть бути виміряні або виведені з даних, зібраних

за допомогою інших технологій» [2]. Таким чином зазначені технології не лише розкривають приховані аспекти свідомості, але й створюють ризик маніпуляції когнітивними процесами, порушуючи «принцип поваги автономії особистості» [2, 25], який є основою конституційного захисту прав людини.

У цьому контексті роль поліграфа як інструменту психофізіологічного дослідження набуває особливого значення, адже його вже використовують для виявлення знань, думок і емоцій, що інколи приховуються особою. Вищевказане зумовлює необхідність доктринального аналізу його застосування у площині можливих посягань на конституційні права людини та окреслення допустимих меж його використання. З цього приводу окремі дослідники наголошують, що «нейротехнології являють собою безпрецедентне вторгнення, можливо, навіть остаточний крок, у приватну сферу людей. Нейротехнології також можуть перешкодити іншим фундаментальним правам і свободам, окрім прав на недоторканність приватного життя та захист даних» [1].

За таких обставин, когнітивна недоторканність потребує доктринального визнання як автономного об'єкта конституційного захисту, з метою збереження балансу між суспільними інтересами та забезпечення недоторканності внутрішніх когнітивних процесів людини.

У відповідності до ч.1, ч.2 ст. 62 Конституції України, «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину» [3]. Зазначені положення розуміють як конституційне закріплення презумпції невинуватості. Поряд з цим, використання поліграфа ставить під сумнів право на презумпцію невинуватості.

Серед основних принципів використання поліграфа, що визначені Інструкцією про порядок використання поліграфів у Національній поліції України затвердженою наказом МВС України від 13.11.2017 №920 у ч.1 Розділу II передбачено: «за принципом добровільної згоди спеціаліст проводить опитування лише за умови отримання письмової згоди опитуваної особи. Відмова від опитування не може тягти за собою утиск особи, порушення її законних прав та свобод» [4].

Допоміжний характер (адже обвинувачення не може ґрунтуватися виключно на даних отриманих з використанням поліграфа) та добровільність участі особи в опитуванні прямо не порушує презумпцію невинуватості.

Поряд із цим застосування поліграфа дедалі більше поширюється як у державному секторі (зокрема в правоохоронних та митних органах у межах перевірки доброчесності), так і в окремих випадках у приватній сфері, що актуалізує питання чітких правових меж такого використання поліграфа та гарантій дотримання прав людини.

До прикладу в 2024 році внесені зміни до Митного кодексу України та у ст. 572-1 передбачено проведення психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа. В подальшому постановою КМУ від 1 квітня 2025 року № 366 затверджено Порядок проведення психофізіологічного опитування посадових осіб митних органів та кандидатів на зайняття посад державної служби в митних органах із застосуванням поліграфа.

Вищевказані нормативно-правові акти також обумовлюють добровільність проходження такого психофізіологічного опитування, однак сама пропозиція пройти поліграф вже може

створювати ситуацію прихованого тиску на особу та формувати уявлення про її потенційну недоброчесність.

Згідно з ч.2 ст. 572-1 Митного кодексу України, «результати психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа використовуються виключно як інформація ймовірного характеру, що сприяє формуванню характеристики кандидата на зайняття посади державної служби в митному органі або посадової особи митного органу» [5].

Таким чином, попри формальну відсутність доказового значення, застосування поліграфа опосередковано здатне порушувати принцип презумпції невинуватості, оскільки вже сам факт його використання (а тим більше відмова у його використанні) може ставити особу у завідомо підозріле або негативне світло, а отримані результати - впливати на оцінку її доброчесності та поведінки.

Захист свідомості та внутрішніх когнітивних процесів людини в умовах поширення таких інструментів набуває особливої актуальності, адже існує ризик поступового зміщення від презумпції невинуватості до презумпції недовіри, що може призвести до непрямого втручання у свободу думки, переконань й навіть волевиявлення особи.

Хоча проходження психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа на законодавчому рівні визнається добровільним, однак існують окремі положення нормативних актів, які підкреслюють існування прихованого тиску на особу через саму пропозицію застосування поліграфа.

Так, Порядок проведення психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа у роботі Бюро економічної безпеки України, затверджений наказом Бюро економічної безпеки України від 26.10.2021 № 10 передбачає можливість умисної протидії, що означає: «будь-який фізичний чи поведінковий спосіб, використовуваний опитуваною особою з наміром перешкодити спеціалісту-поліграфологу отримати об'єктивний результат проведення психофізіологічного опитування з використанням поліграфа» [6].

Отже, імпліцитно законодавець погоджується з тим, що навіть наявності за письмової заяви про надання добровільної згоди на проведення опитування із застосуванням поліграфа не виключається можливість внутрішнього спротиву особи або її спроб захистити власну когнітивну сферу, що свідчить про наявність потенційного конфлікту між формальною добровільністю участі та фактичним психологічним тиском, який може супроводжувати таке опитування.

Таку ж позицію можна прослідкувати і в судовій практиці, зокрема, у рішенні від 30.01.2026 по справі № 359/12522/23 суд відмітив: «аналіз інформації, отриманої від людини в процесі опитування за допомогою поліграфа, дає змогу одержувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує» [7]. Отже з одного боку відстежується «добровільність» використання поліграфа, а з іншого – не заперечується факт того, що людина під час такого опитування може приховувати інформацію або намагатися захистити власну внутрішню сферу, що фактично підтверджує існування певного конфлікту між суспільним інтересом у встановленні істини та внутрішнім правом особи на недоторканність її когнітивного простору.

Навіть за умов формального дотримання принципу добровільності, застосування поліграфа не є нейтральним інструментом, оскільки воно здатне створювати психологічний тиск, стимулювати самообмеження поведінки й реакції особи. Такий

вплив особливо відчутний у ситуаціях, коли результати поліграфа, хоч і не мають прямої доказової сили, але фактично вправуються при прийнятті рішень.

Так, у рішенні від 24.11.2025 по справі № 711/9437/15-к суд зазначав: «опитування із застосуванням спеціального технічного засобу - комп'ютерного поліграфа суд сприймає як орієнтувальну інформацію для конструювання версій розслідування» [8]. Отже, використання поліграфа, навіть як допоміжного засобу, може становити потенційну загрозу когнітивній недоторканності особи та її внутрішній автономії.

Вареня Н.М., Бедратий Ю. В., Алекумов С. С. наголошували, що «насамперед сумнівною залишається наукова достовірність поліграфа. Його результати значною мірою залежать від психофізіологічних особливостей конкретної особи, умов проведення тесту, компетентності поліграфолога та навіть від рівня тривожності чи стресу випробуваного» [9, с. 5].

Зважаючи на наявність різних процесуальних та криміналістичних засобів, доступних органам досудового розслідування, доцільним видається обмеження використання поліграфа як інструменту, що, по-перше, має дискусійну доказову цінність, а по-друге - здатний впливати на когнітивну недоторканність особи.

У відповідності до ст.28 КУ, «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідкам» [3].

З позиції захисту людської гідності, сам факт опитування із застосуванням поліграфа, спрямований на отримання прихованих відомостей, може розглядатися як втручання у внутрішню сферу особи.

З іншого боку, варто звернути увагу на словосполучення «вільної згоди»: якщо така згода дійсно надана добровільно та усвідомлено, особа могла б і без застосування поліграфа добровільно надати відповідні свідчення в межах процесуальних процедур. Водночас поліграф не встановлює фактичної істини у відповідях, а лише фіксує «наявність значущих реакцій» [7], які інтерпретуються як можливі індикатори емоційної напруги чи стресу, що не виключає елементу дослідницького впливу на психофізіологічний стан особи та дозволяє розглядати таку процедуру як специфічне опосередковане втручання в її внутрішню сферу.

На підставі викладеного використання поліграфа викликає сумніви щодо його відповідності вимогам ст. 28 КУ.

У світовій практиці використання поліграфу дедалі частіше починає визнаватися неконституційним. Окремі рішення ілюструють глобальну тенденцію визнання психофізіологічних тестів, таких як поліграф, інструментами, що порушують фундаментальні конституційні гарантії. У постколоніальних та азійських юрисдикціях, де конституції часто інтегрують універсальні стандарти прав людини, суди акцентують на відсутності справжньої добровільності та ризику примусу до самообвинувачення. Такі рішення підкреслюють, що навіть формальна згода не усуває психологічного тиску, перетворюючи тест на втручання в автономію свідомості.

До прикладу, в Кенії «суд у справі Окія Омтатах Окойті проти Джозефа Кіньюа, Комісії державної служби та Генерального прокурора (петиція № 51 від 2018 року) оголосив циркуляр Президента незаконним та неконституційним, оскільки він

порушував право на справедливу трудову практику згідно зі статтею 41 Конституції. Циркуляр мав на меті провести нову перевірку всіх державних службовців, які обіймають керівні посади, що включала використання тестів на поліграфі» [10].

В Індії «Верховний Суд розглянув конституційність різних методів збору доказів, включаючи наркоаналіз, ВЕАР (профіль електричної активації мозку) або «картування мозку», а також тести на поліграфі. Суд постановив, що використання таких нейронаукових методів розслідування являє собою примус до дачі свідчень та порушує право обвинуваченого не свідчити проти себе згідно зі статтею 20(3), а також його право на життя та особисту свободу згідно зі статтею 21 Конституції» [11]. Зазначеним рішенням акцентується на психофізіологічному примусі, де початкова згода не усуває подальшої втрати контролю над реакціями та відповідно порушує фундаментальні права (наприклад, самообвинувачення).

Так, у п. 204 вищевказаного рішення зазначалося: «під час звичайного допиту слідчий ставить запитання одне за одним, і суб'єкт має вибір: зберігати мовчання або відповідати на кожне з цих запитань. Цей вибір здійснюється неодноразово після кожного поставленого запитання, і суб'єкт вирішує характер і зміст кожної відповіді-свідчення. Через постійне здійснення такого вибору, усні відповіді суб'єкта можна охарактеризувати як добровільні за своєю природою. Однак у контексті оскаржуваних методик суб'єкт тестування не здійснює такий вибір постійно. Після надання початкової згоди суб'єкт не має свідомого контролю над наступними відповідями, даними під час тесту ... У контексті поліграфного обстеження та тестів ВЕАР суб'єкт не може передбачити зміст «відповідних питань», які будуть поставлені, або «зондів», які будуть показані. Крім того, результати отримуються на основі вимірювання фізіологічних реакцій, і тому суб'єкт не може здійснювати ефективний вибір між мовчанням та наданням особистих знань. З огляду на ці факти, стверджувалося, що не можна робити презумпцію добровільності результатів тесту, навіть якщо суб'єкт дав попередню згоду» [12].

Вищеписані прецеденти підкреслюють спільний виклик для інших держав: баланс між державним інтересом у контролі та конституційним пріоритетом когнітивної автономії. Подібні (як у вищеписаних рішеннях) підходи використовуються і у європейському контексті, де заборони ґрунтуються на аналогічних принципах ЄКПЛ, акцентуючи на пропорційності втручання та захисті гідності, що особливо актуально для країн з більш розвинутою системою гарантій прав людини.

Як зазначає Мінка Т.П. «у Німеччині використання поліграфа в кримінальних розслідуваннях і судових процесах заборонено» [13, с. 146]. Таке зауваження є обґрунтованим й заслугове на врахування в контексті українського правового регулювання, з огляду на ризики неконтрольованого та недостатньо врегульованого застосування поліграфа, зокрема в приватній сфері.

Так, психофізіологічне опитування із застосуванням поліграфа демонструє тенденцію до розширення сфери застосування, виходячи за межі державного сектору та активно впроваджується у приватну практику, зокрема у процесах працевлаштування, в приватних охоронних компаніях та навіть у діяльності так званих шахрайських кол-центрах (наприклад, [14]).

Психофізіологічне опитування із застосуванням поліграфа в приватній практиці жодним нормативним актом на законодавчому рівні не врегульовано, але й не заборонено. Таким

чином, поліграф використовується, але немає стандартів його застосування, не визначаються допустимі питання, не врегульовано зберігання даних опитування, не забезпечено контроль кваліфікації поліграфолога тощо.

Зазначена фрагментарність правового регулювання створює ризики ще більших зловживань при застосуванні поліграфа в приватній практиці.

Неконтрольованість державою використання поліграфа у приватному секторі створює набагато більше ризиків, адже його застосування може відбуватися без участі сертифікованих спеціалістів, що відкриває можливості для зловживань, а в умовах функціонування незаконних структур, таких як шахрайські кол-центри, помилкові або маніпулятивно інтерпретовані результати можуть спричинити негативні наслідки позаправового характеру, включаючи загрози життю, здоров'ю та особистій безпеці людини.

Висновки. Отже, у контексті застосування психофізіологічних інструментів (таких як поліграф) когнітивну недоторканність доцільно розглядати як похідний об'єкт конституційного захисту, що впливає з положень ст. 28, ст. 32 та ст. 62 КУ. Водночас наявна неузгодженість між формальною добровільністю участі та фактичним психологічним впливом, що зумовлює опосередковане втручання в автономію свідомості та дозволяє кваліфікувати таке тестування як непропорційне втручання у внутрішню сферу особи.

З огляду на сумнівну достовірність результатів опитування, отриманих із застосуванням поліграфа, формалізований характер «добровільної згоди», а також наявність у зарубіжній практиці прецедентів щодо визнання відповідних норм неконституційними, з одного боку, та існування альтернативних процесуальних засобів (наприклад, докази чи співбесіди), які дозволяють встановлювати обставини без втручання у внутрішню сферу особи, з іншого боку, доцільно критично оцінювати використання поліграфа в Україні. Такий підхід не лише гармонізує українське право з універсальними стандартами, але й утверджуватиме когнітивну недоторканність як непорушний конституційний імператив перед викликами цифрової епохи.

Література:

- Neurodata 2024. European Data Protection Supervisor. URL: https://www.edps.europa.eu/data-protection/our-work/publications/techdispatch/2024-06-03-techdispatch-12024-neurodata_en
- Крушельницька Г. Л. Приватноправове закріплення принципу поваги автономії особистості у сфері біомедичних технологій. *Часопис цивілістики*. 2023. Вип. 50. С. 24–29. URL: <https://clj.nuoua.od.ua/archive/50/4.pdf>
- Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
- Наказ МВС України від 13.11.2017 № 920 «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17>
- Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
- Наказ Бюро економічної безпеки України від 26.10.2021 № 10 «Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа у роботі Бюро економічної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1470-21>
- Рішення у справі № 359/12522/23 від 30.01.2026. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133773178>
- Рішення у справі № 711/9437/15-к від 24.11.2025. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132126525>
- Варенья Н. М., Бедратий Ю. В., Алекумов С. С. Правове регулювання використання поліграфа в кримінальному процесі: за та проти. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 9. С. 1–6. URL: <https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel/article/view/346/335>
- Constitutionality of polygraph test agreements in employment contracts. URL: <https://wamaeallen.com/constitutionality-of-polygraph-test-agreements-in-employment-contracts/>
- Selvi vs. State of Karnataka. 2010. URL: <https://privacylibrary.ccgslud.org/case/selvi-vs-state-of-karnataka>
- Selvi & Ors vs State of Karnataka & Anr. Supreme Court of India, 05.05.2010. URL: <https://indiankanoon.org/doc/338008/>
- Мінка Т. П. Європейський досвід використання поліграфа: шляхи удосконалення адміністративно-правового регулювання для України. *Правова позиція*. 2023. № 4 (41). С. 145–147. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/4/29.pdf>
- Використовували ШІ та дипфейки на сайтах знайомств: у Дніпрі викрито велику мережу криптоскамерів. *Focus*. URL: <https://focus.ua/uk/ukraine/749247-vikoristovuvali-shi-ta-dipfeyki-na-saytah-znayomstv-u-dnipri-vikrito-veliku-merezhu-kriptoskameriv>

Ivantsova Z. Cognitive Inviolability as a New Object of Constitutional Protection: The Role of the Polygraph

Summary. This article examines the constitutional and legal issues surrounding the use of polygraph testing in the context of the transformation of the informational dimension of human rights and the emergence of digital and cognitive rights. Particular attention is paid to the impact of modern information and psychophysiological technologies on the inner sphere of the individual, especially on the ability to independently form, change, and maintain one's thoughts without excessive external interference. It is argued that the development of such technologies leads to an expansion of the object of constitutional protection—from traditional information about a person to their cognitive processes.

The study conceptualizes cognitive inviolability as a new (derivative) object of constitutional protection, formed at the intersection of the right to privacy, human dignity, freedom of thought, and the presumption of innocence. Cognitive inviolability is defined as the prohibition of any coercive or covert interference in a person's mental processes and the protection of their internal informational space. The polygraph is considered a technology capable of indirectly penetrating the cognitive sphere through the recording and interpretation of a person's psychophysiological reactions.

The provisions of the Constitution of Ukraine, as well as subordinate legislation regulating the use of polygraph testing in public authorities, are analyzed. It is established that the formal voluntariness of undergoing a polygraph examination does not always ensure genuine freedom of will, as the procedure itself may create psychological pressure and generate a perception of distrust toward the individual. Such circumstances highlight the problem of covert interference in the cognitive sphere even in the absence of direct coercion.

The article also examines the impact of polygraph use on the principle of the presumption of innocence, as test results—despite their indicative nature—may be used to form assessments of a person's integrity and behavior. Judicial practice is analyzed, showing that such results are considered auxiliary but may still influence decision-making in practice.

Special attention is paid to comparative legal experience, particularly court decisions in Kenya and India, which have

declared the use of polygraph and similar neurotechnological methods unconstitutional due to their interference with the inner sphere of the individual and violation of the prohibition against self-incrimination. This demonstrates an emerging global trend toward strengthening the protection of cognitive autonomy.

The conclusions substantiate the need for doctrinal recognition of cognitive inviolability as an independent object

of constitutional protection and the establishment of clear legal limits on the use of polygraph testing. It is emphasized that only under such conditions can a balance between public interests and human rights be ensured in the context of advancing digital technologies.

Key words: human rights, human dignity, informational rights, digital rights, cognitive space.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 02.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

*Крайній П. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права,
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1263-9392>*

ЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ІЗРАЇЛЮВ УМОВАХ ТРИВАЮЧИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Джерела адміністративного права відіграють істотну роль у формуванні необхідної основи для врегулювання публічно-правових відносин. Українське та ізраїльське адміністративне право, перебуваючи під дією спеціальних правових режимів (в Україні – воєнного стану; в Ізраїлі – режиму надзвичайної ситуації), забезпечує необхідний рівень доступу приватних осіб до можливостей з реалізації своїх прав і свобод. Судові рішення, які ухвалюються за результатами розгляду кожної справи, дають можливість захистити особу від незаконних дій чи бездіяльності посадових осіб відповідних органів публічної влади. З іншого боку, ними вирішуються спори між органами публічної влади щодо реалізації повноважень, особливо з питань, що стосуються реалізації дискреційних повноважень, виконання положень законодавства про адміністративну процедуру, законодавства про захист осіб, які постраждали внаслідок війни, тощо. У статті проаналізовано спільні та відмінні риси правової природи судових рішень в українському та ізраїльському адміністративному праві. Встановлено, що, незважаючи на відмінності у правових системах, рішення суду є джерелами адміністративного права, за допомогою яких вирішуються складні випадки у царині публічно-правових відносин. Визначено, що верховенство права як ключовий та засадничий принцип демократичної держави дозволяє розглядати справи з позиції цінності людини, її прав та свобод навіть у період тривалої дії воєнного стану чи стану надзвичайної ситуації.

Рішення Верховного Суду Ізраїлю, який водночас є Верховним Судом Справедливості, є обов'язковими для виконання на всій території держави. Зважаючи на особливості функціонування системи стримувань та противаг, суддями розглядаються складні справи, що сприймаються представниками виконавчої та законодавчої влади як спроба втрутитися в їхню діяльність за допомогою сформованої концепції «судового активізму». Водночас, застосовуючи теоретичні конструкції та судові рішення інших держав, які діють у системі загального права, Верховний Суд Ізраїлю неодноразово наголошував на невтручанні у виконання функцій зазначених гілок влади. Незважаючи на події останніх кількох років, пов'язаних з терористичними актами на території Ізраїлю, триваючою військовою операцією на території Лівану та Ірану, спроби уряду та парламенту обмежити судовий контроль за рішеннями, що ухвалюються найвищою судовою інстанцією держави, були визнані такими, що не відповідають Декларації незалежності, порушують демократичні засади ізраїльської держави, верховенство права та його складові.

Судові рішення в системі джерел адміністративного права України забезпечують додержання прав людини орга-

нами публічної влади. Зважаючи на збільшення кількості справ, які розглядалися адміністративними судами впродовж останніх кількох років в умовах російсько-української війни, постає необхідність в аналізі рішень Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду. Саме найвища судова інстанція української держави забезпечує розгляд публічно-правових спорів не лише на основі нормативно визначених правових принципів, а й активно застосовує правову доктрину та рішення Європейського суду з прав людини. У цьому аспекті такі судові рішення подібні до рішень, якими завершується розгляд справ у Державі Ізраїль. Визначено, що окремі суб'єкти адміністративно-правових відносин, члени адміністративних колективів, за допомогою ухвалених судових рішень одержують додатковий захист від колізій та прогалін у відповідному законодавстві, що виникають у соціальній сфері, особливо щодо військовослужбовців та членів їхніх сімей. Встановлено, що в умовах дії правового режиму воєнного стану рішення судів надають нового «звучання» та «сприйняття» окремим правовим конструкціям, визначенням і категоріям, які використовуються в публічно-правових відносинах.

Ключові слова: адміністративне право, джерела права, судові рішення, адміністративне судочинство, воєнний стан, стан надзвичайної ситуації, Україна, Ізраїль, верховенство права, дискреційні повноваження, захист прав людини.

Постановка проблеми. Джерела адміністративного права здійснюють істотний вплив на регулювання публічно-правових відносин. Ізраїльська та українська системи таких джерел в адміністративному правосудді виконують спільне завдання: забезпечують захист прав людини, вирішують складні спори як за участю приватної особи та публічної адміністрації, так і між представниками останніх. Відмінність між цими джерелами полягає у тому, що чинні правові системи надають різний статус таким рішенням. Ізраїльська правова система формувалася під впливом загального права та виняткового значення рішень Верховного Суду Ізраїлю. Така ситуація обумовлюється відсутністю єдиної писаної Конституції. Застосування норм адміністративного права неможливе без належного судового контролю з боку судової влади.

Українська система джерел адміністративного права сформована під впливом європейської правової доктрини із чіткою ієрархією. Основне джерело права – Конституція України – закріплює ключові інститути публічної адміністрації, їхній правовий статус, визначає перелік суб'єктивних та конституційних прав особи. Під час застосування законодавства для врегулю-

вання відносин між індивідом та органом публічної влади, її посадовою особою, можуть виникати публічно-правові спори, які неможливо вирішити без участі суду. Враховуючи активне використання практики ЄСПЛ та положень доктрини адміністративного права, Верховний Суд забезпечує не лише реалізацію прав особи на судовий захист, а й формує судову практику. Остання, поширюючи свою дію на всю територію України, зобов'язує органи публічної влади утриматися від вчинення дій чи бездіяльності у публічно-правових відносинах з приватними особами. Особливо гостро це питання постало під час дії правового режиму воєнного стану через зростання кількості розглянутих справ, зокрема щодо реалізації соціальних прав людини.

Судові рішення як джерела адміністративного права в Україні та Ізраїлі, хоча й мають різну матеріальну та процесуальну основу для їх прийняття, мають спільні ознаки. Вони реалізують судовий контроль за діяльністю органів публічної влади у відносинах, що стосуються реалізації прав і свобод людини. Застосуванням принципів верховенства права, пропорційності та розумності забезпечується як захист порушених прав, так і їх відновлення. Введення спеціальних правових режимів в умовах триваючих збройних конфліктів не є підставою для обмеження гарантованих державою прав.

Стан дослідження. Доктринальну та практичну основу дослідження становлять наукові праці українських та ізраїльських адміністративістів: В. В. Галунька, П. В. Діхтєвського, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, І. В. Ковбаса, О. В. Кузьменка, Д. М. Лук'янця, Р. С. Мельника, А. Г. Миколенка, А. Барака, С. Навот, Й. Мехозая, Л. Моше, М. Маутнер, Н. Коена, Х. Дінджера, М. Кон, Д. Барак-Ереза, Д. Заріхга та інших. Окремі положення доктрини адміністративного права використані у судових рішеннях, які ми залучили до дослідження. Вони є невід'ємною складовою відображення наукових положень, що часто використовуються судами під час вирішення публічно-правових спорів.

Мета дослідження полягає в аналізі судових рішень Верховного Суду Ізраїлю та Верховного Суду України, які вплинули на регулювання публічно-правових відносин між приватною особою та органами публічної влади в умовах дії спеціальних правових режимів. Такі рішення, виконуючи роль джерела адміністративного права, забезпечують належний захист прав і свобод людини у відносинах з органами публічної адміністрації.

Виклад основного матеріалу. Період дії правового режиму воєнного стану в Україні та стану надзвичайної ситуації в Ізраїлі по-різному вплинули на формування нових судових рішень. Українська держава та суспільство, перебуваючи у стані війни з Росією починаючи з 2014 року, не зазнавали такого сильного та всеохопного впливу до російського вторгнення у лютому 2022 року. Ізраїльська судова система, де-юре та де-факто, є рівнозначною незалежній державі, оскільки Верховний Суд Ізраїлю розпочав свою роботу у 1948 році. Різна траєкторія формування судової гілки влади, процедури призначення суддів, а найголовніше – місце та роль судових рішень у системі джерел адміністративного права демонструють спроможність демократичних держав в умовах війни або ж триваючих збройних конфліктів із захисту своєї незалежності забезпечувати права особи на справедливий судовий розгляд.

Арабо-ізраїльські війни, напади терористичних угруповань істотно впливають як на кількість справ, які розглядаються Вищим судом Справедливості (далі – Багац), так і каталізують

політичну діяльність виконавчої та законодавчої влади, яка досить часто використовує такі події задля прийняття рішень, що мають суспільний резонанс. У зв'язку з відсутністю писаної конституції та наявності Основних законів як аналогії некодифікованих, прийнятих впродовж останніх кількох десятиліть нормативних актів, які мають юридичну силу конституційних законів, Багац виступає у якості найвищої судової інстанції, яка розглядає публічно-правові спори між приватними особами та публічною адміністрацією, між громадськими організаціями та органами державної влади.

Для кращого розуміння нормативних підстав розгляду справ за участю органів публічної адміністрації необхідно проаналізувати чинне ізраїльське законодавство, яким визначаються повноваження судової влади на здійснення функції захисту прав і свобод людини у цій сфері.

Базовим конституційним законом, який визначає повноваження Верховного суду Ізраїлю та Вишого суду справедливості, є Основний закон: судочинство від 1984 року (Basic Law: the Judiciary 1984). Відповідно до п. Д ст. 15 Закону: «Верховний Суд, що засідає як Вищий суд правосуддя, уповноважений видавати накази про звільнення осіб, незаконно затриманих або ув'язнених; зобов'язує державні та місцеві органи влади, їх посадових осіб та установи, а також інших осіб, які виконують публічні функції відповідно до закону, вчинити будь-які дії або утримуватися від них під час законного виконання своїх функцій, або, якщо вони були обрані або призначені неналежним чином, утримуватися від дії; зобов'язувати суди та органи й осіб, які мають судові або квазісудові повноваження згідно із законом, крім судів, що регулюються цим Законом, та інших, ніж релігійні суди, розглядати, утримуватися від розгляду або продовжувати розгляд певної справи, або анулювати неналежно проведене провадження чи неналежно винесене рішення» [1].

Обширні повноваження Багацу поширюють свою дію й на релігійні суди. Він уповноважений «... зобов'язувати релігійні суди розглядати певну справу, що входить до їхньої юрисдикції, або утриматися від розгляду чи продовжити розгляд певної справи, що не входить до їхньої юрисдикції, за умови, що суд не розглядатиме заяву відповідно до цього пункту, якщо заявник не порушив питання про юрисдикцію за першої ж можливості; і якщо він не мав жодної реальної можливості порушити питання про юрисдикцію до винесення рішення релігійним судом, суд може скасувати розпочате провадження або рішення, винесене релігійним судом без надання повноважень» [1].

Зазначене вище положення законодавства про судочинство в Ізраїлі дозволяє виокремити наступні функції, які покладаються на Верховний суд справедливості:

- наглядова функція щодо дій органів державної влади (законодавчої та виконавчої), місцевого самоврядування, а також установ та осіб, які виконують такі функції відповідно до закону, якщо щодо їх діяльності особа звертається до суду з позовом. Судом може здійснюватися перевірка законності їх дій;
- судовий нагляд у частині контролю за законністю діяльності судів та трибуналів, рішення яких не підлягають звичайному апеляційному перегляду у Верховному Суді;
- функція захисту особистої свободи, оскільки суд має право видавати накази про звільнення осіб, які були незаконно затримані або ув'язнені. Водночас Багац може надавати засоби правового захисту заради справедливості в тих питаннях, які не належать до компетенції будь-якого іншого суду чи трибуналу.

На думку колишньої судді Верховного суду Ізраїлю Ш. Нетаньяху, основна функція справедливості трансформувалася з простого розв'язання конфліктів між громадянином і владою до забезпечення реалізації принципу верховенства права у сфері публічних відносин. Судовий активізм у політичних питаннях став відповіддю на розчарування громадськості в політичних інститутах. Це не було тим фактором, який підірвав статус суду, а навпаки — зміцнило повагу та довіру до нього як до інституції, що гарантує наступний принцип: «ніхто не стоїть вище закону» [2].

У цьому аспекті слід проаналізувати рішення Верховного суду Ізраїлю як Вищого суду справедливості. Справа «Цемах проти Міністра оборони» (HCJ 6055/95) стала першою в історії Вищого суду справедливості, у якій вперше визнано недійсним положення закону через його невідповідність Основному закону: людська гідність та свобода. Сагі Цемаха, солдата строкової служби, у вересні 1995 року заарештувала військова поліція за підозрою у дезертирстві. Він перебував під вартою у військової в'язниці протягом п'яти днів без приводу до суду. У петиції стверджувалося, що норми Закону про військове судочинство, які дозволяли таке тривале затримання, є недійсними, оскільки вони порушують Основний закон: людська гідність та свобода. Згодом військовий трибунал засудив його до двох з половиною місяців ув'язнення, які він відсидів і був звільнений.

Водночас до суду надійшла петиція від групи військових адвокатів та Асоціації за цивільні права в Ізраїлі. Вони вимагали визнати статтю 237А Закону про військове судочинство неконституційною та наполягали на тому, що арешт солдата має бути дозволений лише у випадках необхідності для допиту або щоб запобігти втечі чи перешкоджанню правосуддю. Суд вирішив розглянути справу по суті. Основними аргументами для цього стали щорічні затримання близько 10 тис. солдатів.

Суд визнав статтю 237А Закону про військове судочинство, яка дозволяла військовій поліції затримувати солдата на термін до 96 годин без приводу до суду, недійсною, оскільки такий тривалий термін порушує право на особисту свободу, закріплене в Основному законі: людська гідність та свобода. Хоча стаття 9 Основного закону дозволяє обмежувати права військовослужбовців через «характер і особливості служби», суд постановив, що обмеження має бути пропорційним. 96-годинний термін було визнано надмірним, оскільки він перевищує межі необхідного для підтримки дисципліни або проведення розслідувань [3].

Суд відкинув аргументи військових про те, що скорочення терміну затримання потребуватиме значних фінансових та людських ресурсів. Було наголошено, що суспільство має бути готове платити за захист прав людини, а брак бюджету не може бути виправданням для надмірного порушення особистої свободи [3].

Інше знакове рішення в умовах дії режиму надзвичайного стану прийняте у справі «Шніцер проти головного військового цензора» (Meir Schnitzer v. Chief Military Censor, HCJ 680/88) [4]. Вона є знаковою для ізраїльського права в контексті аналізу та висновків щодо балансу між державною безпекою та свободою слова.

Суть спору полягала у тому, що журналістами було підготовлено статтю для друку в ЗМІ щодо діяльності керівника Моссаду, який мав незабаром піти у відставку у зв'язку з призначенням наступника. Військовим цензором було заборонено цю публікацію частини статті, посилаючись на те, що критика ефективності керівника Моссаду може зашкодити здатності

організації функціонувати та підтримувати зв'язки з іноземними колегами. Наголошувалось і на тому, що публічне оприлюднення інформації про майбутню зміну керівництва приверне зайву увагу до особи очільника служби, що може загрожувати його безпеці, особливо за кордоном. Позивачі ж стверджували, що в демократичному суспільстві публікація критики державних посадовців є важливою, а цензор не довів наявності реальної загрози безпеці [4].

Суд проаналізував «Положення про оборону (надзвичайні ситуації)» 1945 року, яке було прийнято у період дії британського мандата [5]. Його норми повинні тлумачитися крізь призму демократичних цінностей Ізраїлю, де свобода слова та преси займають центральне місце. Під час розгляду застосовано тест «майже повної впевненості» (Near Certainty Test): обмеження свободи слова допустиме лише тоді, коли існує майже повна впевненість, що публікація завдасть суттєвої та серйозної шкоди державній безпеці. Для заборони публікації недостатньо гіпотетичних припущень.

Державна безпека є необхідною умовою для існування демократії, але свобода вираження поглядів і суспільні дебати самі по собі сприяють безпеці, виступаючи частиною системи стримувань і противаг. У цій справі суд постановив, що критика ефективності керівника Моссаду та інформація про час його заміни не створюють прямої загрози безпеці, яка б виправдовувала попередню цензуру. Суд видав наказ, що дозволяє публікацію частини статті з критикою та інформацією про зміну керівництва, але підтвердив заборону на будь-які дані, що можуть призвести до ідентифікації особи керівника Моссаду. Тобто суб'єктивне право цензора приймати рішення («на його думку») не є абсолютним. Суд має право перевіряти, чи було це рішення розумним, добросовісним та чи ґрунтувалося воно на переконливих доказах.

Суд встановив принцип, за яким навіть «автократичні» за походженням закони часів британського мандата (як-от «Положення про оборону») в сучасному Ізраїлі досить часто тлумачаться виключно крізь призму Декларації незалежності держави та демократичних цінностей. Це фактично позбавило цензора можливості використовувати надзвичайні повноваження у спосіб, що суперечить правам людини.

Оглядаючи вітчизняну судову практику Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду в умовах правового режиму воєнного стану, бачимо, що збільшується кількість справ, які розглядаються найвищою судовою інстанцією. Справи, які розглядаються судом, у тому числі стосуються публічно-правових відносин щодо здобуття освіти, соціального захисту військовослужбовців, захисту прав членів адміністративних колективів та адміністративної опіки. Поступово з'являється судова практика в частині реалізації нового Закону України «Про адміністративну процедуру».

У справі № 160/22060/24 до Департаменту по роботі з активістами Дніпровської міської ради звернулася позивачка про скасування процедурного рішення про відмову в задоволенні клопотання про зупинення адміністративного провадження. Вона зазначила, що на підставі положень Закону України «Про адміністративну процедуру» звернувшись до міської ради та просила: прийняти рішення про надання їй статусу заінтересованої особи під час адміністративного провадження щодо зміни цільового призначення земельних ділянок; забезпечити належний доступ до матеріалів справи, які стосуються зміни цільового

призначення земельних ділянок; прийняти рішення про зупинення адміністративного провадження щодо зміни цільового призначення земельної ділянки до набрання відповідним рішенням суду законної сили.

Відповідач прийняв процедурне рішення про відмову в задоволенні клопотання щодо зупинення адміністративного провадження до набрання законної сили рішенням суду в зазначеній справі. На думку суду: «... у момент прийняття адміністративного акта оскарженню підлягає рішення (дія), яким на якийсь певний час припиняється (спиняється) рух (поступ, перебіг) правостановлювальних, правозобов'язальних чи будь-яких інших значимих дій у справі... коли приймається рішення про відмову в зупиненні адміністративного провадження, після якого рух справи не зупиняється і не створюється перешкод для здійснення провадження у ній, таке рішення не підлягає оскарженню до моменту прийняття адміністративного акта» [6].

У справі № 380/9003/25 позивачка оскаржувала дії Пенсійного фонду України у Львівській області щодо обмеження в отриманні пенсії у зв'язку з втратою годувальника, якому по-смертно присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена «Золота зірка». З січня 2023 року їй призначено щомісячну грошову виплату у розмірі мінімальної заробітної плати, однак виплата здійснювалась не повністю, а у рівних частинах (33,3%), оскільки: «... окрім дитини, право на відповідну виплату мають також батьки загиблого, які перебувають на обліку в іншому територіальному органі Пенсійного фонду» [7].

Суть спору полягала в тому, чи така сума виплачується частинами кожному члену сім'ї, чи вона виплачується кожному члену сім'ї в повному обсязі. Суд встановив, що виплачується мінімальна заробітна плата кожному члену сім'ї окремо. У рішенні суд зазначив таке: «Отже, системне та граматичне тлумачення зазначених норм дає підстави для висновку, що передбачена Законом № 2454-IX у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин та звернення позивачки із заявою про перерахунок, виплата має здійснюватися кожному члену сім'ї окремо, а не як єдина сума з подальшим її розподілом між ними» [7].

Судом наголошено на необхідності додержання складових поняття «якість закону» (quality of law), який включає в себе: чіткість, точність, недвозначність, зрозумілість, узгодженість, доступність, виконуваність, передбачуваність і послідовність. Тобто встановлено протиправність дій відповідача щодо визначення розміру щомісячної грошової виплати та наявність підстав для задоволення позовних вимог.

Як бачимо, Вищий суд справедливості Ізраїлю (Багац) та Касаційний адміністративний суд у складі ВС України виконують функцію «стримувань і противаг». Через концепцію «судового активізму» в Ізраїлі та активне застосування практики ЄСПЛ і правової доктрини в Україні суди не лише вирішують спори, а й формують нові стандарти взаємодії між громадянином і державою.

Висновки. Отже, судові рішення в Україні та Ізраїлі є повноцінними джерелами адміністративного права. Попри відмінності у правових системах (англо-саксонський вплив в Ізраїлі та романо-германська традиція в Україні), простежуються спільні тенденції збільшення ролі судових рішень. Суд все частіше відіграє роль гаранта прав людини в умовах спеціальних правових режимів (воєнного стану та стану надзвичайної ситуації).

Тривалі збройні конфлікти не можуть бути виправданням для вчинення дій або бездіяльності публічної влади чи свавілля. Судова практика обох країн базується на тому, що обмеження прав особи мають бути пропорційними, обґрунтованими та відповідати принципу верховенства права. Зокрема, ізраїльський досвід застосування «тесту майже повної впевненості» та українська практика дотримання «якості закону» є дієвими бар'єрами проти зловживань з боку публічної адміністрації.

Особливу значущість судові рішення мають у соціальній сфері, де вони заповнюють прогалини в законодавстві, що виникають внаслідок динамічних змін у період війни. Це особливо актуально для захисту прав військовослужбовців, членів їхніх сімей та внутрішньо переміщених осіб. Суд надає правовим нормам нового «сприйняття», адаптуючи їх до викликів безпекового характеру. Судовий контроль є єдиним ефективним механізмом перевірки розумності та добросовісності рішень органів влади, прийнятих у межах їхніх дискреційних повноважень.

Література:

Basic-Law: The Judiciary. (Originally adopted in 5748 – 1984). National Legislation Database. URL: <https://m.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawTheJudiciary.pdf> (date of access: 20.04.2026).

Netanyahu S. The Supreme Court of Israel: A Safeguard of the Rule of Law. *Pace International Law Review*. 1993. Volume 5. Issue 1. DOI: <https://doi.org/10.58948/2331-3536.1114>

Tzernach v. Minister of Defense. H CJ 6055/95. URL : <https://versa.cardozo.yu.edu/sites/default/files/upload/opinions/Tzernach%20v.%20Minister%20of%20Defense.pdf>

Schnitzer v. Chief Military Censor. H CJ 680/88. URL : <https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/schnitzer-v-chief-military-censor>
Palestine Defence (Emergency) Regulations, 1945 - English. ECF - Economic Cooperation Foundation: About the ECF. URL: https://ecf.org.il/media_items/1472

Постанова КАС ВС у справі № 160/22060/24 від 10.02.2026. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133960772>

Постанова КАС ВС у справі № 380/9003/25 від 09 квітня 2026 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135566892>

Krainii P. I. The significance of judicial decisions in the administrative law of ukraine and israel under conditions of ongoing armed conflicts: a comparative analysis

Summary. Sources of administrative law play a vital role in establishing the necessary foundation for regulating public-law relations. Ukrainian and Israeli administrative law, operating under special legal regimes (martial law in Ukraine and a state of emergency in Israel), ensure the requisite level of access for private individuals to exercise their rights and freedoms. Judicial decisions rendered in individual cases provide a mechanism to protect individuals against illegal actions or omissions by public officials. Conversely, these decisions resolve disputes between public authorities regarding the exercise of their powers, particularly concerning discretionary authority, implementation of administrative procedure legislation, and laws protecting war victims. This article analyzes common and distinct features of the legal nature of judicial decisions in Ukrainian and Israeli

administrative law. It is established that, despite differences in legal systems, court rulings serve as sources of administrative law through which complex cases in the realm of public-law relations are resolved. It is determined that the rule of law, as a key and fundamental principle of a democratic state, allows for the consideration of cases from the perspective of human values, rights, and freedoms, even during prolonged periods of martial law or states of emergency.

Decisions of the Supreme Court of Israel, which also serves as the High Court of Justice, are binding throughout the state's territory. Given the specifics of the system of checks and balances, judges preside over complex cases where actions by representatives of the executive and legislative branches are sometimes perceived as attempts to interfere in their activities through the established concept of «judicial activism.» Simultaneously, applying theoretical frameworks and judicial decisions from other common law jurisdictions, the Supreme Court of Israel has repeatedly emphasized non-interference in the functions of the aforementioned branches of government. Despite events of recent years related to terrorist acts in Israel and ongoing military operations in Lebanon and Iran, attempts by the government and parliament to limit judicial review by the state's highest judicial instance were found to be inconsistent with the Declaration of Independence, violating the democratic foundations of the Israeli state, the rule of law, and its components.

Judicial decisions within the system of sources of Ukrainian administrative law ensure the observance of human rights by public authorities. Given the increasing number of cases considered by administrative courts over the last few years under the conditions of the Russian-Ukrainian war, there is a necessity to analyze the rulings of the Cassation Administrative Court within the Supreme Court. As the highest judicial instance of the Ukrainian state, it ensures the resolution of public-law disputes based not only on codified legal principles but also through the active application of legal doctrine and the jurisprudence of the European Court of Human Rights. In this regard, such judicial decisions bear similarities to the rulings issued in the State of Israel. It is established that certain subjects of administrative-legal relations and administrative collectives receive additional protection through judicial decisions against legal conflicts and gaps in legislation emerging in the social sphere, particularly concerning military personnel and their families. It is determined that under the legal regime of martial law, court decisions provide a new «resonance» and «perception» to specific legal frameworks, definitions, and categories used in public-law relations.

Key words: administrative law, sources of law, judicial decision, administrative justice, martial law, state of emergency, Ukraine, Israel, rule of law, discretionary powers, protection of human rights.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 09.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

*Моїсєєв М. С.,**кандидат юридичних наук,**докторант кафедри адміністративного,**господарського права та фінансово-економічної безпеки**Сумського державного університету**ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3966-5973>*

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ НА ЗАГАЛЬНИХ ПІДСТАВАХ

Анотація. У статті здійснено дослідження адміністративної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України на загальних підставах шляхом дослідження положень адміністративно-деліктного законодавства та законодавства про військову службу, визначення особливостей її застосування, виокремлення характерних ознак і встановлення співвідношення з дисциплінарною відповідальністю військовослужбовців. Констатовано, що військовослужбовці, зберігаючи загальний обсяг прав і обов'язків громадянина, одночасно підпорядковуються додатковим обмеженням і вимогам, обумовленим публічно-службовою природою військових правовідносин, що безпосередньо впливає на порядок і межі притягнення їх до юридичної відповідальності. Встановлено, що законодавець закріплює диференційований підхід до відповідальності військовослужбовців: за загальним правилом застосовується дисциплінарна відповідальність, тоді як адміністративна відповідальність на загальних підставах має винятковий характер і настає лише у випадках, прямо передбачених адміністративно-деліктним законодавством. Такий підхід зумовлений особливим характером військової служби та необхідністю забезпечення належного рівня військової дисципліни. Обґрунтовано, що адміністративна відповідальність військовослужбовців на загальних підставах поширюється на правопорушення, які не пов'язані безпосередньо з виконанням військових обов'язків і не становлять порушення військової дисципліни у вузькому значенні, але досягають на суспільні відносини, що охороняються адміністративним законодавством. Визначено, що у таких випадках застосовується загальний порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення, встановлений КУпАП, водночас із урахуванням законодавчо передбачених обмежень щодо застосування окремих видів адміністративних стягнень до військовослужбовців. Розмежовано адміністративну відповідальність військовослужбовців на загальних підставах та відповідальність за військові адміністративні правопорушення, що дало змогу обґрунтувати самостійний характер досліджуваного правового явища. На підставі системного аналізу законодавства виокремлено характерні ознаки адміністративної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України на загальних підставах, зокрема: наявність спеціального суб'єкта правопорушення; застосування відповідальності виключно у випадках, прямо визначених законом; реалізація у межах загального адміністративно-деліктного порядку; встановлення обмежень щодо видів адміністративних стягнень; субсидіарний характер у співвідношенні з дисциплінарною відповідальністю. Зроблено висновок,

що адміністративна відповідальність військовослужбовців Збройних Сил України на загальних підставах є особливим різновидом юридичної відповідальності, який функціонує як додатковий механізм правового реагування на окремі адміністративні правопорушення та застосовується у чітко визначених законом межах із урахуванням спеціального правового статусу військовослужбовця.

Ключові слова: адміністративна відповідальність; адміністративні правопорушення; військовослужбовці Збройних Сил України; військова служба; адміністративні стягнення; дисциплінарна відповідальність; військова дисципліна.

Постановка проблеми. Правовий статус військовослужбовців Збройних Сил України визначається особливим характером військової служби та спеціальним нормативно-правовим регулюванням функціонування сектору безпеки і оборони. Особа, яка проходить військову службу, зберігає загальний обсяг прав і обов'язків громадянина, однак водночас підпорядковується додатковим обмеженням і вимогам, зумовленим публічно-службовою природою військових правовідносин. Така подвійна правова природа статусу військовослужбовця безпосередньо впливає на особливості реалізації юридичної відповідальності, зокрема адміністративної.

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що в умовах сучасних викликів у сфері національної безпеки [1, с. 162] зростає значення належного правового регулювання відповідальності військовослужбовців, особливо у випадках притягнення їх до адміністративної відповідальності на загальних підставах. Практика застосування відповідних норм свідчить про наявність дискусійних підходів до визначення меж такої відповідальності, співвідношення загального та спеціального правового регулювання, а також критеріїв відмежування адміністративної та дисциплінарної відповідальності. Зазначене зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу правової природи адміністративної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України, що й визначає вибір теми цього дослідження.

Стан дослідження. Окремі аспекти адміністративної відповідальності військовослужбовців, а також загальні питання адміністративно-деліктного регулювання досліджували В. В. Галунько, П. В. Діхтієвський, О. В. Кузьменко, В. Г. Чорна, О. В. Брусакова, Д. В. Швець, А. Є. Фоменко, Е. О. Сидорова, М. П. Юніна, В. К. Колпаков, О. І. Остапенко та ін. Водночас важливо наголосити на тому, що комплексного дослідження

особливостей притягнення військовослужбовців Збройних Сил України до адміністративної відповідальності на загальних підставах у сучасній адміністративно-правовій науці фактично не проводилося, що зумовлює актуальність обраного напрямку наукового пізнання.

Метою статті є комплексний аналіз адміністративної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України на загальних підставах шляхом дослідження положень адміністративно-деліктного законодавства та законодавства про військову службу, визначення особливостей її застосування, виокремлення характерних ознак і встановлення співвідношення з дисциплінарною відповідальністю військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Адміністративна відповідальність військовослужбовців Збройних Сил України (далі – військовослужбовці ЗСУ) має певні особливості, які обумовлені специфікою військової служби та наявністю спеціальної системи дисциплінарної відповідальності. У зв'язку з цим законодавство встановлює особливий порядок притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності, який поєднує загальні норми адміністративного законодавства з положеннями, що враховують їхній спеціальний правовий статус. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між вимогами військової дисципліни та необхідністю застосування загальних механізмів адміністративно-правового реагування на правопорушення.

Ключове значення у цьому контексті має положення ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення 7 грудня 1984 року від (далі – КУпАП), якою визначено особливості відповідальності військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів під час проходження зборів, а також інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів. У зазначеній нормі закріплено загальний принцип, відповідно до якого такі особи за вчинення адміністративних правопорушень, як правило, несуть відповідальність за дисциплінарними статутами. На це вказує зміст ч. 2 ст. 15 КУпАП [2]. Водночас законодавець визначає низку правопорушень, за які військовослужбовці підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах.

Таким чином, адміністративна відповідальність військовослужбовців на загальних підставах є особливим правовим механізмом, що передбачає застосування загальних норм адміністративного законодавства до осіб, які перебувають на військовій службі, у випадках, прямо визначених законом. Йдеться про правопорушення, що не пов'язані безпосередньо з виконанням військових обов'язків або не становлять порушення військової дисципліни у вузькому розумінні, але водночас посягають на суспільні відносини, що охороняються адміністративним законодавством.

У цьому аспекті важливо враховувати, що військовослужбовці ЗСУ можуть виступати суб'єктами різних адміністративних правопорушень, передбачених нормами КУпАП. Серед них, зокрема, правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, порушення митних правил, правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення правил полювання і рибальства, порушення тиші у громадських місцях [2], а також інші правопорушення, прямо визначені законодавством. Особливості притягнення військовослужбовців до відповідальності за такі правопорушення полягають не лише у специфіці суб'єкта, але й у встановлених законодавством обмеженнях щодо застосування окремих адміністративних стягнень.

З огляду на викладене доцільно окрему увагу приділити правовій характеристиці адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ на загальних підставах, проаналізувати нормативні положення, що регулюють відповідні правовідносини, а також визначити коло адміністративних правопорушень, за вчинення яких військовослужбовці можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності відповідно до загальних правил адміністративного законодавства.

Визначальне значення для встановлення особливостей адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ на загальних підставах мають положення ст. 15 КУпАП, що і має відповідну назву «Відповідальність військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень». Аналіз її змістовного наповнення дозволяє дійти висновку, що законодавцем закріплено диференційований підхід до відповідальності військовослужбовців за вчинення адміністративних правопорушень. За загальним правилом військовослужбовці несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами. Водночас у прямо визначених законом випадках вони підлягають адміністративній відповідальності саме на загальних підставах.

Зазначене дає підстави для твердження, що ст. 15 КУпАП поєднує у собі два правові режими реагування на протиправну поведінку військовослужбовців: дисциплінарний та адміністративний. Такий підхід законодавець безпосередньо пов'язаний зі специфікою військової служби. Відповідно до ст. 3 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року № 548-XIV, військова служба є державною службою особливого характеру, що полягає у професійній діяльності осіб, пов'язаній із захистом України [3]. Особливий характер військової служби зумовлює підвищені вимоги до військової дисципліни, підпорядкування та дотримання встановленого порядку виконання службових обов'язків.

Саме з урахуванням зазначених обставин законодавець виходить із того, що не кожне адміністративне правопорушення, вчинене військовослужбовцем, повинно автоматично тягти адміністративну відповідальність у загальному порядку. У більшості випадків правове реагування здійснюється через механізм дисциплінарної відповідальності. Водночас щодо окремих правопорушень закон прямо передбачає застосування загальних норм КУпАП.

Відповідний підхід узгоджується також із положеннями ст. 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року № 551-XIV (далі – Дисциплінарний статут ЗСУ), відповідно до якого за вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за цим Статутом, за винятком випадків, прямо передбачених КУпАП [4]. При цьому зазначена норма також визначає, що за вчинення правопорушень, пов'язаних із корупцією, військовослужбовці підлягають відповідальності відповідно до КУпАП [4].

Таким чином, системний аналіз положень КУпАП та Дисциплінарного статуту ЗСУ свідчить про існування особливого механізму притягнення військовослужбовців до юридичної відповідальності, у межах якого дисциплінарна відповідальність виступає загальним правилом реагування на протиправну поведінку, тоді як адміністративна відповідальність застосовується

лише у випадках, прямо передбачених адміністративно-деліктним законодавством.

Важливо враховувати, що адміністративна відповідальність військовослужбовців ЗСУ на загальних підставах не є тотожною відповідальності за військові адміністративні правопорушення, передбачені главою 13-Б КУпАП. У першому випадку йдеться про окремі адміністративні правопорушення, перелік яких визначено у ст. 15 КУпАП, тоді як у другому – про спеціальну категорію військових адміністративних правопорушень, склад яких, санкції та порядок провадження врегульовані нормами глави 13-Б КУпАП. Зазначене дає підстави розглядати адміністративну відповідальність військовослужбовців ЗСУ на загальних підставах як окремий напрям адміністративно-деліктного регулювання, який відмежується як від дисциплінарної відповідальності військовослужбовців, так і від відповідальності за військові адміністративні правопорушення.

Наведені положення законодавства створюють підстави для більш детального аналізу ознак адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ на загальних підставах.

Передусім слід звернути увагу на особливості суб'єктного складу адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ на загальних підставах. Аналіз положень ст. 15 КУпАП [2] свідчить, що законодавець прямо визначає коло осіб, на яких поширюється особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності. Серед них названо військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів під час проходження зборів, а також інші категорії осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів. У контексті цього дослідження особливу увагу необхідно приділити саме військовослужбовцям ЗСУ, оскільки вони виступають самостійною категорією суб'єктів адміністративно-деліктних правостосунків. Отже, однією з ключових ознак адміністративної відповідальності на загальних підставах є наявність спеціального суб'єкта правопорушення – військовослужбовця ЗСУ, правовий статус якого визначається спеціальним законодавством про проходження військової служби.

Також необхідно зауважити, що зміст ч. 1 ст. 15 КУпАП [2] вказує на те, що адміністративна відповідальність військовослужбовців на загальних підставах настає не за будь-які адміністративні правопорушення. Законодавцем встановлено вичерпний перелік випадків, коли військовослужбовці підлягають відповідальності саме у порядку, передбаченому КУпАП. До таких правопорушень, зокрема, належать порушення правил безпеки дорожнього руху, митних правил, правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення правил полювання і рибальства, порушення тиші в громадських місцях та інші правопорушення, прямо визначені законом. Таким чином, адміністративна відповідальність військовослужбовців ЗСУ на загальних підставах має обмежену сферу застосування, оскільки вона настає лише у випадках, прямо передбачених адміністративно-деліктним законодавством.

Важливою особливістю досліджуваного виду юридичної відповідальності військовослужбовців ЗСУ є також порядок її реалізації. Якщо у більшості випадків правопорушення, вчинені військовослужбовцями, тягнуть дисциплінарну відповідальність, то у випадках, визначених ст. 15 КУпАП, провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється відповідно до загальних норм адміністративно-деліктного законодавства. Це, своєю чергою, означає, що розгляд таких справ, застосування адміністративних стягнень та виконання постанов

здійснюються у порядку, встановленому КУпАП. Зазначене говорить про те, що ще однією ознакою адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ на загальних підставах є застосування загального адміністративно-деліктного порядку притягнення до відповідальності.

Водночас законодавець, встановлюючи можливість притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності на загальних підставах, передбачає певні обмеження щодо застосування окремих адміністративних стягнень. Зокрема, відповідно до положень ст. 15 КУпАП до військовослужбовців не можуть бути застосовані такі види адміністративних стягнень, як громадські роботи, виправні роботи та адміністративний арешт [2]. Тобто навіть у випадках застосування загального адміністративного порядку законодавець враховує особливості правового статусу військовослужбовців та специфіку проходження військової служби.

Окрему увагу слід звернути на характер співвідношення дисциплінарної та адміністративної відповідальності військовослужбовців. З аналізу положень ст. 15 КУпАП у системному зв'язку зі ст. 45 Дисциплінарного статуту ЗСУ можна дійти висновку, що дисциплінарна відповідальність виступає основним механізмом реагування на протиправну поведінку військовослужбовців. Саме тому у більшості випадків правопорушення, вчинені військовослужбовцями, тягнуть дисциплінарну відповідальність у порядку, встановленому дисциплінарними статутами. Натомість адміністративна відповідальність на загальних підставах застосовується лише у випадках, прямо визначених адміністративно-деліктним законодавством. Це свідчить про те, що адміністративна відповідальність військовослужбовців ЗСУ має винятковий характер і виступає додатковим механізмом правового реагування на окремі адміністративні правопорушення. Отже, ще однією характерною ознакою адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ на загальних підставах є її субсидіарний характер, що проявляється у застосуванні цього виду відповідальності лише у випадках, коли відповідне правопорушення прямо віднесено законодавцем до сфери дії КУпАП.

Висновки. Проведений аналіз положень адміністративно-деліктного законодавства та законодавства про проходження військової служби дозволяє виокремити низку характерних *ознак адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ на загальних підставах*. До таких ознак доцільно віднести: 1) наявність спеціального суб'єкта правопорушення – військовослужбовця ЗСУ; 2) застосування відповідальності лише у випадках, прямо передбачених КУпАП; 3) реалізація відповідальності у порядку, встановленому адміністративно-деліктним законодавством; 4) наявність законодавчо визначених обмежень щодо застосування окремих видів адміністративних стягнень; 5) субсидіарний характер адміністративної відповідальності у співвідношенні з дисциплінарною відповідальністю військовослужбовців. Наведені ознаки відображають специфіку адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ на загальних підставах та дозволяють більш чітко визначити її місце у системі юридичної відповідальності військовослужбовців.

З урахуванням викладеного *адміністративну відповідальність військовослужбовців ЗСУ на загальних підставах* доцільно визначити як особливий різновид юридичної відповідальності військовослужбовців, що застосовується до них у випадках, прямо передбачених КУпАП, за вчинення адміністративних правопорушень, розгляд та вирішення яких здій-

снюються у порядку, встановленому адміністративно-деліктним законодавством, з урахуванням спеціального правового статусу військовослужбовця та законодавчо визначених обмежень щодо застосування окремих адміністративних стягнень. На відміну від дисциплінарної відповідальності, яка для військовослужбовців виступає загальним правилом реагування на протиправну поведінку, адміністративна відповідальність на загальних підставах має винятковий характер і застосовується лише у випадках, спеціально визначених законом.

Література:

1. Reznik O. M., Shevchenko H. M. Ensuring state economic security in the area of taxation: Agent-based and subject-based legal approaches. *Actual Problems of Economics*. 2015. № 6(168). P. 162–172.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 80731-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додат. до № 51. Ст. 1122.
3. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 194.
4. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 197.

Moisieiev M. Legal characteristics of administrative liability of servicemen of the armed forces of Ukraine on general grounds

Summary. The article examines the administrative liability of servicemen of the Armed Forces of Ukraine on general grounds through the analysis of the provisions of administrative tort legislation and legislation governing military service, the determination of the specific features of its application, the identification of its characteristic traits, and the establishment of its correlation with the disciplinary liability of servicemen. It is established that servicemen, while retaining the general scope of the rights and duties of a citizen, are simultaneously subject to additional restrictions and requirements caused by the public-service nature of military legal relations, which directly affects the procedure and limits of bringing them to legal liability. It

is determined that the legislator establishes a differentiated approach to the liability of servicemen: as a general rule, disciplinary liability applies, whereas administrative liability on general grounds has an exceptional character and arises only in cases expressly provided for by administrative tort legislation. This approach is caused by the special nature of military service and the necessity to ensure an appropriate level of military discipline. It is substantiated that administrative liability of servicemen on general grounds applies to offenses that are not directly related to the performance of military duties and do not constitute a violation of military discipline in the narrow sense, but encroach upon social relations protected by administrative legislation. It is determined that in such cases the general procedure for proceedings in cases of administrative offenses established by the Code of Ukraine on Administrative Offenses is applied, while taking into account statutory restrictions on the application of certain types of administrative penalties to servicemen. The article differentiates between administrative liability of servicemen on general grounds and liability for military administrative offenses, which made it possible to substantiate the independent nature of the studied legal phenomenon. Based on a systematic analysis of legislation, the characteristic features of administrative liability of servicemen of the Armed Forces of Ukraine on general grounds are identified, in particular: the presence of a special subject of the offense; application only in cases expressly provided for by law; implementation within the general administrative tort procedure; statutory restrictions on the types of administrative penalties; and a subsidiary nature in relation to disciplinary liability. It is concluded that administrative liability of servicemen of the Armed Forces of Ukraine on general grounds constitutes a specific type of legal liability that functions as an additional mechanism of legal response to certain administrative offenses and is applied within clearly defined legal limits, taking into account the special legal status of a serviceman.

Key words: administrative liability; administrative offenses; servicemen of the Armed Forces of Ukraine; military service; administrative penalties; disciplinary liability; military discipline.

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Редченко Я. О.,**аспірант кафедри міжнародного та європейського права,
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОБЛЕМАТИКА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У РЕГУЛЮВАННІ ЦИФРОВИХ АКТИВІВ

Анотація. У статті досліджується використання штучного інтелекту у сфері регулювання цифрових активів крізь призму міжнародно-правових гарантій прав людини. Обґрунтовується, що цифровізація фінансових ринків, поширення криптоактивів, стейблкоїнів, токенизованих прав та інших форм цифрової вартості зумовили істотне ускладнення механізмів правового регулювання і контролю. У відповідь на це держави, міжнародні організації, фінансові регулятори та приватні постачальники послуг дедалі частіше застосовують системи штучного інтелекту для автоматизованого моніторингу транзакцій, оцінювання ризиків, виявлення шахрайства, санкційного скринінгу, процедур KYC/AML та ринкового нагляду.

Примітно, що використання ШІ у цій сфері дає подвійний ефект. З одного боку, алгоритмічні системи істотно збільшують швидкість і масштаб обробки даних, дозволяють виявляти приховані зв'язки між операціями, прогнозувати підозрілі схеми поведінки та посилювати ефективність фінансового моніторингу. З іншого боку, вони створюють ризики для основоположних прав людини. Передусім для права на приватність, захист персональних даних, майнові права, право на належну правову процедуру та право на ефективний засіб юридичного захисту.

Доведено, що правомірність використання штучного інтелекту у сфері цифрових активів повинна оцінюватися не лише крізь призму фінансового законодавства, а й у світлі міжнародних стандартів захисту прав людини. Особливого значення набувають Рамкова конвенція Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права, Регламент ЄС про штучний інтелект (AI Act), Регламент МіСА, Загальний регламент про захист даних (GDPR) [5], позиції Європейської ради із захисту даних, стандарти UNESCO та підходи системи ООН у сфері прав людини і нових цифрових технологій. Саме сукупність цих актів формує сучасну міжнародно-правову рамку, в якій має розвиватися алгоритмізоване регулювання цифрових активів.

Ключові слова: штучний інтелект, цифрові активи, криптоактиви, права людини, міжнародне право, МіСА, AI Act, приватність, захист персональних даних.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток цифрової економіки зумовив перехід від традиційних форм фінансового обігу до середовища, у якому дедалі більшу роль відіграють цифрові активи. Їхнє правове значення давно вийшло за межі суто технологічного феномену. Тепер цифрові активи виступають не лише об'єктом інвестування або інноваційним платіжним інструментом. Вони вже є складовою глобальної інфраструктури вартості, що перетинає межі держав, валютних систем і класичних механізмів юридичного контролю. Саме такі особливості й зумовлюють потребу в нових регуляторних інструментах, здатних працювати з великими масивами даних у режимі реального часу [1, с. 117].

У зв'язку з цим штучний інтелект став одним із ключових технологічних інструментів, за допомогою яких відбувається сучасне регулювання цифрових активів. Алгоритмічні системи вже використовуються не лише у приватному секторі, а й у діяльності регуляторів та наглядових органів. Йдеться про автоматизований фінансовий моніторинг, виявлення нетипових транзакційних патернів, встановлення зв'язків між криптогаманцями, перевірку користувачів, верифікацію документів, аналіз поведінкових характеристик та виявлення ймовірних порушень санкційного, податкового чи антикорупційного законодавства [2, с. 148].

Однак така технологізація породжує новий рівень юридичної складності. Якщо раніше основна проблема полягала у визначенні правової природи цифрових активів та побудові належного режиму їхнього обігу, то нині до неї додається питання про допустимість алгоритмічного втручання у сферу прав людини. Автоматизовані рішення можуть впливати на доступ особи до фінансових сервісів, обмежувати операції, блокувати транзакції, зумовлювати посилений моніторинг або визначати статус користувача як «ризикового». За відсутності належних гарантій це створює небезпеку непрозорого втручання у права людини [3, с. 56].

Саме тому постає принципово важливе питання: чи можна вважати використання ШІ у сфері цифрових активів правомірним лише на тій підставі, що воно сприяє боротьбі із шахрайством, відмиванням коштів або санкційними порушеннями? Відповідь на нього має бути негативною. Ефективність регуляторного контролю сама по собі не усуває обов'язку держави та приватних суб'єктів поважати міжнародні стандарти прав людини. Навпаки, чим глибшим є втручання алгоритмів у фінансову автономію особи, тим вищими повинні бути гарантії законності, пропорційності, прозорості, підзвітності та оскаржуваності таких рішень.

У вітчизняній юридичній літературі проблема цифрових активів зазвичай розглядається крізь призму цивільного, господарського та фінансового права. І. Ю. Гулейков у дисертаційному дослідженні аналізує цифрові активи як об'єкти цивільного обороту та підкреслює, що їхній правовий режим не може бути адекватно описаний у межах лише однієї класичної категорії майна [4]. С. М. Защипас звертає увагу на необхідність розмежування понять «цифрові активи», «віртуальні активи» та «криптоактиви», оскільки від коректності термінології залежить якість законодавчого регулювання [5].

Проблематика штучного інтелекту і прав людини в українській правовій доктрині також набуває дедалі більшої уваги. І. М. Берназюк підкреслює, що ШІ створює нові виклики для людської гідності, автономії, приватності та рівності, якщо його

використання не супроводжується достатніми юридичними запобіжниками [6]. О. С. Котуха наголошує, що цифровізація права та державного управління об'єктивно вимагає створення нового покоління правових гарантій, які були б здатні обмежувати непрозорі автоматизовані рішення та забезпечувати належний захист особи [7].

У зарубіжній науковій літературі Joseph Lee аналізує застосування ШІ у фінансових послугах як сферу, де поєднуються переваги інновацій і ризики для доступу до фінансових сервісів, захисту даних та справедливості автоматизованих рішень [8, с. 742]. Dirk Zetzsche, досліджуючи режим МіСА, звертає увагу на те, що європейське регулювання криптоактивів спрямоване на посилення ринкової стабільності, прозорості та захисту інвестора, але в практичній площині неминуче поєднується з цифровими засобами контролю [9].

Водночас варто відзначити, що питання саме міжнародно-правових гарантій прав людини в умовах використання ШІ для регулювання цифрових активів залишається недостатньо розробленим. Наявні дослідження здебільшого або зосереджуються на правовій природі цифрових активів, або окремо аналізують правове регулювання ШІ. Менш дослідженою лишається саме точка їхнього перетину. У цьому, по суті, і полягає наукова актуальність цієї статті.

Мета статті полягає у визначенні особливостей використання штучного інтелекту у регулюванні цифрових активів та виявленні міжнародно-правових гарантій прав людини, які повинні застосовуватися у цій сфері.

Цифрові активи становлять неоднорідну категорію. У широкому сенсі до них можуть належати криптоактиви, стейблкоїни, токенизовані права вимоги, деякі форми цифрових фінансових інструментів, а також інші об'єкти вартості, що існують і обертаються в цифровому середовищі. Саме ця неоднорідність ускладнює побудову єдиного правового режиму та спонукає законодавця до функціонального підходу.

Найбільш системною сучасною моделлю секторального регулювання криптоактивів є правовий режим Європейського Союзу, закріплений у МіСА [10]. Застосування МіСА в повному обсязі розпочалося з 30 грудня 2024 року, а сам режим став важливим кроком до створення єдиної нормативної рамки для крипторинку ЄС. ESMA у грудні 2024 року окремо підкреслила, що початок застосування МіСА є значним кроком до впорядкування крипторинку, хоча сам новий режим не усуває всі ризики волатильності та невизначеності [10].

Значення МіСА полягає не лише у встановленні правил для постачальників криптоактивних послуг, а й у створенні середовища, де діяльність із цифровими активами стає об'єктом регулярного контролю, комплаєнсу, звітності й нагляду. Саме на цьому рівні і починає відігравати важливу роль ШІ. Чим більш формалізованим та інтенсивним є регулювання, тим більшою стає практична потреба в інструментах автоматизованої обробки інформації.

Отже, цифрові активи нині є не просто об'єктом цивільного або фінансового обороту. Вони є об'єктом алгоритмізованого регулювання, де правове значення має не тільки сам актив, а й спосіб технологічного контролю за його обігом. Коротко кажучи, змінився не лише предмет регулювання, а й інструментарій.

Використання ШІ у сфері цифрових активів має комплексний характер. Найпоширенішим напрямом є процедури KYC та цифрової ідентифікації. Алгоритми застосовуються для роз-

пізнання документів, перевірки їхньої справжності, зіставлення зображення особи з документальними даними, аналізу поведінкових та технічних індикаторів. Такі системи дозволяють прискорити верифікацію клієнтів, але водночас пов'язані з обробкою чутливих персональних даних та ризиками помилкової ідентифікації [11].

Другим напрямом є AML/CFT-моніторинг. Сектор віртуальних активів визнається на міжнародному рівні таким, що потребує підвищеної уваги у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. У своєму targeted update 2025 року FATF вказала, що, попри певний прогрес, глобальне впровадження стандартів щодо віртуальних активів і VASP залишається нерівномірним, а багато юрисдикцій і досі мають фундаментальні прогалини у виконанні Recommendation 15 та супровідних вимог [12]. У цих умовах алгоритмічний аналіз операцій, адрес, зв'язків між суб'єктами та поведінкових патернів стає інструментом, який дає змогу хоча б частково компенсувати складність контролю за транскордонними потоками цифрової вартості.

Третім напрямом є blockchain analytics і wallet-risk scoring. Йдеться про побудову алгоритмічних моделей, які визначають рівень ризику конкретної адреси або користувача на основі історії транзакцій, зв'язків із іншими адресами, участі у змішувальних сервісах, взаємодії з певними протоколами чи платформами, а іноді й на основі зовнішніх санкційних або комплаєнс-списків. Юридично це особливо важливо, оскільки такі оцінки можуть мати прямі наслідки для доступу особи до послуг.

Четвертим напрямом є ринковий нагляд. На крипторинку, як і на традиційних фінансових ринках, існує ризик маніпулювання цінами, wash trading, spoofing та інших форм недобросовісної поведінки. Алгоритми можуть виявляти нетипові патерни торгівлі й сигналізувати про ймовірні порушення. З правового погляду це позитивна функція, однак її реалізація не повинна бути відірвана від гарантій справедливості та точності автоматизованого аналізу.

П'ятим напрямом є внутрішній комплаєнс постачальників криптопослуг. Суб'єкти ринку дедалі більше покладаються на ШІ для сортування ризиків, ранжування клієнтів, визначення рівня контролю, необхідності посиленої перевірки та навіть для пріоритизації кейсів для внутрішніх служб безпеки. Це означає, що алгоритмічні рішення дедалі частіше передують юридично значущим діям.

Сучасна міжнародно-правова рамка цієї сфери має багаторівневий характер. Її перший рівень становлять акти, безпосередньо присвячені цифровим активам та їх регулюванню, зокрема МіСА і стандарти FATF. Другий рівень становлять акти, що регулюють ШІ та автоматизовані системи, насамперед AI Act та Рамкова конвенція Ради Європи. Третій рівень включає загальні акти про фундаментальні права, зокрема GDPR, Хартію основних прав ЄС, а також міжнародні документи soft law та підходи ООН [10-17].

Особливого значення набуває Рамкова конвенція Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права [3]. Рада Європи прямо визначає її як перший у світі міжнародно-правово зобов'язальний договір у сфері ШІ. Конвенцію було ухвалено 17 травня 2024 року, а для підписання її відкрито 5 вересня 2024 року [15]. Її головна цінність полягає в тому, що вона виводить дискусію про ШІ за межі суто технічного чи ринкового регулювання і прямо підпорядковує

використання систем ШІ вимогам прав людини, демократії та верховенства права.

Для України значення Конвенції є особливо важливим, оскільки у травні 2025 року держава приєдналася до неї. Міністерство цифрової трансформації України зазначило, що цей документ визначає принципи, яких держава повинна дотримуватися у формуванні законодавства та застосуванні ШІ-продуктів, зокрема повагу до людської гідності, прозорість, недискримінацію, захист приватності, надійність і безпеку. Це надає досліджуваній проблемі безпосереднього значення і для української правової системи.

Не менш важливим є AI Act [15]. Його завдання полягає у встановленні гармонізованих правил для безпечного та надійного ШІ у межах ЄС. З правової точки зору варто звернути увагу на те, що AI Act від початку сконструйований як акт, спрямований не лише на розвиток інновацій, а й на забезпечення високого рівня захисту здоров'я, безпеки та фундаментальних прав [15]. Для сфери цифрових активів це означає, що автоматизовані системи, які можуть істотно впливати на правове становище особи, не можуть розглядатися виключно як технічний інструмент комплаєнсу.

GDPR і позиції EDPB [16] надають цій системі ще більшої конкретики. У грудні 2024 року EDPB прийняла Opinion 28/2024, де розглянула питання правової підстави використання персональних даних для AI-моделей, межі анонімізації та наслідки незаконної обробки даних на етапі розробки моделей [16]. Це має безпосереднє значення для цифрових активів, оскільки в цій сфері моделі ШІ часто навчаються або працюють на великих масивах поведінкових, транзакційних і технічних даних.

Важливу орієнтуючу роль відіграють і міжнародні стандарти soft law. UNESCO у своїй Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence наголошує, що захист прав людини та людської гідності є основою етичного регулювання ШІ, а серед базових принципів прямо називає прозорість, справедливість, підзвітність і людський нагляд [18]. OHCHR у Mapping Report 2024 року систематизує підходи системи ООН до нових цифрових технологій, включно зі штучним інтелектом, і підкреслює, що цифрові технології повинні оцінюватися крізь призму їхнього впливу на права людини.

Найочевиднішим правом, що опиняється під впливом алгоритмізованого регулювання цифрових активів, є право на приватність. Теза про те, що блокчейн нібито гарантує анонімність, давно втратила абсолютний характер. У сучасних умовах поєднання blockchain analytics, KYC-процедур, технічної телеметрії, пристроєвих даних, IP-адрес, історії транзакцій та зовнішніх баз даних створює високий потенціал ідентифікації особи. Якщо ж до цього додаються моделі ШІ, які прогнозують «ризиковану поведінку» або будують профіль користувача, відбувається перехід від простої фіксації фінансових дій до глибокого поведінкового аналізу. Це становить суттєву небезпеку для приватності, оскільки особа стає об'єктом не лише нагляду, а й імовірного оцінювання. У такій ситуації особливої ваги набувають принципи мінімізації даних, обмеження мети, пропорційності та законності обробки, закріплені у GDPR.

EDPB у своїй новітній позиції щодо AI-моделей прямо наголошує, що використання персональних даних при створенні та функціонуванні AI-моделей не виводить таку обробку за межі вимог європейського законодавства про захист даних [16].

Це означає, що жоден фінансово-комплаєнсний інтерес не скасовує потреби в чіткій правовій підставі, належній документації, прозорості та обмеженні надмірного втручання.

Наступним критично важливим виміром є право на недискримінацію. У випадку цифрових активів дискримінація далеко не завжди проявляється прямо. Вона може мати прихований алгоритмічний характер, коли певні моделі систематично відносять до підвищеної категорії ризику окремі групи користувачів на основі географічних, поведінкових, технічних або непрямих соціальних індикаторів.

Така ситуація особливо небезпечна тим, що дискримінаційний ефект може бути непомітним для самої особи. Користувачеві можуть просто відмовити у доступі до сервісу, затримати операцію, вимагати додаткову перевірку або застосувати до нього жорсткіші процедури комплаєнсу, не розкриваючи логіки рішення. У результаті формально нейтральне алгоритмічне рішення набуває змісту фактичної нерівності.

UNESCO прямо підкреслює, що системи ШІ повинні оцінюватися на предмет fairness і non-discrimination [19]. У міжнародно-правовому сенсі це означає, що суб'єкти, які використовують ШІ в регулюванні цифрових активів, повинні не просто тестувати точність моделей, а й перевіряти їх на предмет непропорційного негативного впливу на різні групи користувачів. Саме тому технічна ефективність моделі не може розглядатися як достатній критерій її правомірності.

Сфера цифрових активів безпосередньо пов'язана з майновими інтересами особи. Тому будь-яке алгоритмічне рішення, що впливає на можливість користування криптоактивом, проведення транзакції, доступ до облікового запису чи сервісу, має розглядатися не лише як технічна дія, а і як юридично значущий акт.

Коли особа не може розпоряджатися активом через алгоритмічне блокування, відбувається втручання у сферу майнових прав. Якщо при цьому відсутня можливість отримати обґрунтування, звернутися до людини-оператора, оперативного переглянути рішення та оскаржити його, виникає проблема не тільки власності, а й належної правової процедури. Рамкова конвенція Ради Європи про ШІ приділяє особливу увагу процедурним гарантіям у випадках, коли система ШІ істотно впливає на права людини. Саме ця логіка є особливо релевантною для ринку цифрових активів.

Тому правомірне використання ШІ у цій сфері передбачає щонайменше такі процесуальні вимоги: можливість людського перегляду рішень, документування підстав втручання, наявність audit trail, фіксацію джерел даних та реальну доступність механізмів оскарження. Без цих елементів алгоритмічне регулювання цифрових активів може перетворитися на форму непрозорого приватного або публічного примусу.

Окремо слід підкреслити, що підвищений ризик використання віртуальних активів у незаконних фінансових операціях є реальним. Саме цим пояснюється посилена увага FATF, національних фінансових розвідок і регуляторів до цього сектору [13]. Разом із тим боротьба з фінансовими злочинами не створює для держави або приватних суб'єктів «правового імунітету» від стандартів захисту прав людини.

Правильнішим видається підхід, за якого AML/CFT-логіка та human rights-based approach не протиставляються, а поєднуються. Іншими словами, ефективний фінансовий контроль має бути не просто суворим, а правозахисно сумісним. Лише така

модель здатна зберегти баланс між безпекою фінансової системи та свободою особи.

На підставі проведеного аналізу можна сформулювати систему базових принципів.

Перший принцип - законність. Будь-яке алгоритмічне втручання у права та інтереси особи повинно мати чітку правову основу.

Другий принцип - пропорційність. Масштаб обробки даних, рівень автоматизації та інтенсивність контролю мають відповідати законній меті.

Третій принцип - цільове обмеження і мінімізація даних. Збирання та використання даних не повинні виходити за межі того, що об'єктивно необхідно.

Четвертий принцип - прозорість. Особа повинна бути поінформована про те, що щодо неї застосовується алгоритмічна оцінка, і мати змогу зрозуміти її загальне значення.

П'ятий принцип - людський контроль. Рішення, які здатні істотно вплинути на права особи, не повинні бути суто машинними.

Для України ця проблематика має особливу актуальність. По-перше, українське право перебуває у фазі інтенсивної цифровізації та наближення до європейських стандартів. По-друге, інтеграція до європейського правового простору об'єктивно означає необхідність врахування MiCA, AI Act, GDPR-логіки та загальних правозахисних стандартів Європи. По-третє, підписання Україною у 2025 році Рамкової конвенції Ради Європи про ШІ створює нормативно-політичну передумову для більш системного законодавчого підходу.

Отже, майбутня українська модель регулювання цифрових активів не повинна обмежуватися лише визначенням правового статусу віртуальних активів чи механізмів фінансового моніторингу. Вона має включати окремий блок гарантій прав людини у випадках, коли в цій сфері використовуються системи штучного інтелекту. Саме це дасть змогу уникнути ситуації, коли інноваційність регулювання досягається ціною зниження стандартів правового захисту особи.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що використання штучного інтелекту у регулюванні цифрових активів є об'єктивною тенденцією розвитку сучасного фінансового права. ШІ вже став інструментом транзакційного моніторингу, ризик-скорингу, KYC/AML-процедур, ринкового нагляду, blockchain analytics та внутрішнього комплаєнсу. Утім його використання не може оцінюватися виключно через призму ефективності чи технологічної доцільності.

Цифрові активи перебувають у сфері підвищеного регуляторного інтересу, однак саме через це вони потребують підвищеного рівня правозахисних гарантій. Автоматизовані рішення здатні впливати на приватність, захист персональних даних, доступ до фінансових послуг, рівність ставлення, майнові права та процесуальні гарантії особи. Отже, сучасне правове регулювання повинно поєднувати фінансовий контроль із міжнародними стандартами прав людини.

Підбиваючи підсумок, правомірне використання штучного інтелекту у сфері цифрових активів можливе лише за умов дотримання принципів законності, пропорційності, прозорості, мінімізації даних, людського контролю, недискримінації, підзвітності та ефективного оскарження. Саме така модель дозволяє поєднати інноваційний розвиток цифрових фінансів, безпеку фінансової системи та належний рівень захисту прав людини.

Перспективи подальших досліджень полягають у спеціальному аналізі застосування AI Act до окремих фінансових сервісів, пов'язаних із цифровими активами, у дослідженні правового режиму blockchain analytics, у розробці критеріїв оцінки алгоритмічного ризик-скорингу, а також у виробленні моделі імплементації міжнародних та європейських стандартів у законодавство України. Особливо важливо надалі дослідити, яким чином гарантії прав людини мають бути інтегровані у діяльність постачальників криптоактивних послуг і наглядових органів у процесі практичного використання систем ШІ.

Література:

1. Яценко Д. П. Управління ризиками в цифрову епоху: роль штучного інтелекту. *Фінанси України*. 2023. № 5. С. 112–121.
2. Марутян Р. Р. Інформаційні технології інтелектуального управління у публічно-управлінській практиці: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*, 2018. № 2. С. 146–153.
3. Ткаленко О. М., Макаренко А. О., Полоневич О. В. Інтелектуальні технології та системи штучного інтелекту для підтримки прийняття рішень. *Телекомунікаційні та інформаційні технології*. 2019. № 2. С. 53–59.
4. Гулейков І. Ю. Цифрові активи в цивільному обороті України: дис. ... д-ра філософії з права: 081. Київ, 2025. 243 с.
5. Защипас С.М. Ендогенна та екзогенна природа грошової пропозиції в умовах розвитку віртуальних активів. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу: тези виступів VI Міжнар. наук.-практ. конф.* – Житомир: Житомирська політехніка, 2025. 463 с.
6. Берназюк Ян. Штучний інтелект та система правосуддя України: результати співпраці у році, що минув URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/authors/934/shtuchnyi-intelekt-ta-systema-pravosuddia-ukrainy-rezultaty-spi-pratsi-urotsi-sh%D1%81ho-mynuv>
7. Подорожна Т. С., Котуха О. С. Цифровізація нормотворчої діяльності: сучасний стан і перспективи розвитку. *Альманах права*. 2024. Вип. 15. С. 155–163. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001525894>
8. Lee J. Access to Finance for Artificial Intelligence Regulation in the Financial Services Industry. *European Business Organization Law Review*. 2020. Vol. 21. P. 731–757.
9. Zetzsche D. Crypto custody. *Capital Markets Law Journal*. 2024. Volume 19. Issue 3. July 2024. P.207–229 URL: <https://doi.org/10.1093/cmlj/kmae010>
10. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32023R1114>
11. Новікова Н.Л., Бойко Л.В. Цифровізація та національна безпека: тенденції та виклики. *Національна безпека та публічне управління*. 2024. № 1. С. 19–32. DOI: <https://doi.org/10.51369/3083-5917-2024-1-8>
12. Understanding Crypto Money Laundering Methods: The Cryptocurrency Crime <https://financialcrimeacademy.org/cryptocurrency-moneylaundering-methods/>
13. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation (The FATF Recommendations). Paris, France, 2012–2025. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Fatf-recommendations.html>
14. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689>

15. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. 2024. URL: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence>
16. European Data Protection Board. Opinion 28/2024 on certain data protection aspects related to the processing of personal data in the context of AI models. 18 December 2024. URL: https://www.edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/opinion-board-art-64/opinion-282024-certain-data-protection-aspects_en
17. Charter of Fundamental Rights of the European Union. 2012/C 326/02. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>
18. UNESCO, "Recommendation on the ethics of artificial intelligence," 2021, acceso feb. 2023. URL: <https://bsu.buap.mx/b2m>
19. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris, 2021. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-ethics-artificial-intelligence>

Redchenko Ya. The Use of Artificial Intelligence in the Regulation of Digital Assets Through the Prism of International Legal Guarantees of Human Rights

Summary. The article examines the use of artificial intelligence in the field of regulation of digital assets through

the prism of international legal guarantees of human rights. It is shown that the digitalization of financial markets, the spread of crypto-assets, stablecoins and tokenized rights have not only complicated the mechanisms of legal control, but also made algorithmic tools an almost integral part of modern supervision. It is noteworthy that AI systems simultaneously increase the efficiency of transaction monitoring, risk assessment and compliance procedures and, at the same time, create new challenges for the right to privacy, personal data protection, non-discrimination, property rights and due process.

Particular attention is paid to the significance of MiCA, AI Act, GDPR, the Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence, as well as the approaches of UNESCO, OHCHR and the European Data Protection Board. To sum up, we can conclude that the legitimate use of artificial intelligence in the field of digital assets is possible only if the principles of legality, proportionality, transparency, data minimization, human control, accountability, and effective redress are adhered to.

Key words: artificial intelligence, digital assets, cryptoassets, human rights, international law, MiCA, AI Act, privacy, personal data protection.

Дата першого надходження статті до видання: 10.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Уткіна М. С.,**доктор юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства**Сумського державного університету**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3801-3742>*

ПРАВОВА МОДЕЛЬ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОСТКОНФЛІКТНОЇ ВІДБУДОВИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР¹

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню правової моделі протидії корупції в умовах воєнного стану та постконфліктної відбудови як комплексного явища, що потребує системного правового регулювання. Актуальність даного дослідження зумовлена тим, що збройний конфлікт і воєнний стан створюють специфічне правове середовище, в якому традиційні антикорупційні механізми виявляються недостатньо ефективними або частково паралізованими внаслідок об'єктивних обставин надзвичайного характеру. Водночас саме в умовах воєнного стану корупційні ризики суттєво зростають у зв'язку із концентрацією повноважень в окремих органах державної влади, спрощенням процедур публічних закупівель, масштабним залученням міжнародної фінансової допомоги та послабленням інституційного контролю. У статті проаналізовано теоретичні засади формування правової моделі антикорупційної політики в особливих умовах, зокрема визначено поняття, ознаки та структурні елементи такої моделі. Автором досліджено співвідношення між принципами верховенства права, правової визначеності та необхідністю запровадження надзвичайних правових режимів, що об'єктивно обмежують окремі механізми антикорупційного контролю. Встановлено, що ефективна правова модель протидії корупції в умовах воєнного стану має поєднувати елементи адаптації існуючого антикорупційного законодавства до умов збройного конфлікту та випереджального правового регулювання, спрямованого на мінімізацію корупційних ризиків у процесі постконфліктної відбудови. Окрему увагу автором було приділено інституційному виміру досліджуваної проблематики. Зокрема, проаналізовано функціонування спеціалізованих антикорупційних органів в умовах воєнного стану, їхню інституційну спроможність, незалежність та взаємодію з міжнародними партнерами. У статті також розглянуто міжнародно-правові стандарти у сфері протидії корупції, що застосовуються в постконфліктних ситуаціях, зокрема положення Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, рекомендації Групи держав проти корупції (The Group of States against Corruption) та вимоги міжнародних фінансових інституцій щодо доброчесності при розподілі коштів міжнародної допомоги. У статті обґрунтовано, що імплементація цих стандартів є необхідною умовою як для ефективної відбудови, так і для євроінтеграційних прагнень України. На підставі проведеного аналізу автором було сформульовано концепцію оптимальної правової моделі протидії корупції, яка включає три взаємопов'язані блоки: нормативний, інституційний та процедурний. Запропоновано конкретні рекомендації

щодо вдосконалення антикорупційного законодавства України з урахуванням викликів правового режиму воєнного стану, а також перспектив повоєнної відбудови.

Ключові слова: антикорупційна політика, верховенство права, воєнний стан, корупція, міжнародна фінансова допомога, постконфліктна відбудова.

Постановка проблеми. Корупція в умовах збройного конфлікту та воєнного стану є одним із найбільш гострих викликів сучасного публічного права та державного управління. Збройний конфлікт, розпочатий російською федерацією проти України у 2014 році та ескалований до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, створив безпрецедентне правове середовище, в якому корупційні ризики набули нового характеру та масштабу. Введення правового режиму воєнного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1] від 2015 року об'єктивно зумовило суттєву трансформацію системи публічного управління, концентрацію виконавчих повноважень та спрощення низки адміністративних процедур, що традиційно виконували функцію антикорупційних запобіжників.

Проблема корупції в умовах воєнного стану має щонайменше два взаємопов'язані виміри. Перший стосується безпосереднього функціонування антикорупційної системи в умовах збройного конфлікту, коли інституційна спроможність антикорупційних органів об'єктивно обмежується, а корупційні ризики у сферах оборонних закупівель, гуманітарної допомоги та управління переміщеним населенням суттєво зростають. Другий вимір пов'язаний із постконфліктною відбудовою, яка, за оцінками Світового банку, потребуватиме залучення понад 486 мільярдів доларів США міжнародної фінансової допомоги, що створює безпрецедентні корупційні ризики у сфері публічних фінансів та державних закупівель [2].

Світова практика переконливо свідчить про те, що постконфліктні держави є надзвичайно вразливими до корупції. Дослідження Transparency International фіксують системну корупцію в процесі відбудови Іраку, Афганістану та інших постконфліктних держав, де масштабне залучення зовнішнього фінансування супроводжувалося критично низьким рівнем підзвітності та прозорості [3]. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у своїх аналітичних матеріалах також наголошує, що корупція є одним із ключових факторів, що перешкоджає

¹ Робота виконана в рамках проєкту «Корупція в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови: оптимальна модель протидії» (номер державної реєстрації 0124U000556).

жають сталій постконфліктній відбудові та підривають довіру громадян до державних інститутів [4].

Особливої актуальності ця проблема набуває у контексті євроінтеграційного курсу України. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [5], а також у рамках переговорного процесу щодо вступу до Європейського Союзу, Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації європейських стандартів у сфері боротьби з корупцією та забезпечення доброчесності публічного управління. Водночас Європейська комісія у своїх доповідях про прогрес України наголошує, що корупція залишається одним із найсерйозніших системних викликів на шляху до євроінтеграції [6].

Стан дослідження. Проблематика протидії корупції є предметом активного наукового дискурсу як у вітчизняній, так і в зарубіжній правовій науці. Водночас аналіз наявних досліджень дозволяє констатувати певну диспропорцію між загальним рівнем розробленості антикорупційної тематики та ступенем дослідженості її специфічного виміру – правової моделі протидії корупції в умовах воєнного стану та постконфліктної відбудови. У вітчизняній правовій науці питання антикорупційної політики та антикорупційного законодавства досліджували такі вчені, як Є. Невмержицький, який комплексно проаналізував причини, наслідки та механізми протидії корупції в Україні [7]; О. Бусол, яка дослідила корупційні злочинність як загрозу національній безпеці [8]. О. Малетова (Бондаренко) сформулила цілісну доктринальну концепцію кримінально-правового протидіяння корупції в Україні [9]. Попри зазначений науковий доробок, правовий режим воєнного стану як передумова трансформації антикорупційних механізмів у вітчизняній науці досліджений переважно у вимірі адміністративно-правового регулювання [10] та конституційних обмежень прав і свобод в особливих умовах, тоді як антикорупційний вимір правового режиму воєнного стану залишається недостатньо розробленим.

У зарубіжній правовій та політологічній науці проблематика корупції в постконфліктних державах досліджена значно глибше. Фундаментальний внесок у розроблення теорії корупції зробила С. Роуз-Акерман, яка в монографії «Corruption and Government» дослідила системні інституційні та економічні причини корупції і шляхи реформування [11]. Вимірювання якості врядування в постконфліктних суспільствах, зокрема показники контролю над корупцією, стали предметом дослідження Д. Кауфманна, А. Крайта та М. Мاستруцці в рамках проекту Worldwide Governance Indicators [12]. Таким чином, стан дослідження досліджуваної проблематики дозволяє констатувати, що, незважаючи на значний науковий доробок у суміжних сферах та наявність вагомих праць, комплексне правове дослідження оптимальної моделі протидії корупції в умовах воєнного стану та постконфліктної відбудови залишається актуальним науковим завданням, що підтверджує наукову новизну пропонованого дослідження.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні теоретичних засад та інституційного виміру правової моделі протидії корупції в умовах воєнного стану та постконфліктної відбудови, а також формулюванні науково обґрунтованої концепції оптимальної правової моделі антикорупційної політики, що відповідає викликам правового режиму воєнного стану та забезпечує ефективне управління корупційними ризиками в процесі повоєнної відбудови України.

Виклад основного матеріалу. Формування правової моделі протидії корупції в умовах воєнного стану не може обмежува-

тися адаптацією наявних антикорупційних механізмів до нових умов функціонування. Такий підхід є методологічно хибним, оскільки виходить із передумови, що воєнний стан є лише зовнішнім чинником, що тимчасово ускладнює реалізацію вже існуючих правових рішень. Натомість, воєнний стан є абсолютно іншим правовим середовищем, яке породжує специфічні корупційні ризики та вимагає відповідних специфічних правових інструментів. Відправною точкою для побудови такої моделі є з'ясування самого поняття правової моделі у сфері антикорупційної політики та визначення її структурних елементів.

У правовій доктрині поняття «правова модель» не є загальноновизаним і вживається в різних значеннях. У широкому сенсі під правовою моделлю слід розуміти ідеальний зразок правового регулювання певної сфери суспільних відносин, що включає систему правових норм, інститутів та механізмів їх реалізації. У вузькому – це теоретична конструкція, що описує оптимальну архітектуру правового регулювання конкретного явища з урахуванням заданих умов та цілей. У цій статті автор використовує поняття «правова модель» у другому значенні стосовно антикорупційної політики в умовах воєнного стану.

Антикорупційна політика як предмет правового моделювання є складним, багаторівневим явищем. Серед представників наукової спільноти вона розглядається переважно в кількох вимірах. По-перше, як комплексна діяльність держави, що охоплює різноманітні за змістом заходи – нормативні, інституційні та процедурні – спрямовані на запобігання, протидію і боротьбу з корупцією [13]. По-друге, як система взаємопов'язаних пріоритетів і заходів, що включають правові, організаційні, економічні та ідеологічні компоненти [7]. По-третє, в доктрині наголошується, що ефективність антикорупційної політики визначається не лише якістю нормативного регулювання, а насамперед рівнем інституційної спроможності органів, відповідальних за її формування, координацію та моніторинг [14].

З урахуванням зазначеного вище, пропонується інтегративний підхід, що поєднує всі три виміри і дозволяє описати антикорупційну систему як єдину правову модель. В основу такого підходу покладено розуміння правової моделі як триєдності взаємопов'язаних і взаємообумовлених блоків: нормативного, інституційного та процедурного. Воно відображає реальну логіку функціонування будь-якої правової системи, оскільки спочатку встановлюються норми (нормативний блок), потім створюються органи, покликані їх реалізувати (інституційний блок), і нарешті визначаються конкретні інструменти та процедури цієї реалізації (процедурний блок). Такий підхід знаходить своє відображення і на рівні офіційної державної стратегії. Зокрема, проект Антикорупційної стратегії на 2026–2030 роки, розроблений Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК) та поданий на розгляд Кабінету Міністрів України у квітні 2026 року, охоплює комплекс взаємопов'язаних заходів – від антикорупційної освіти та стратегічного аналізу корупційних ризиків до окремих підрозділів, присвячених антикорупційним механізмам у пріоритетних сферах [15].

Воєнний стан як особливий правовий режим, що вводиться в Україні відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності або територіальній цілісності [1], суттєво трансформує умови реалізації антикорупційної політики. Збройна агресія російської федерації, що розпочалася у 2014 році та переросла у повномасштабне втор-

гнення 24 лютого 2022 року, зумовила введення воєнного стану на підставі Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [16], затвердженого Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX [17].

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Із цього визначення випливає щонайменше три правові наслідки, безпосередньо релевантні для антикорупційної системи. Перший наслідок стосується розширення дискреційних повноважень органів виконавчої влади. Другий наслідок – трансформація структури корупційних ризиків. Корупція в умовах воєнного стану не просто зберігається у тих формах, що існували до введення особливого режиму, – вона набуває якісно нових проявів. І третій наслідок пов'язаний із підвищеною концентрацією влади та ослабленням механізмів горизонтального контролю.

Таким чином, правова модель протидії корупції в умовах воєнного стану відрізняється від моделі мирного часу не лише за змістом окремих норм чи повноважень окремих органів, а за самою логікою побудови: вона має бути спроектована з урахуванням того, що звичні антикорупційні механізми в умовах надзвичайного режиму або не діють, або діють з суттєво зниженою ефективністю, і тому потребують спеціальних компенсаторних інструментів.

В умовах воєнного стану виникає принципова суперечність між двома групами правових вимог: з одного боку, стоїть необхідність забезпечення ефективної оборони та оперативного управління, що потребує концентрації повноважень і спрощення процедур; з іншого – вимоги верховенства права та антикорупційного контролю, що передбачають прозорість, підзвітність та інституційні струмування. Формалістичний підхід, що бере початок від Альберта Дайсі, зводить верховенство права до трьох елементів: верховенства закону над свавіллям, рівності всіх перед законом та визначальної ролі судових рішень у формуванні права [18]. Матеріальний підхід, що розвивається у роботах Рональда Дворкіна, наповнює верховенство права змістовними вимогами – до справедливості, захисту прав людини, моральної прийнятності правових норм [19]. Венеціанська комісія у своєму Контрольному переліку критеріїв верховенства права виокремлює шість ключових елементів: законність, правову визначеність, заборону свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини та недискримінацію [20].

Принципово важливим є те, що верховенство права, у будь-якому з його тлумачень, не є абсолютно стабільним принципом, що однаково реалізується в будь-яких умовах. Як обґрунтовано І. Стаднік, саме верховенство права в надзвичайних умовах воєнного стану здатне забезпечити необхідний баланс публічного та приватного інтересів, стійкість системи державного управління та мінімізувати негативні наслідки для

суспільства [21]. Це положення є ключовим для розуміння антикорупційного виміру верховенства права в умовах воєнного стану. Його суть полягає в тому, що верховенство права не призупиняється з введенням воєнного стану – воно трансформується. Ця трансформація відбувається в рамках, встановлених міжнародним правом, зокрема стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права допускає відступи від окремих зобов'язань за умов надзвичайного стану, що загрожує існуванню нації, однак виключно в обсязі, який суворо необхідний для подолання такої ситуації, і без дискримінації [22]. Аналогічну логіку закріплює і стаття 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [23]. Принципово важливо, що хоча статті 9 (заборона свавільного затримання) та 14 (право на справедливий суд) Міжнародного пакту формально не включені до переліку абсолютно недерогабельних прав за статтею 4 (2), Комітет ООН з прав людини у Загальному коментарі № 29 наголосив, що принципи законності та верховенства права вимагають дотримання фундаментальних вимог справедливого судочинства навіть під час надзвичайного стану, а заборона довільного позбавлення волі має статус норми *jus cogens*, що не підлягає жодній дерогації [24]. Саме ці гарантії утворюють фундамент антикорупційного правопорядку.

У контексті антикорупційної політики це означає, що допустимими є лише такі відступи від звичних процедур, що відповідають критеріям необхідності та пропорційності й не усувають механізми підзвітності та контролю в їх сутності. Спрощення закупівельних процедур є допустимим – саме таку мету переслідувала Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2022 року № 1178, однак скасування будь-якого контролю за їхнім виконанням вже виходить за межі допустимих відступів [25]. Розширення дискреційних повноважень органів безпеки є допустимим – підпорядкування антикорупційних органів цим же структурам є неприйнятним, оскільки суперечить як принципу незалежності правосуддя, так і вимогам Загального коментаря № 29 Комітету ООН з прав людини щодо збереження фундаментальних процедурних гарантій у надзвичайних умовах [24]. Перенесення строків декларування є допустимим – фактичне скасування фінансового контролю не може бути виправдане воєнною необхідністю, оскільки суперечить принципу підзвітності як невід'ємній складовій верховенства права.

Саме тому в основу правової моделі протидії корупції в умовах воєнного стану має бути покладений сформульований у цьому дослідженні принцип компенсаторності – там, де звичні антикорупційні механізми послаблюються або тимчасово призупиняються з об'єктивних причин, пов'язаних із введенням воєнного стану, мають запроваджуватися альтернативні, адаптовані до воєнних умов механізми, що забезпечують еквівалентний рівень підзвітності. Відмова від такої компенсаторності під приводом воєнної необхідності є не лише правовою помилкою – це відкрите запрошення до корупції в умовах, коли ціна корупційних рішень є надзвичайно високою.

Інституційний блок антикорупційної моделі є тим її елементом, що найбільш безпосередньо піддається впливу воєнного стану. Це пояснюється простою обставиною: норми самі по собі не реалізуються – їх застосовують конкретні органи та посадові особи, робота яких у воєнний час зазнає суттєвих практичних обмежень. Тому аналіз інституційного виміру антикорупційної системи в умовах збройного конфлікту потребує розгляду щонайменше трьох взаємопов'язаних питань: структури антико-

рупційної інституційної системи та логіки її побудови; реальних викликів, з якими ця система стикається в умовах воєнного стану; можливих відповідей на ці виклики, що відповідають принципу верховенства права.

Антикорупційна інституційна система України формувалася переважно у 2014–2019 роках під впливом зовнішньої донорської підтримки та як складова євроінтеграційного курсу держави. Її ключовими елементами є: НАБУ – орган досудового розслідування корупційних злочинів, вчинених вищими посадовими особами; САП – прокуратура, що здійснює процесуальне керівництво розслідуваннями, які проводить НАБУ, та підтримує обвинувачення у ВАКС; НАЗК – орган із запобігання корупції, що здійснює фінансовий контроль декларантів, антикорупційну експертизу та формує державну антикорупційну політику; АРМА – орган із розшуку та управління активами, на які накладено арешт у кримінальних провадженнях; ВАКС – спеціалізований суд першої та апеляційної інстанцій у справах про корупційні злочини.

Ця система є логічно вибудованою і відображає сучасні міжнародні стандарти спеціалізації антикорупційних органів. Проте, її ключовою особливістю, що набуває принципового значення в умовах воєнного стану, є принцип функціональної незалежності: кожен із зазначених органів є незалежним від виконавчої влади у здійсненні своїх основних функцій. Ця незалежність не є привілеєм чи відхиленням від принципу єдиної виконавчої вертикалі – вона є функціональною необхідністю, оскільки органи, що мають розслідувати та переслідувати корупцію серед посадових осіб виконавчої влади, за визначенням не можуть бути підпорядкованими цій владі. Будь-яке порушення цієї логіки неминуче перетворює антикорупційний орган на інструмент боротьби з політичними супротивниками або, навпаки, на механізм захисту наближених до влади осіб від відповідальності.

В умовах воєнного стану принцип незалежності антикорупційних органів наражається на два типи загроз – явні та латентні. Явні загрози – це прямі спроби підпорядкувати антикорупційні органи координуючим структурам воєнного часу або обмежити їхні повноваження під приводом концентрації зусиль на оборонних пріоритетах. Ці загрози легше виявити та відбити, оскільки вони суперечать конституційним та законодавчим нормам, що встановлюють незалежність відповідних органів. Латентні загрози є більш небезпечними, оскільки вони реалізуються через неформальні механізми тиску, кадрові призначення, бюджетне фінансування, доступ до оперативної інформації тощо. У цих випадках формальна незалежність може зберігатися, тоді як реальна – поступово розмивається.

Дослідження трансформації принципів взаємодії органів державної влади у сфері протидії корупції в умовах збройного конфлікту свідчить про те, що підвищена координація між антикорупційними органами та структурами безпеки і оборони, що є об'єктивною потребою воєнного часу, не повинна перетворюватися на субординацію, яка нівелює незалежність перших [26]. Межа між необхідною координацією та недопустимою підпорядкованістю проходить там, де органи безпеки і оборони отримують можливість блокувати або спрямовувати діяльність антикорупційних органів у конкретних розслідуваннях.

Особливої гостроти в умовах воєнного стану набуває питання про антикорупційний контроль в оборонному секторі. Як обґрунтовує О. Бондаренко, корупційні прояви в оборонному

секторі – завищення цін у контрактах на постачання озброєнь та боєприпасів, зловживання при мобілізаційних процедурах, розкрадання гуманітарної допомоги – є не просто кримінальними правопорушеннями, а прямою загрозою обороноздатності держави [27]. Це принципово змінює підхід до антикорупційного контролю в цій сфері, оскільки він має розглядатися не як обтяжлива бюрократична процедура, що заважає оперативному управлінню, а як складова системи національної безпеки.

Водночас антикорупційний контроль в оборонному секторі стикається з об'єктивним обмеженням – режимом секретності. Значна частина інформації про оборонні закупівлі, переміщення особового складу, матеріально-технічне забезпечення є класифікованою, і її публічне розкриття може завдати шкоди обороноздатності. Це протиріччя між прозорістю як антикорупційним інструментом і секретністю як вимогою безпеки не має простого вирішення – воно потребує спеціальних механізмів закритого контролю, що забезпечують підзвітність без публічного розкриття чутливої інформації. Міжнародний досвід свідчить про те, що такі механізми існують у формі парламентського контролю через спеціальні комітети з питань безпеки та незалежного аудиту зі спеціальним доступом до класифікованих матеріалів [4].

Цифрова трансформація антикорупційних механізмів становить окремий і надзвичайно важливий напрям інституційного розвитку, актуальність якого в умовах воєнного стану суттєво зростає. Бойові дії та переміщення населення і органів влади роблять традиційні паперові процедури практично нездійсненними в частині держави, де ведуться бойові дії або де відбулося виселення. Цифрові реєстри, електронне декларування, автоматизований моніторинг фінансових операцій, онлайн-системи подання повідомлень викривачів – усі ці інструменти можуть функціонувати в умовах, де звичайне адміністрування є неможливим [28], що є особливо актуальним в умовах воєнного стану. Показовим є те, що система електронного декларування НАЗК не припиняла роботи протягом усього часу повномасштабного вторгнення – і це стало одним із факторів збереження антикорупційного фінансового контролю навіть в екстремальних умовах.

Важливим кількісним індикатором, що дозволяє оцінити ефективність інституційної системи в умовах воєнного стану, є динаміка Індексу сприйняття корупції (CPI). За даними Transparency International Ukraine, за результатами CPI-2025, опублікованими у лютому 2026 року, Україна набрала 36 балів зі 100 та посіла 104-те місце серед 182 країн – показник, що на 11 балів перевищує результат 2014 року (25 балів) [29]. Ця динаміка є показовою: попри повномасштабне збройне вторгнення, антикорупційна система України не тільки не деградувала, а й продемонструвала певний поступ. Водночас 36 балів залишаються суттєво нижчими за середній показник країн – членів ЄС і навіть за середній показник країн – кандидатів на членство в ЄС (39 балів), що вказує на значний простір для подальшого прогресу та підкреслює незавершеність інституційної розбудови.

Оптимальна правова модель протидії корупції в умовах воєнного стану та постконфліктного відновлення не може формуватися виключно на основі вітчизняного досвіду – вона має враховувати міжнародно-правові стандарти та кращі практики інших держав, що пройшли через збройні конфлікти та постконфліктну відбудову. Ключовим міжнародним інструмен-

том у сфері протидії корупції є Конвенція ООН проти корупції (UNCAC), ратифікована Україною у 2006 році. UNCAC встановлює комплекс зобов'язань держав-учасниць щодо криміналізації корупційних діянь, заходів запобігання корупції, міжнародного співробітництва та повернення активів [30]. Принципово важливим є те, що Конвенція не містить жодного механізму дерогації чи відступу від конвенційних зобов'язань у зв'язку зі збройним конфліктом або надзвичайним станом. Це означає, що незалежно від тривалості та інтенсивності збройного конфлікту Україна залишається пов'язаною повним обсягом конвенційних зобов'язань у сфері протидії корупції.

Звіт про відповідність рекомендаціям четвертого раунду оцінювання GRECO, опублікований у 2020 році, зафіксував, що з 31 рекомендації щодо запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів Україна виконала задовільно лише п'ять, тоді як п'ятнадцять було виконано частково, а одинадцять залишилися невиконаними [31]. Незважаючи на певний прогрес у побудові антикорупційної інфраструктури, звіт зафіксував серйозні системні проблеми, пов'язані з тиском на незалежність антикорупційних органів та недостатністю ресурсного забезпечення. Ці проблеми не зникли з початком повномасштабного вторгнення – вони набули нового виміру. Проміжний звіт про виконання рекомендацій четвертого раунду оцінювання GRECO, підготовлений у 2023 році, зафіксував певний поступ і констатував, що рівень виконання рекомендацій більше не є «глобально незадовільним», унаслідок чого Україна вийшла з процедури невідповідності [32]. Водночас GRECO визнала, що значна частина рекомендацій – зокрема щодо запобігання корупції серед суддів та прокурорів – залишається невиконаною, а воєнний стан, попри об'єктивну необхідність адаптації пріоритетів, не може слугувати підставою для відмови від подальшого реформування. Це підкреслює необхідність продовження антикорупційних реформ навіть в умовах збройного конфлікту, а не їх «заморожування» до кращих часів.

Дослідження OECD щодо міжнародної підтримки постконфліктного переходу [4] формулює ключовий висновок: ефективність зовнішньої допомоги для постконфліктного відновлення суттєво знижується за відсутності надійних вітчизняних антикорупційних інституцій та механізмів – і, навпаки, суттєво зростає там, де такі інституції функціонують. Цей висновок є принципово важливим для обґрунтування того, що антикорупційне забезпечення відновлення є не другорядним питанням, що вирішуватиметься після закінчення бойових дій, а необхідною умовою самої здійсненності відновлення.

Звіт Європейської Комісії щодо України 2023 року наголошує на необхідності збереження та зміцнення незалежності антикорупційних органів як ключової умови подальшого прогресу у сфері верховенства права та виконання умов членства в ЄС [6]. Ця вимога вписується в ширший контекст переговорного процесу щодо вступу до Європейського Союзу, в якому антикорупційний трек є одним із визначальних критеріїв. Як зафіксовано у відповідних матеріалах НАЗК, антикорупційний мейнстрімінг у переговорах з ЄС [33] – тобто інтеграція антикорупційної складової в усі переговорні розділи, а не лише у спеціальний антикорупційний розділ – є одним із пріоритетів роботи агентства на поточний період.

На підставі здійсненого аналізу можна сформулювати три ключові параметри, яким має відповідати оптимальна правова модель протидії корупції в умовах воєнного стану та пост-

конфліктної відбудови. По-перше, відповідність міжнародним конвенційним зобов'язанням у повному обсязі, незалежно від умов воєнного стану. По-друге, наявність спеціальних механізмів антикорупційного контролю за потоками міжнародної фінансової допомоги, що є необхідною умовою не лише добросовісності, а й самої можливості залучення такої допомоги. По-третє, збереження та посилення незалежності спеціалізованих антикорупційних органів як ключового індикатора, за яким міжнародні партнери оцінюють здатність України ефективно управляти відновленням.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна сформулювати такі висновки. Воєнний стан породжує якісно нове корупційне середовище, що не може бути подолане механізмами мирного часу, – це обумовлює необхідність спеціальної правової моделі антикорупційної політики, адаптованої до умов надзвичайного правового режиму. Верховенство права не призупиняється з введенням воєнного стану – воно трансформується, допускаючи лише такі відступи від звичних процедур, що відповідають критеріям необхідності та пропорційності й не усувають механізми підзвітності в їх сутності. В основу правової моделі має бути покладений принцип компенсаторності: там, де звичні антикорупційні механізми об'єктивно послаблюються, мають запроваджуватися альтернативні механізми еквівалентної підзвітності – що підтверджується практикою функціонування ВАКС, НАБУ та системи електронного декларування НАЗК в умовах повномасштабного вторгнення. Міжнародно-правові стандарти у сфері протидії корупції зберігають обов'язкову силу незалежно від умов воєнного стану, а відповідність їм є необхідною умовою залучення міжнародної фінансової допомоги для відновлення в обсязі 486 млрд доларів США. Антикорупційне забезпечення постконфліктного відновлення є не другорядним завданням, а необхідною передумовою його здійсненності.

Література:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 30 березня 2026 р.).
2. World Bank Group. *Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment (RDNA3)*. Washington D.C.: World Bank. 2024. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released> (дата звернення 30 березня 2026 р.).
3. Transparency International. *Iraq: Overview of Corruption and Anti-Corruption*. Berlin : Transparency International Knowledge Hub, 2013. URL: <https://knowledgehub.transparency.org/helpdesk/iraq-overview-of-corruption-and-anti-corruption> (дата звернення 01 квітня 2026 р.).
4. OECD. *International Support to Post-Conflict Transition: Rethinking Policy, Changing Practice. DAC Guidelines and Reference Series*. Paris : OECD Publishing, 2012. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264168336-en>. (дата звернення 30 березня 2026 р.).
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 березня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 01 квітня 2026 р.).
6. European Commission. *Ukraine 2023 Report : Commission Staff Working Document (SWD(2023) 699 final)*. Brussels, 8 Nov. 2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52023SC0699> (дата звернення 01 квітня 2026 р.).

7. Невмержицький С. В. Корупція в Україні : причини, наслідки, механізми протидії : монографія. Київ : КНТ, 2008. 368 с.
8. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 564 с.
9. Бондаренко О. С. Концепція кримінально-правової протидії корупції : монографія. Суми : СумДУ, 2021. 472 с.
10. Басс В. О., Корж-Ікаєва Т. Г. Правовий режим воєнного стану та його адміністративно-правове забезпечення в умовах повномасштабного збройного конфлікту в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/122>.
11. Rose-Ackerman S. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 282 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139175098>.
12. Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2011. Vol. 3. Issue 2. P. 220-246. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1876404511200046>.
13. Калугіна І. О. Антикорупційна правова політика : природа і зміст. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльно-правознавство»*. 2021. № 4. С. 28-37. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.5>
14. Старенький О. С. Інституційний розвиток Національного агентства з питань запобігання корупції як гарантія реалізації антикорупційної політики в Україні. *«Аналітично-порівняльно-правознавство»*. 2026. № 01. С. 300-307. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.48>
15. Проект Антикорупційної стратегії на 2026-2030 роки: підготовлено Національним агентством з питань запобігання корупції; подано до Кабінету Міністрів України 2 квітня 2026 р. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/antikoruptsiyna-strategiya-na-2026-2030-roky/> (дата звернення: 06 квітня 2026 р.).
16. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 05 квітня 2026 р.).
17. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24 лютого 2022 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/21102-20#Text> (дата звернення 05 квітня 2026 р.).
18. Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. 5th ed. London : Macmillan and Co., 1897. 435 p.
19. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge : Harvard University Press, 1977. 371 p.
20. Venice Commission (European Commission for Democracy through Law). Rule of Law Checklist. Adopted at the 106th Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016). CDL-AD (2016)007. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e) (дата звернення 10 квітня 2026 р.).
21. Стаднік І. В., Буравська А. А. Верховенство права в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 69-73. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/15>
22. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 10 квітня 2026 р.).
23. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 10 квітня 2026 р.).
24. Human Rights Committee. General Comment No. 29: States of Emergency (Article 4). CCPR/C/21/Rev.1/Add.11. 31 August 2001. URL: <https://hrlibrary.umn.edu/gencomm/hrc29.html> (дата звернення 10 квітня 2026р.).
25. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2022 р. № 1178. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 10 квітня 2026 р.).
26. Ведмедєв С. С. Трансформація принципів взаємодії органів публічної влади у сфері запобігання та протидії корупції в умовах воєнного стану та постконфліктної відбудови. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Випуск 02. С. 85-89. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.13>
27. Бондаренко О. С. Корупційні прояви в оборонному секторі в умовах воєнного стану та післявоєнний період: характеристика та заходи нівелювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 323-327. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.59>
28. Бондаренко О.С. Цифрова трансформація як принцип мінімізації корупційних ризиків. *Вісник ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. Випуск 1 (105). С. 49-60.
29. Transparency International Ukraine. Індекс сприйняття корупції – 2025. URL: <https://ti-ukraine.org/en/research/corruption-perceptions-index-2025/> (дата звернення 12 квітня 2026 р.).
30. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення 12 квітня 2026 р.).
31. GRECO. Fourth Evaluation Round. Compliance Report Ukraine [GrecoRC4(2019)28]. Strasbourg, 2020. URL: <https://www.coe.int/en/web/greco/-/ukraine-publication-of-the-compliance-report-of-fourth-evaluation-round-on-ukraine> (дата звернення 12 квітня 2026).
32. GRECO. Fourth Evaluation Round. Interim Compliance Report Ukraine [GrecoRC4(2022)26]. Strasbourg, 2023. URL: <https://www.coe.int/en/web/greco/-/ukraine-publication-of-the-interim-compliance-report-of-4th-evaluation-round> (дата звернення 12 квітня 2026).
33. Антикорупційний мейнстрімінг: заступник голови НАЗК презентував рекомендації з підготовки матеріалів для Єврокомісії : прес-реліз НАЗК. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/antikoruptsiynyy-meynstriming-zastupnyk-golovy-nazk-prezentuvav-rekomendatsii-z-pidgotovky-materialiv-dlya-evrokomisii/> (дата звернення 12 квітня 2026).

Utkina M. Legal Model for Combating Corruption under Martial Law and Post-Conflict Reconstruction: Theoretical Foundations and Institutional Dimension

Summary. This article provides a comprehensive analysis of the legal model for combating corruption under martial law and in the context of post-conflict reconstruction as a complex phenomenon requiring systematic legal regulation. The relevance of this study is determined by the fact that armed conflict and martial law create a specific legal environment in which traditional anti-corruption mechanisms prove insufficiently effective or are partially paralysed due to the objective circumstances of an extraordinary nature. At the same time, it is precisely under conditions of martial law that corruption risks increase significantly owing to the concentration of powers in certain state authorities, the simplification of public procurement procedures, the large-scale involvement of international financial assistance, and the weakening of institutional oversight. The article analyses the theoretical foundations for developing a legal model of anti-corruption policy under special conditions, defining in particular the concept, characteristics, and structural elements of such a model. The author examines the relationship between

the principles of the rule of law, legal certainty, and the necessity of introducing emergency legal regimes that objectively restrict certain anti-corruption control mechanisms. It is established that an effective legal model for countering corruption under martial law must combine elements of adaptation of existing anti-corruption legislation to the conditions of armed conflict and proactive legal regulation aimed at minimising corruption risks in the post-conflict reconstruction process. Particular attention is devoted by the author to the institutional dimension of the subject matter. Specifically, the functioning of specialised anti-corruption bodies under martial law is analysed, including their institutional capacity, independence, and cooperation with international partners. The article further addresses international legal standards in the field of anti-corruption applicable in post-conflict situations, including the provisions of the United Nations Convention Against

Corruption, the recommendations of the Group of States against Corruption (GRECO), and the integrity requirements of international financial institutions regarding the distribution of international aid funds. It is argued that the implementation of these standards constitutes a necessary condition both for effective reconstruction and for Ukraine's European integration aspirations. On the basis of the analysis conducted, the author formulates a concept of an optimal legal model for combating corruption, comprising three interrelated components: normative, institutional, and procedural. Specific recommendations are proposed for improving Ukraine's anti-corruption legislation in light of the challenges posed by the legal regime of martial law and the prospects of post-war reconstruction.

Key words: anti-corruption policy, rule of law, martial law, corruption, international financial assistance, post-conflict reconstruction.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Фелик О. В.,

*доктор філософії у галузі «Право»,
докторант кафедри адміністративного права інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисципліни**Київського університету інтелектуальної власності та права**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0862-1453>*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАЦІЄЮ ЄС ІНСТРУМЕНТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Анотація. У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз європейського досвіду застосування адміністрацією Європейського Союзу інструментів публічного адміністрування. Обґрунтовано, що в межах ЄС сформувався Європейський адміністративний простір, який базується не на інституційній єдності, а на спільних адміністративно-правових принципах. До таких принципів віднесено верховенство права, правову визначеність, пропорційність, прозорість, підзвітність та ефективність. Показано, що наднаціональний характер публічного адміністрування ЄС виявляється через уніфіковані стандарти та практики, сформовані юриспруденцією Суду ЄС. Розкрито особливості функціонування адміністрації Європейського Союзу крізь призму координаційної та виконавчої ролі Європейської комісії. Доведено, що Комісія не підміняє національні адміністрації, а формує рамки, інструменти та заходи реалізації політик ЄС. Проаналізовано інструментальну базу публічного адміністрування ЄС, яка охоплює стратегічне планування, рекомендації, фінансові засоби, системи оцінювання та мережеву взаємодію. Особливу увагу приділено таким інструментам, як Європейський семестр, технічна допомога та управління фондами ЄС. Окремо проаналізовано роль індивідуальних адміністративних актів ЄС як ключового інструменту одностороннього владного волевиявлення наднаціональної адміністрації. Встановлено, що такі акти мають прямі юридичні наслідки та підлягають судовому контролю з боку Суду ЄС. Розкрито значення судової практики Суду Європейського Союзу у формуванні загальних адміністративно-правових принципів і європеїзації національного адміністративного права. Обґрунтовано, що для країн-кандидатів і сусідів ЄС ключовими є інструменти стратегічного планування, координації через центр уряду та адміністративного моніторингу виконання законів. Зроблено висновок про системний і багаторівневий характер публічного адміністрування ЄС, спрямований на ефективну реалізацію права Європейського Союзу.

Ключові слова: адміністративний моніторинг виконання законів, адміністрування фондами, адміністрація Європейського Союзу, Європейська комісія, Європейський адміністративний простір, наднаціональний характер, публічне адміністрування, підзвітність та ефективність, пропорційність і прозорість, спільні адміністративно-правові принципи, стратегічне планування, технічна допомога, уніфіковані стандарти та практики, контроль з боку Суду ЄС, координація через центр уряду.

Постановка проблеми. У сучасних умовах європейської інтеграції особливого значення набуває дослідження інстру-

ментів публічного адміністрування, що застосовуються в межах Європейського Союзу. Адміністрація ЄС демонструє специфічну модель публічного адміністрування, яка не ґрунтується на класичній ієрархічній побудові, а функціонує через систему координації, стандартів і спільних принципів. Саме через ці інструменти забезпечується ефективна реалізація права ЄС у державах-членах, регіональних і місцевих адміністраціях. Формування Європейського адміністративного простору зумовлює поступову конвергенцію національних адміністративних практик.

Актуальність дослідження зумовлена також потребою осмислення наднаціональних механізмів реалізації публічної влади в умовах багаторівневого врядування. Інструменти публічного адміністрування ЄС поєднують нормативні, індивідуальні, фінансові та координаційні засоби впливу, що виходить за межі традиційних адміністративно-правових моделей. Важливу роль у цьому процесі відіграють Європейська комісія та Суд Європейського Союзу, які формують стандарти належного врядування і забезпечують їх обов'язковість. Досвід ЄС є особливо значущим для країн-кандидатів і сусідів, які імплементують європейські підходи у власні системи публічного адміністрування. У зв'язку з цим науковий аналіз інструментів адміністрації ЄС є необхідним для розуміння сучасних тенденцій розвитку адміністративного права та практики публічного адміністрування.

Стан дослідження. Проблематика застосування інструментів публічного адміністрування в правопорядку Європейського Союзу в сучасній адміністративно-правовій доктрині розглядається переважно крізь призму формування Європейського адміністративного простору, ролі наднаціональних стандартів та механізмів їх імплементації у національні адміністративні системи держав-членів. У наукових працях О. Балинської, О. Барабаш, І. Бородіна, В. Бути, Т. Букіної, Дж. Б. Вранкена, В. Галунька, А. Ганни, І. Глобенка, А. Гуя, І. Здреник, А. Іванищука, Т. Карабіна, Ч. Карпентера, О. М. Коротуна, В. Куриласа, А. Кучука, А. Лебеденка, Р. Мазурика, В. Матвійчука, О. Мілієнко, Р. Мельника, О. Музи, Н. Павловської, С. Пономарьова, Д. Пріхніч, Т. Рекуненка, С. Розсохи, М. Руденка, О. Семененка, Д. Свириденка, О. Сирського, О. Сковчиляс-Павлів, С. Стеценко, Т. Тайлера, Р. Труби, Б. Фрийдмана, Н. Хайника, Г. Харшера, М. Шенка, К. Юсубова, В. Юрченка, П. Ямпольця аналізуються окремі аспекти публічного адміністрування, адміністративно-правових принципів, меж дискреції публічної адміністрації та судового контролю за її діяльністю. Водночас у більшості

досліджень увага зосереджується на загальних засадах адміністративної юстиції або національних моделях публічного адміністрування, тоді як інструментальний вимір діяльності адміністрації ЄС як наднаціональної системи розкривається фрагментарно.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного адміністративно-правового аналізу європейського досвіду застосування адміністрацією Європейського Союзу інструментів публічного адміністрування, з'ясуванні їх правової природи, функціонального призначення та ролі у забезпеченні реалізації права ЄС.

Виклад основного матеріалу. Адміністрація Європейського Союзу функціонує як наднаціональна система публічного адміністрування, однак робить це не через класичний опис «адміністрації ЄС», а через призму ролі Європейської комісії у підтримці та координації публічних адміністрацій держав-членів. У тексті чітко зазначено, що саме Комісія виступає ініціатором політик, координатором реформ і носієм виконавчих повноважень у межах правопорядку ЄС. Водночас документ не формує автономної теорії «адміністрації ЄС», а виходить із функціонального підходу. Центральність Комісії підтверджується через її роль у Європейському семестрі, Технічному інструменті підтримки та управлінні фондами [2].

В межах Європейського Союзу формується Європейський адміністративний простір (European Administrative Space). Цей простір визначається не інституційною єдністю, а спільними адміністративно-правовими принципами, що поділяються державами-членами. До таких принципів віднесено верховенство права, правову визначеність, пропорційність, прозорість, підзвітність, ефективність та результативність. Вони сформовані через національні правопорядки та юриспруденцію Суду ЄС. Таким чином, автономія проявляється не в існуванні «адміністрації ЄС» як органу, а в наднаціональності стандартів публічного адміністрування [1].

Близько 60 000 працівників працює в у інституціях і агенціях ЄС, причому «понад половину» становлять працівники Європейської Комісії. У порівнянні з національними адміністраціями є методологічно складним, але в загальному підсумку європейське публічне адміністрування є «відносно малим» у співвідношенні з населенням (близько 500 млн осіб). Це підтверджує тезу про особливу природу такої адміністрації: вона не є «державною» у класичному сенсі держави-члена і не дорівнює національним системам. Вихід Великої Британії спричинив не зменшення обсягу завдань, а перерозподіл або зростання навантаження в окремих напрямках, тобто адміністративні функції мають сталий і складний характер. Структура адміністративних витрат покриває усе необхідне для виконання завдань виконавчих інституцій ЄС, а найбільшу частку становлять видатки на людські ресурси (зарплати, надбавки, пенсії) [3].

Європейська Комісія та інші інституції здійснюють публічне адміністрування через координацію та підтримку: внутрішній ринок, державні фінанси, цифрову трансформацію, зелену політику, клімат, соціальну політику та використання фондів ЄС. Значна увага приділяється бюджетному адмініструванню, управлінню Recovery and Resilience Facility та cohesion policy. Також прямо зазначено координаційну роль Комісії в кризових умовах, зокрема під час пандемії COVID-19. Натомість такі класичні галузі, як конкуренційна політика чи державна допомога, не є предметом окремого аналізу в цьому документі. Для

реалізації цих функцій адміністрація ЄС застосовує різноманітні способи та інструменти публічного адміністрування. Вони поєднують нормативні, індивідуальні, координаційні та фінансові засоби впливу. Так Європейська Комісія застосовує стратегічне планування, рекомендації Європейського семестру, технічну допомогу, фінансування, індикатори та оціночні рамки. Значне місце відведено процедурним механізмам співпраці з державами-членами, peer-to-peer інструментам, мережам практиків і обміну досвідом [2].

При цьому Суд Європейського Союзу відіграє ключову роль у формуванні спільних адміністративно-правових принципів. Саме через судову практику відбувається європеїзація національного адміністративного права. Суд ЄС виводить загальні принципи, спираючись на спільні традиції держав-членів. До них належать принцип «адміністрування через право», право бути вислуханим, обов'язок мотивування рішень, пропорційність та захист легітимних очікувань. Ці принципи є обов'язковими при застосуванні права ЄС на національному рівні [1].

Базовим інструментом є індивідуальні адміністративні акти адміністрації ЄС. Вони застосовуються, зокрема, у сфері конкуренції, державної допомоги та антимонопольного контролю. Європейська комісія ухвалює рішення, адресовані конкретним державам або суб'єктам господарювання. Такі акти породжують прями юридичні наслідки та можуть бути оскаржені в Суді ЄС. Вони є проявом одностороннього владного волевиявлення наднаціональної адміністрації. Цей інструмент наближає адміністрацію ЄС до класичних моделей адміністративного права. Так як реалізація політик ЄС відбувається через національні, регіональні та місцеві адміністрації, які впроваджують до 70 % законодавства ЄС і значну частину кліматичних та соціальних заходів. Комісія не піднімає ці адміністрації, а створює рамки, стандарти та інструменти для їх діяльності [2].

Виходячи з програма SIGMA яка сформована на стандартах та принципах набутої в адміністративних системах самих країн ЄС можна узагальнити певні інструменти публічного адміністрування, які мають імплементувати країни-кандидати та країни-сусіди, первинним з яких є стратегічного планування та адміністрування реформами. Важливим інструментом виступає координація через центр уряду як система забезпечення виконання законів. Адміністрація ЄС через відповідні координаційні структури забезпечує узгодженість дій органів, відповідальних за імплементацию та застосування права. Наступним інструментом є система адміністративного планування і моніторингу виконання. Вона охоплює документи операційного характеру, які прив'язують реалізацію законів до конкретних завдань, ресурсів і строків. Окреме місце займає інструмент кращого регулювання в частині аналізу та оцінки виконання чинного законодавства. Мова йде про експост оцінювання ефективності нормативних актів та адміністративних практик їх застосування. Суттєвим інструментом публічного адміністрування є структуровані публічні консультації щодо практики виконання законів. Адміністрування людськими ресурсами на основі заслуг також виступає інструментом реалізації законів. Інструменти підзвітності, контролю та доброчесної адміністрації забезпечують правомірність виконання законів. До них належать адміністративні процедури, доступ до інформації, інститути розгляду скарг і судовий контроль. Важливу роль відіграє цифрова трансформація публічного

адміністрування як інструмент практичного виконання законів [4].

Наприклад, Європейська комісія у Звіті в межах Пакета розширення ЄС 2025 року надала комплексну оцінку виконання Урядом України зобов'язань, пов'язаних із процесом європейської інтеграції, зафіксувавши показники прогресу за останні три роки. Документ засвідчує системний поступ України у приведенні національного законодавства та адміністративних практик у відповідність до *acquis* Європейського Союзу, з урахуванням результатів завершеного скринінгу. Особливо відзначено покращення показників у сферах внутрішнього ринку, захисту прав споживачів, довкілля, сільського господарства та економічної стійкості, що свідчить про цілеспрямовану діяльність органів виконавчої влади. Важливим є те, що за жодним із розділів Україна не отримала негативної оцінки, що підтверджує відсутність регресу у виконанні взятих зобов'язань [5].

Висновки. Отже, Європейський досвід застосування адміністрацією ЄС інструментів публічного адміністрування характеризується формуванням Європейського адміністративного простору як системи спільних адміністративно-правових принципів, а не єдиної інституційної адміністрації. Верховенство права, правова визначеність, пропорційність, прозорість, підзвітність і ефективність виступають стандартами, що забезпечують узгодженість публічного адміністрування в державах-членах. Наднаціональність проявляється насамперед у спільних правилах і практиках, сформованих через юриспруденцію Суду ЄС та національні правовпорядки.

Адміністрація Європейського Союзу функціонує переважно через координаційну й виконавчу роль Європейської комісії, яка не підміняє національні адміністрації, а спрямовує їх діяльність. Комісія виступає ініціатором політик, координатором реформ і ключовим виконавцем у таких механізмах, як Європейський семестр, управління фондами та інструменти технічної підтримки. Інструментальна база публічного адміністрування ЄС охоплює стратегічне планування, рекомендації, фінансові механізми, індикатори та системи оцінювання. Значну роль відіграють мережеві та координаційні інструменти, зокрема *peer-to-peer* співпраця, обмін кращими практиками та підтримка інституційної спроможності держав-членів.

Особливе місце займають індивідуальні адміністративні акти ЄС, які застосовуються у сферах конкуренції, державної допомоги та антимонопольного контролю. Такі акти є проявом одностороннього владного волевиявлення наднаціональної адміністрації та породжують прями юридичні наслідки. Їх можливість судового оскарження в Суді ЄС гарантує дотримання принципів правомірності та захисту прав адресатів. Важливою складовою є роль Суду Європейського Союзу у формуванні загальних адміністративно-правових принципів. Через судову практику забезпечується європеїзація національного адміністративного права та закріплення стандартів належного врядування. Право бути вислуханим, обов'язок мотивування рішень і захист легітимних очікувань стали обов'язковими орієнтирами для застосування права ЄС.

Для країн-кандидатів і сусідів ЄС ключовими інструментами імплементації виступають стратегічне планування, координація через центр уряду та адміністративний моніторинг виконання законів. Значення мають також інструменти кращого регулювання, публічні консультації, управління людськими ресурсами на основі заслуг і цифрова трансформація.

Література:

1. European Principles for Public Administration. SIGMA Papers No. 27. Unclassified CCNM/SIGMA/PUMA(99)44/REV1. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD); European Union (SIGMA Programme). Paris: OECD, 1999. DOI: <https://doi.org/10.1787/5kml60zwd7h-en>
2. Supporting Public Administrations in EU Member States to Deliver Reforms and Prepare for the Future. Commission Staff Working Document SWD(2021) 101 final. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. DOI: 10.2887/931658. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/>
3. Liliyanova V. (2021, April). European public administration: Heading 7 of the 2021–2027 MFF (Briefing PE 690.547). European Parliamentary Research Service (EPRS), European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690547/EPRS_BRI%282021%29690547_EN.pdf?utm_source=chatgpt.com
4. Organisation for Economic Co-operation and Development (OCDE). Les principes d'administration publique. Édition 2023. Paris : OCDE, novembre-décembre 2023. Programme SIGMA (initiative conjointe de l'Union européenne et de l'OCDE). URL: <https://www.sigmaweb.org/publications/principes-d-administration-publique-2023.pdf>
5. Звіт Єврокомісії: Україна отримала найвищі за три роки оцінки за реформи на шляху євроінтеграції. Урядовий портал України – Кабінет Міністрів України. 2025. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zvit-ievrokomisii-ukraina-otrymala-naivyschi-za-try-roky-otsinky-za-reformy-na-shliakhu-ievrointehratsii>

Felyk O. European experience in the use of public administration tools by the eu administration

Summary. The article provides a comprehensive scholarly legal analysis of the European experience in the application of public administration instruments by the administration of the European Union. It substantiates that within the EU a European Administrative Space has been formed, which is based not on institutional unity but on shared administrative and legal principles. These principles include the rule of law, legal certainty, proportionality, transparency, accountability, and effectiveness. It is shown that the supranational nature of EU public administration is manifested through unified standards and practices shaped by the case law of the Court of Justice of the European Union. The article reveals the specific features of the functioning of the European Union administration through the prism of the coordinating and executive role of the European Commission. It is demonstrated that the Commission does not replace national administrations but instead establishes the frameworks, instruments, and measures for the implementation of EU policies. The instrumental basis of EU public administration is analysed, encompassing strategic planning, recommendations, financial instruments, evaluation systems, and network-based interaction. Particular attention is paid to such instruments as the European Semester, technical assistance, and the management of EU funds. The role of individual administrative acts of the EU is examined separately as a key instrument of unilateral authoritative will of the supranational administration. It is established that such acts have direct legal effects and are subject to judicial review by the Court of Justice of the European Union. The significance of the case law of the Court of Justice in shaping general administrative and legal principles and in the Europeanisation of national administrative law is revealed. It is substantiated that for candidate countries and neighbouring states of the EU, the key instruments include strategic planning, coordination through the centre of government, and administrative monitoring of the implementation of laws. The article concludes

that EU public administration is systemic and multi-level in nature and is aimed at the effective implementation of European Union law.

Key words: administrative monitoring of law implementation, administration of EU funds, coordination through the centre of government, European administrative

space, European Commission, European Union administration, proportionality and transparency, public administration, accountability and effectiveness, control by the Court of Justice of the European Union, supranational character, strategic planning, technical assistance, unified standards and practices, shared administrative and legal principles.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 14.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Кондратенко Б. В.,*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9116-8357>*

ПІДСТАВИ ДЛЯ ВИЇЗДУ ЗА КОРДОН ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ДЛЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ПЕВНИХ ПРОФЕСІЙ ТА ПІДПРИЄМСТВ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕГУЛЮВАННЯ, ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Дана стаття присвячена комплексному аналізу правових підстав для перетину державного кордону України в умовах воєнного стану представниками окремих категорій професій та суб'єктів господарювання. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підтримання життєдіяльності держави, яка, перебуваючи у стані збройного конфлікту, змушена шукати компроміс між мобілізаційними потребами та економічною стабільністю.

Центральним вектором дослідження є вивчення балансу між конституційним обов'язком громадян щодо захисту Вітчизни (ст. 65 Конституції України) та об'єктивною необхідністю забезпечення функціонування національної економіки, виконання міжнародних зобов'язань і безперервного здійснення професійної діяльності в окремих галузях. Автор наголошує, що повна ізоляція кадрового потенціалу може призвести до колапсу критичної інфраструктури, тому право на виїзд для певних груп стає не привілеєм, а стратегічною потребою держави.

У роботі детально проаналізовано норми постанови Кабінету Міністрів України № 57, яка є базовим регулятором правил перетину кордону. Зокрема, досліджується специфіка виїзду водіїв, що здійснюють міжнародні вантажні та пасажирські перевезення (система «Шлях»), залізничників, моряків, авіаційного персоналу та працівників бізнес-структур, залучених до виконання експортних контрактів або гуманітарних місій. Окрему увагу приділено механізму «бронювання» працівників та його кореляції з правом на короткострокові відраджання за кордон.

Науковий пошук дозволив виявити низку суттєвих прогалин у чинному правовому регулюванні. По-перше, гостро стоїть питання надмірної дискреції контролюючих органів (Державної прикордонної служби), коли остаточне рішення про пропуск особи часто залежить від суб'єктивної оцінки наданих документів. По-друге, критикується складність та непрозорість процедури підтвердження мети поїздки, що створює корупційні ризики та бюрократичні перепони для сумлінного бізнесу.

За результатами аналізу автором запропоновано конкретні шляхи оптимізації законодавства. Рекомендується:

1. Цифровізувати процес отримання дозволів на виїзд, мінімізуючи людський фактор.
2. Чітко уніфікувати перелік документів, необхідних для підтвердження професійної мети подорожі.

3. Впровадити дієву систему відповідальності для суб'єктів господарювання за неповернення їхніх працівників у встановлені терміни.

Такі кроки сприятимуть підвищенню прозорості та ефективності механізмів виїзду представників професійних груп, чия діяльність має стратегічне значення для держави. Висновок статті акцентує на тому, що лише через чітку правову визначеність Україна зможе зберегти стабільність логістичних ланцюгів та інтеграцію у світову економіку навіть у надскладних умовах війни.

Ключові слова: воєнний стан, перетин кордону, мобілізація, професійна діяльність, бронювання працівників, критична інфраструктура, свобода пересування.

Постановка проблеми. Наукова новизна дослідження полягає у системному розгляді права на виїзд за кордон не як абсолютного обмеження, а як інструменту забезпечення економічної стійкості держави в умовах тривалого збройного конфлікту. У статті обґрунтовується, що правовий режим воєнного стану, хоч і передбачає обмеження свободи пересування, має містити чіткі, передбачувані та об'єктивно виправдані винятки для осіб, чия професійна діяльність за межами України безпосередньо сприяє обороноздатності, надходженню валютних коштів або виконанню гуманітарних функцій. Правові проблеми у цій сфері посилюються динамічністю підзаконних актів та значною дискрецією Державної прикордонної служби України, що актуалізує необхідність наукового осмислення меж обмеження прав людини в контексті професійних потреб.

Стан дослідження. Проблематика обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайних правових режимів досліджувалася у працях таких вчених, як В. Б. Авер'янов, О. В. Марцеляк, Ю. М. Бисага, С. В. Ківалов. Специфіку перетину кордону в умовах війни частково розглядали сучасні дослідники адміністративного та трудового права, проте динаміка змін у постанови КМУ та складність правозастосовної практики вимагають оновленого аналізу саме крізь призму професійної належності осіб.

Метою статті є аналіз правового статусу представників певних професій і підприємств як суб'єктів права на виїзд за кордон під час воєнного стану, визначення переліку підстав, необхідних документів та виявлення колізійних норм, що перешкоджають

реалізації цього права. Наукова новизна полягає у формулюванні пропозицій щодо цифровізації та стандартизації процедур виїзду, що дозволить зменшити корупційні ризики та забезпечити стабільність зовнішньоекономічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан суттєво вплинув на всі сфери життя українців, в тому числі на трудові відносини. Трудове законодавство в період воєнного стану створює баланс між потребами держави та інтересами працівників і роботодавців. Оголошення воєнного стану зумовило певне обмеження прав і свобод громадян, про що вказано у ст. 64 Конституції України.[1]

Фундаментальне значення для розуміння проблеми має аналіз природи права на свободу пересування. У доктрині конституційного права це право розглядається як передумова реалізації багатьох інших прав – на працю, на охорону здоров'я, на особисте життя. Стаття 64 Конституції України[2] прямо вказує, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Проте, як зазначає Конституційний Суд України, навіть обмеження прав має бути обґрунтованим і не може стосуватися самої сутності права.

В умовах воєнного стану виникає конфлікт між двома конституційними цінностями: державною безпекою (обов'язок захисту Вітчизни) та індивідуальною свободою. Для представників певних професій цей конфлікт набуває додаткового виміру – економічного. Якщо держава обмежує виїзд моряка чи IT-фахівця, вона не лише обмежує його пересування, а й фактично позбавляє його можливості заробляти кошти, які є джерелом податків та валютних надходжень. Таким чином, обмеження має проходити «тест на пропорційність», який включає три елементи:

1. Придатність: чи дійсно заборона виїзду конкретній особі сприяє обороноздатності?

2. Необхідність: чи існують менш обтяжливі способи досягнення мети (наприклад, грошова застава або електронне звітування)?

3. Пропорційність *stricto sensu*: чи переважає суспільна користь від заборони шкоду, завдану особистим правам та економіці?

Конституційне право на свободу пересування, закріплене у статті 33 Конституції України, в умовах воєнного стану може бути обмежене відповідно до закону. Основним нормативним актом, що регулює ці обмеження, є Правила перетинання державного кордону громадянами України, затверджені постановою КМУ № 57[3]. Проте для певних професійних груп законодавець встановив спеціальні умови, що базуються на функціональній необхідності їхньої присутності за кордоном.

Суттєвим аспектом є виїзд працівників підприємств, які залучені до міжнародного співробітництва або виконання оборонних замовлень. Бронювання працівників за статтею 25 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» є лише першим етапом. Для перетину кордону такі особи мають надати наказ про відрядження. Проте аналіз показує, що для приватного бізнесу, який не входить до переліку критично важливих для економіки, можливість відрядження фахівців за кордон залишається фактично заблокованою, що негативно впливає на експортний потенціал.

Міжнародні стандарти, зокрема стаття 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, дозволяють деградувати зобов'язань у частині свободи пересування. Проте така де-

рогація має бути пропорційною. У випадках, коли виїзд фахівця (наприклад, інженера для ремонту енергетичного обладнання) є необхідним для національної безпеки, обмеження його виїзду може розглядатися як таке, що шкодить суспільним інтересам.

Забезпечення стабільності професійних груп у період воєнного стану потребує відходу від концепції «тотальної заборони» до моделі «керованої мобільності». Це означає, що держава повинна гарантувати прозорий механізм виїзду для представників стратегічних галузей, що супроводжується чіткими гарантіями їх повернення.

Критерії критичності для підприємств

Згідно з Постановою КМУ № 76[4], підприємство може бути визнане критично важливим, якщо відповідає принаймні трьом із таких критеріїв (для деяких галузей – двом):

1. Сплата податків: Загальна сума податків та зборів до бюджету перевищує 1,5 млн євро за рік.

2. Валютна виручка: Сума надходжень в іноземній валюті перевищує 32 млн євро за рік.

3. Стратегічне значення: Об'єкт входить до переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки.

4. Важливість для галузі/громади: Відповідність критеріям, встановленим профільним міністерством або ОВА (наприклад, IT-сектор, агропромисловий комплекс).

5. Відсутність боргів: Відсутність заборгованості зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ).

6. Рівень зарплати: Середня заробітна плата на підприємстві не менша за середню зарплату по регіону за IV квартал 2021 року.

Релігійні організації та виїзд за кордон

Виїзд представників релігійних організацій регулюється окремими положеннями Постанови КМУ № 57 (п. 2-12).

Хто має право на виїзд:

- Священнослужителі;

- Члени релігійних організацій (монахи, волонтери, адміністративний персонал).

Умови та мета виїзду:

1. Мета: Проведення релігійної діяльності, участь у міжнародних заходах або доставка гуманітарної допомоги.

2. Погодження: Необхідний лист-підтвердження від Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС).

3. Лист-запит: Організація має подати запит до ДЕСС, обґрунтувавши необхідність виїзду конкретної особи.

4. Терміни: Як правило, виїзд дозволяється на визначений період, зазначений у погодженні (наприклад, термін проведення конференції або гуманітарної місії).

Пунктом 2-14 Постанови КМУ № 57 запроваджено особливий режим перетину кордону для широкого кола осіб, які обіймають керівні посади в органах державної влади, місцевого самоврядування, а також на стратегічних державних підприємствах. Ця норма суттєво відрізняється від загальних мобілізаційних обмежень, оскільки прив'язана не до військового обов'язку, а до факту перебування на посаді.

Згідно з цією нормою, чиновники (від міністрів та народних депутатів до керівників структурних підрозділів місцевих рад та держпідприємств) мають право виїжджати за кордон виключно у службові відрядження.

Ключові колізії та суперечливість норми:

1. Позагендерний характер обмежень: На відміну від загальної заборони на виїзд чоловіків віком 18–60 років, п. 2-14 поширюється на жінок-посадовців. Жінка, яка обіймає судді чи керівника структурного підрозділу державного органу, втрачає право на виїзд за кордон у приватних справах (відпустки, відвідування родичів), хоча законодавство про мобілізацію на неї не поширюється.

2. Обмеження осіб з пільговим статусом: Норма блокує виїзд особам, які мають безумовне право на перетин кордону за іншими підставами (наприклад, особи з інвалідністю, батьки-одиначки або багатодітні батьки). Якщо така особа займає посаду, перелічену в п. 2-14, її статус особи з інвалідністю фактично анілюється прикордонною службою – вимагається лише документ про відрядження.

3. Дискримінаційний аспект: Виникає ситуація, за якої професійна діяльність особи стає підставою для звуження її конституційних прав більшою мірою, ніж це передбачено для громадян аналогічного віку/стану здоров'я, які не перебувають на державній службі.

Чинна редакція п. 2-14 потребує негайного перегляду та вдосконалення з огляду на наступні чинники:

- Приведення у відповідність до Конституції України: Стаття 33 Конституції гарантує свободу пересування. Обмеження мають бути пропорційними та необхідними. Тотальна заборона на виїзд жінок-чиновників або чиновників з інвалідністю у позаробочий час (наприклад, для лікування або возз'єднання з сім'єю) важко обґрунтувати потребами оборони, оскільки ці особи не підлягають призову.

- Усунення кадрового голоду: Суворі обмеження на виїзд для жінок та осіб з інвалідністю спонукають кваліфікованих фахівців звільнятися з державної служби та органів місцевого самоврядування, щоб повернути собі право на вільне пересування. Це підриває інституційну спроможність держави.

- Чітке розмежування категорій: Необхідно диференціювати «політичні посади» (міністри, депутати) від «адміністративно-технічних» (керівники підрозділів, заступники директорів невеликих ДП). Поширення норми на керівників середньої ланки по всій країні є надмірним.

- Впровадження гуманітарних винятків: Законодавство має чітко встановити, що статус посадової особи не може обмежувати право на виїзд для супроводу хворої дитини, лікування самої особи або в разі смерті близьких родичів за кордоном, незалежно від наявності наказу про відрядження.

Однією з найбільш гострих проблем, виявлених у ході дослідження, є надмірна дискреція посадових осіб ДПСУ. На практиці виникають ситуації, коли особа має всі передбачені Постановою № 57 документи (наприклад, наказ про бронювання та посвідчення про відрядження), проте їй відмовляють у виїзді з суб'єктивних причин (наприклад, сумнів у «щирості» мети виїзду).

Це породжує стан правової невизначеності. Відповідно до принципу юридичної визначеності (legal certainty), особа повинна мати можливість передбачити наслідки своєї поведінки. Якщо правила перетину кордону змінюються через внутрішні розпорядження ДПСУ, які не оприлюднюються, це порушує принцип верховенства права. Судова практика за останні два роки показує зростання кількості позовів до ДПСУ. Більшість рішень адміністративних судів вказують на те, що відмова у виїзді має бути вмотивованою та містити конкретні посилання на порушення, а не загальні фрази про «ненадання підтверджуючих документів».

Сучасний стан технологій в Україні (зокрема екосистема «Дія») дозволяє повністю автоматизувати процес отримання дозволів на виїзд.

- Автоматична перевірка: Система може автоматично звіряти дані реєстру «Оберіг», реєстру заброньованих та бази даних ДПСУ.

- Електронний сертифікат: Замість паперових наказів про відрядження, які легко підробити, доцільно впровадити QR-коди з цифровим підписом керівника підприємства та верифікацією профільного міністерства. Це зніме навантаження з інспекторів на кордоні та мінімізує людський фактор, який є джерелом корупції.

Концептуальні напрями вдосконалення Постанови КМУ № 57 та профільного законодавства

На основі проведеного аналізу пропонується впровадити наступні зміни:

1. Виключення жінок, осіб з інвалідністю та інших категорій громадян, які мають право виїзду за кордон з-під дії пункту 2-14. Посада не повинна бути «тягарем», що позбавляє прав, якими володіють інші громадяни аналогічної статі чи стану здоров'я.

2. Запровадження «Економічного відрядження». Дозволити виїзд представникам бізнесу, що не є критично важливим, за умови сплати грошової застави на спеціальний рахунок ЗСУ або наявності підтверженого експортного контракту.

3. Встановлення чіткого строку розгляду запитів. Органам (як ДЕСС для релігійних громад чи Адміністрації судноплавства) має бути встановлено дедлайн (наприклад, 5 робочих днів) для надання відповіді.

4. Деталізація переліку документів для кожної професії. Виключити формулювання «та інші документи», які дають змогу прикордонникам вимагати додаткові довідки на свій розсуд.

Ось додатковий підрозділ, який логічно розвиває ідею цифровізації та усунення корупційних ризиків, фокусуючись на запровадженні процедури пре-верифікації документів.

Запровадження процедури попереднього розгляду документів (Pre-clearance): від суб'єктивізму до правової визначеності

Однією з найбільш критичних проблем сучасної практики перетину кордону є те, що остаточне рішення про дозвіл на виїзд приймається безпосередньо в пункті пропуску інспектором прикордонної служби. Такий підхід створює ситуацію «правового стресу», коли особа, маючи на руках пакет документів, не може бути впевнена в успішності перетину кордону до моменту фізичного контакту з контролюючим органом.

Концепція дистанційної пре-верифікації

Доцільним є впровадження механізму попереднього дистанційного розгляду документів. Суть пропозиції полягає у створенні цифрового сервісу (на базі платформи «Дія» або окремого реєстру ДПСУ), де громадянин, який має право на виїзд за професійною ознакою (водій, моряк, заброньований працівник), може завчасно завантажити скан-копії своїх підтверджуючих документів.

Переваги такої процедури:

1. Усунення «сюрпризів» на кордоні: Особа отримує попереднє підтвердження або вмотивовану відмову ще до виїзду. Це дозволяє підприємствам уникати простоїв, а працівникам – не

витрачати ресурси на поїздку до кордону у разі невідповідності документів.

2. Зменшення корупційних ризиків: Дистанційний розгляд документів усуває безпосередній контакт між особою та інспектором у момент прийняття рішення. Документи можуть перевірятися централізовано фахівцями, які не знаходяться на пункті пропуску.

3. Економія часу та ресурсів: Попередньо перевірені особи проходили прикордонний контроль за спрощеною процедурою (наприклад, через зчитування QR-коду вже погодженої заявки), що значно збільшить пропускну здатність кордону.

Нормативне обґрунтування процедури

Для впровадження цього механізму необхідно внести зміни до Постанови КМУ № 57 та Закону України «Про прикордонний контроль», передбачивши:

- Статус «попередньо схваленої заявки» як юридично значущої підстави для пропуску (за умови ідентичності пред'явлених оригіналів завантаженим копіям).

- Вичерпний перелік термінів розгляду такої заявки (наприклад, не більше 48 годин).

- Можливість оскарження дистанційної відмови в адміністративному порядку без фізичного прибуття до пункту пропуску.

Завпровадження такої процедури перетворить перетин кордону з «лотереї» на передбачуваний адміністративний процес, що відповідає європейським стандартам електронного урядування та принципам доброчесності.

Систематизувавши підзаконні нормативно-правові акти ВРУ, Президента України, КМУ тощо у напрямку захисту прав працівників та в інших окреслених вище напрямках, ми отримуємо можливість визначити: а) які реально існують не вирішені проблеми та прогалини у правовому регулюванні праці підзаконними нормативно-правовими актами; б) які існують колізії між нормативними актами окремих уповноважених суб'єктів й неточності в них; це, на нашу думку, зробить підзаконне регулювання праці в Україні більш цілісним та ефективним і надає можливість позбавитись від застарілих та неефективних норм. [5]

Висновки. Резюмуючи проведені дослідження, слід наголосити, що чинна система обмежень перетину державного кордону представниками певних професій перебуває у стані транзиту від жорсткої адміністративної централізації до більш гнучкої, цифровізованої моделі. Проте цей процес гальмується залишками бюрократичних підходів та відсутністю єдиної концепції «економічного бронювання» як складової національної безпеки.

Науковий аналіз довів, що подальше ігнорування суперечливих норм, зокрема пункту 2-14 Постанови № 57, створює не лише правові колізії, а й реальні загрози для державного управління. Коли професійний статус стає підставою для дискримінації за ознакою статі чи стану здоров'я, це підриває довіру до інститутів влади. Тому ключовим вектором реформування має стати індивідуалізація обмежень. Держава повинна відійти від практики «колективної заборони» певним посадовим категоріям, замінивши її системою персональної відповідальності за повернення та виконання службових обов'язків.

Окрему увагу в контексті перспектив розвитку законодавства слід приділити впровадженню принципу «єдиного вікна» для всіх категорій фахівців. Сучасна роздробленість процедур – коли водії оформлюються через систему «Шлях», моряки через

Адміністрацію судноплавства, а заброньовані працівники через Мінекономіки – породжує хаос та нерівність умов. Створення єдиного цифрового шлюзу для пре-верифікації документів дозволить уніфікувати вимоги та забезпечити прозорість контролю.

Підсумовуючи, зазначимо, що правовий режим воєнного стану не повинен означати консервацію неефективних управлінських рішень. Навпаки, він має стати каталізатором для впровадження найбільш передових юридичних технологій. Свобода пересування, навіть у період збройного конфлікту, має залишатися базовою цінністю, обмеження якої є допустимим лише за умови її абсолютної доцільності та пропорційності суспільним інтересам.

Практична реалізація сформульованих у статті пропозицій – від цифровізації дозволів до усунення гендерних асиметрій у п. 2-14 – дозволить створити стійку правову екосистему. Така система не лише забезпечить потреби фронту, а й гарантує життєздатність тилу, зберігаючи кадровий потенціал та економічну незалежність України в умовах тривалого виклику національній безпеці. Це і є головною метою «керуваної мобільності» – перетворити право на виїзд із привілею на ефективний інструмент державної стійкості.

Трансформація системи обмежень перетину кордону є неминучою. Держава має перейти від логіки «всіх тримати» до логіки «раціонального використання людського капіталу». Забезпечення стабільності професійних груп, підтримка релігійних та культурних зв'язків, а також усунення дискримінаційних норм щодо посадовців – це кроки до зміцнення тилу. Тільки через прозоре, передбачуване та справедливе регулювання можна зберегти довіру між суспільством та державою, що є критично важливим для перемоги у тривалій війні.

Література:

1. Межевська Л. Захист трудових прав працівників в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 171–172. DOI: 10.31733/15-03-2024/2/171-172.
2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF>
4. Деякі питання бронювання військовозобов'язаних під час воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2023 № 76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-%D0%BF>
5. Обушенко Н. М., Межевська Л. М. Підзаконні нормативно-правові акти у системі трудового законодавства. Актуальні питання у сучасній науці. 2024. № 2(20). С. 488–498. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2\(20\)-488-498](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2(20)-488-498)

Kondratenko B. Grounds for travel abroad during martial law for representatives of certain professions and enterprises: legal analysis and regulatory outlook, proposals for improving legislation

Summary. This article provides a comprehensive analysis of the legal grounds for crossing the state border of Ukraine under martial law by representatives of specific professional categories and business entities. The relevance of this study is driven by the necessity of maintaining the state's vital functions while engaged in an armed conflict, forcing

a search for a compromise between mobilization requirements and economic stability.

The central vector of the research is the examination of the balance between the constitutional duty of citizens to defend the Motherland (Article 65 of the Constitution of Ukraine) and the objective necessity of ensuring the functioning of the national economy, fulfilling international obligations, and maintaining the continuous pursuit of professional activities in specific sectors. The author emphasizes that the complete isolation of human capital could lead to the collapse of critical infrastructure; therefore, the right to travel abroad for certain groups becomes a strategic necessity for the state rather than a privilege.

The paper provides a detailed analysis of the provisions of resolution No. 57 of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which serves as the fundamental regulator for border crossing rules. Specifically, it investigates the peculiarities of travel for drivers engaged in international freight and passenger transport (the «Shlyakh» system), railway workers, seafarers, aviation personnel, and employees of business structures involved in executing export contracts or humanitarian missions. Special attention is paid to the mechanism of «deferment» (reservation) of employees and its correlation with the right to short-term business trips abroad.

The scientific inquiry reveals several significant gaps in the current legal regulation. First, there is the acute issue

of excessive discretion granted to regulatory authorities (the State Border Guard Service), where the final decision to allow a person to pass often depends on a subjective assessment of the provided documents. Second, the study criticizes the complexity and opacity of the procedure for verifying the purpose of travel, which creates corruption risks and bureaucratic hurdles for bona fide businesses.

Based on the results of the analysis, the author proposes specific ways to optimize the legislation. It is recommended to:

Digitize the process of obtaining travel permits to minimize the human factor.

Clearly unify the list of documents required to confirm the professional purpose of the trip.

Implement an effective liability system for business entities regarding the failure of their employees to return within the established timeframes.

Such steps will contribute to increasing the transparency and efficiency of exit mechanisms for representatives of professional groups whose activities are of strategic importance to the state. The conclusion of the article underscores that only through clear legal certainty can Ukraine maintain the stability of its logistical chains and integration into the global economy, even under the extreme conditions of war.

Key words: martial law, border crossing, mobilization, professional activity, reservation of employees, critical infrastructure, freedom of movement.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 02.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

*Гетманець О. П.,**доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри правового забезпечення підприємницької
діяльності та фінансової безпеки
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4826-5799>**Киреева І. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового забезпечення підприємницької
діяльності та фінансової безпеки
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5447-4314>*

РИЗИКИ ВИКОРИСТАННЯ КРИПТОВАЛЮТИ ПРИ УКЛАДЕННІ УГОД ІЗ ЗЕМЕЛЬНИМИ ДІЛЯНКАМИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено аналіз сучасного стану угод із земельними ділянками, як результату втілення земельної реформи, зокрема, на засадах роздержавлення земельної власності та стимулювання розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення. Зазначено, що чинне законодавство не передбачає легальної можливості здійснення розрахунків криптовалютою при укладенні угод купівлі-продажу земельних ділянок. Акцентовано увагу на легальних способах оплати зобов'язань щодо угод із земельними ділянками. Наведено низку ризиків, які виділяють науковці та практики при обігу криптовалют, а також подальші перспективи законодавчого регулювання цієї сфери суспільних відносин. Наголошено на тому, що криптовалюта в значній кількості випадків виступає засобом вчинення протиправних дій, що додає фактор складності доведення легальності походження криптовалютних коштів. Встановлено, що на сьогодні в Україні відсутній правовий механізм укладення договорів купівлі-продажу земельних ділянок за рахунок криптовалюти. Сучасні правові норми регламентують здійснення угод із земельними ділянками виключно у національній валюті, обмежено у формі готівки та в безготівковому вигляді. Зроблено висновок, що основними ризиками використання криптовалют є їх правова невизначеність, а також неможливість встановлення джерел походження цих коштів, що практично унеможливує додержання законодавчих вимог при купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення. Встановлено, що ризики використання криптовалют пов'язані саме з неможливістю держави проконтролювати виникнення цих коштів, забезпечити стягнення податків з розглядуваних засобів оплати. Зазначено, що в майбутньому при вдосконаленні правового регулювання не можна виключати активне використання криптовалют як способу оплати угод із земельними ділянками. Наголошується на тому, що непідконтрольність криптовалют державі в правовій літературі пропонується подолати збільшення охоплення правового регулювання, зокрема, умов її застосування та оподаткування. Зроблено наголос на тому, що на противагу криптовалюти повністю позбавленими недоліку «непідконтрольності» є центральні валюти центрбанку, тому криптовалюти зазвичай протиставляють CBDC. Зроблено висновок про недоцільність у майбутньому при

укладенні угод щодо земельних ділянок обмежувати засоби оплати центральними валютами центрбанку. Акцентовано увагу стосовно неможливості позбавляти права насамперед фізичних осіб оплачувати такі угоди готівкою чи безготівковим розрахунком поза межами CBDC, яка запроваджується в окремих країнах. Запропоновано використати досвід таких Європейських країн, як: Угорщина, Швейцарія, Словенія та Словаччина, в яких конституційно закріплено право на готівковий обіг, у тому числі стосовно угод в сфері земельних відносин, як основа особистої свободи людини.

Ключові слова: земельні відносини, ринок земель, землі сільськогосподарського призначення, цивільно-правові угоди, криптовалюти, способи оплати цивільно-правових угод.

Постановка проблеми. Угоди із земельними ділянками набувають значного поширення протягом останніх років. Таким угодами є купівля-продаж, оренда, дарування, міна, їх укладення регулюється як земельним, так і цивільним законодавством. Протягом доволі тривалого часу, починаючи від проголошення незалежності України, найбільш поширеними угодами в цій сфері були договори оренди земельних ділянок. Справляння орендної плати відбувається у грошовій формі. Проте за згодою сторін розрахунки щодо орендної плати за землю можуть здійснюватися у натуральній формі (за виключенням оренди земель державної та комунальної власності). Розрахунок у натуральній формі має відповідати грошовому еквіваленту вартості товарів за ринковими цінами на дату внесення орендної плати [1]. Сучасний стан земельних відносин характеризується значними змінами, що пов'язано із проведенням земельної реформи. Основним напрямом цієї реформи є роздержавлення земель, а також стимулювання розвитку ринку земельних ділянок, насамперед земель сільськогосподарського призначення. Означене пов'язано із зняттям мораторію на обіг земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Названі процеси відбуваються паралельно з трансформацією й способів оплати цивільно-правових угод. Вказане призводить до необхідності приділення наукової уваги питанням можливості та доцільності включення таких

форм оплати, як криптовалюта та інші засоби електронних розрахунків, до сфери угод із землею.

Стан дослідження. Питання оплати криптовалютою при цивільно-правових угодах стало об'єктом наукових досліджень таких авторів, як О. Бакалінська та С. Чаплян, які характеризують криптовалюту як результат суспільного договору [2]; В.М. Бохенко звертає увагу на Кримінологічні ризики обігу криптовалют [3]; К. Павлова визначає як позитивні, так і негативні характеристики використання крипто валют [4]; І. Дзера розкриває шляхи використання криптовалют у цивільно-правових угодах при відсутності законодавчого регулювання цього питання [5]. Проте питання можливості та перспектив використання криптовалют при укладенні угод із земельними ділянками досі не знайшло широкого обговорення в правовій літературі.

Метою цієї статті є дослідження розвитку ринку власності на землю, а також сучасного стану, потенційних перспектив та ризиків використання криптовалют як оплати угод в сфері земельних ділянок.

Виклад основного матеріалу. Почнемо із того, що наразі попри воєнний стан в країні стрімко розвивається ринок земель, у тому числі сільськогосподарського призначення.

З 31 березня 2020 року було затверджено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», яким скасовується мораторій. Зокрема, законом передбачено, що з 1 липня 2021 року право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення площею до 100 гектарів можуть набувати виключно громадяни України [6]. Зазначене обмеження не поширюється на земельні ділянки, набуті у власність громадянином до 1 липня 2021 року, але загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина не може перевищувати 10 тис. гектарів. З 1 січня 2024 року таку можливість отримали також й юридичні особи, власниками яких є українці. Вони змогли купувати до 10 тисяч гектарів землі [7].

На сьогоднішній перелік осіб, які мають право бути власниками земель сільськогосподарського призначення визначено Земельним кодексом України, згідно якого набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення можуть: а) громадяни України; б) юридичні особи України, створені і зареєстровані за законодавством України, учасниками (акціонерами, членами) яких є лише громадяни України та/або держава, та/або територіальні громади; в) територіальні громади; г) держава. Право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення може також набуватися банками лише в порядку звернення стягнення на них як на предмет застави. Такі земельні ділянки мають бути відчужені банками на земельних торгах протягом двох років з дня набуття права власності. Іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам на сьогодні заборонено набувати частки у статутному (складеному) капіталі, акції, паї, членство у юридичних особах (крім як у статутному (складеному) капіталі банків), які є власниками земель сільськогосподарського призначення. Разом із цим за умови та з дня схвалення на референдумі рішення така заборона втрачає чинність [8]. Таким чином, згідно чинного законодавства доволі значна кількість суб'єктів може бути залученою до участі у обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Разом із цим купівлі-продажу підлягають й землі

іншого цільового призначення, зокрема, землі житлової та громадської забудови, землі лісогосподарського призначення, землі історико-культурного призначення.

Процесу купівлі-продажу земель передують необхідність підготовки низки документів, серед яких є обов'язковими: документи для визначення ціни земельної ділянки (витяг з технічної документації про нормативну грошову оцінку, звіт з експертної грошової оцінки) – обов'язково при відчуженні земельної ділянки сільськогосподарського призначення; у разі купівлі-продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення – документи, що підтверджують джерела походження коштів (інших активів) покупця [9, с. 366–367]. Отже, при купівлі земельних ділянок для отримання дозволу від держави (офіційне визнання факту переходу права власності на землю) необхідним є чітке розуміння джерел походження таких коштів. Означене значно ускладнює потенційну можливість використання криптовалют як способу оплати земельних ділянок.

Доцільно погодитися з тим, що криптовалюта є продуктом домовленості певного кола осіб, результат укладеного між ними суспільного договору, що став основою для подальшого розвитку криптовалюти як засобу обміну і платежу [2, с. 74]. Тож основною рисою криптовалюти на сьогодні є її неофіційність. До переваг використання криптовалют в правовій літературі відносять: високу захищеність, відсутність контролю за транзакціями, відкритість для майнінгу кожному бажаному, захист від інфляції, можливість отримання надприбутків, швидкість проведення транзакцій [4, с. 230]. При цьому жодна держава не може контролювати емісію криптовалют. Анонімність володіння та користування, що притаманна криптовалютам, зумовлює неможливість обмеження чи технічного контролю транзакцій з ними. Тому регулювання криптовалютного ринку може відбуватися опосередковано, через податкові інструменти, ліцензування, регламентацію діяльності криптовалютних бірж чи визнання віртуальної валюти платіжним інструментом [4, с. 231]. Слабка контрольованість походження криптовалют обумовлює суттєве обмеження її обігу, зокрема в сфері купівлі-продажу нерухомості взагалі та земельних ділянок зокрема.

Як наголошує С. Писанчин, фактично єдиним доступним у правовому полі способом купівлі нерухомого майна за криптовалюту є її конвертація у гривню. Сторони можуть погодити вид та еквівалент криптовалюти, за яку здійснюватиметься продаж, а розрахунок провести у гривні. Таким чином стає можливим укладення звичного договору купівлі-продажу, який виведе всю операцію в правове поле. Сторони матимуть законодавчо визначені гарантії, а вся операція пройде за чітко визначеною процедурою без додаткових ускладнень. Основний продаж нерухомості без конвертації криптовалют у гривню – це відсутність юридичних гарантій. У разі, якщо одна зі сторін вирішить не виконувати своїх зобов'язань, наприклад, продавець відмовиться передавати нерухомість після отримання оплати у криптовалюті, продавцю буде вкрай важко здійснити захист своїх прав. Окрім цього використання напівлегальних способів купівлі-продажу може привернути небажану увагу контролюючих органів. Враховуючи відсутність достатнього правового регулювання та прецедентів – наслідки передбачити вкрай важко [10]. Отже, мова йде про те, що навіть обхід законодавчих вимог щодо форм та засобів оплати угод з земельними ділянками несе значний ризик у першу чергу для самих сторін такої угоди.

І. Дзера також підкреслює той факт, що в частині здійснення розрахунків законодавство України не передбачає можливості для сторін цивільно-правових відносин здійснювати розрахунки за нерухоме майно в криптовалюті, а також укласти відповідні договори купівлі-продажу без паперового оформлення та нотаріального посвідчення. Разом із цим на практиці під продажем нерухомості за криптовалюту зазвичай мається на увазі обмін нерухомого майна на криптовалюту за договорами міни (бартеру), що фактично завуальовує та замінює класичний договір купівлі-продажу [5, с. 77].

Недоліком криптовалют як перспективно можливого засобу оплати угод із земельними ділянками є складність точного обчислення податків. В процесі укладання договору купівлі-продажу земельної ділянки здійснюється сплата вартості товару та реалізуються всі передбачені законом податкові зобов'язання, а саме: 1% вартості земельної ділянки, яка зазначена у договорі – державне мито; 5% вартості земельної ділянки – податок на доходи фізичних осіб та 1,5% вартості земельної ділянки – військовий збір. Зазначені платежі здійснюються до моменту нотаріального посвідчення угоди [9, с. 368].

Також, як зазначає В. Бохенко, в умовах популяризації нових платіжних засобів все частіше з'являються злочинні посягання, пов'язані з обігом криптовалют, які отримали останнім часом масовий та системний характер. Загальновідомо, що різноманітні види криптовалют досить часто використовуються злочинцями не тільки для скоєння фінансових або економічних злочинів. Загалом злочинці, використовуючи криптовалюту як платіжний засіб, здійснюють чималі грошові перекази через мережу Інтернет, таким чином ігнорують використання звичайних фінансових систем, спричиняючи колосальні економічні збитки, досягаючи на основі національної безпеки тієї чи іншої держави [3, с. 328]. Отже, йдеться про те, що криптовалюта в значній кількості випадків виступає засобом вчинення протиправних дій, що додає фактор складності доведення легальності походження криптовалютних коштів.

Криптовалюти зазвичай протиставляють електронні національні валюти, введення в обіг яких вже запроваджено в Нігерії, Китайській народній республіці, а також з осені 2026 року заплановано й в російській федерації. Як справедливо підкреслює І. Павловський, електронна форма національної валюти (CBDC) викликає чималі побоювання, оскільки зазіхає на принципи децентралізації та анонімності, використовуючи технологію блокчейну – інструмент свободи – як інструмент тотального контролю. Для багатьох це виглядає як підміна самої ідеї, заради якої і був створений Bitcoin. Однак є і прихильники CBDC, особливо серед політиків і центробанків. Вони вбачають у CBDC спосіб спрощення розрахунків, боротьби з відмиванням грошей і посилення контролю за грошовими потоками. Сучасні CBDC можна програмувати: призначати мету витрат на точні суми (при отриманні допомоги), обмежувати використання на певні товари, стягувати податки, встановлювати терміни спалювання сум. Ці централізовані механізми лежать в основі відмінностей між CBDC і криптовалютами [11]. Цілковито обґрунтовані побоювання суспільства багатьох країн відносно тотального контролю життя через запровадження CBDC, поступової заміни готівкових розрахунків та приєднання до системи соціального рейтингу (на прикладі КНР), проявляються у тому, що частина Європейських країн закріплює право на обіг готівки як Конституційну норму відповідних держав.

Зокрема, дискусія навколо готівки у Швейцарії вийшла за межі технічного питання платіжних інструментів. Прихильники жорсткішого захисту готівки наполягали, що мова йде про контроль над власними грошима, право на приватність і захист від потенційного надмірного нагляду. Вони наголошували, що кожна цифрова транзакція фіксується і може бути відстежена банками або державними органами, тоді як готівка залишається однією з небагатьох форм анонімних розрахунків. Ці побоювання посилювалися на тлі посилення фінансового контролю. Зокрема, швейцарський регулятор поступово знизив поріг ідентифікації для криптовалютних транзакцій із 5000 до 1000 франків, що для критиків стало сигналом про зростання рівня моніторингу фінансових операцій [12].

Означена дискусія викликала те, що на референдумі в Швейцарії 73,4% виборців підтримали конституційну поправку, яка гарантує громадянам право використовувати банкноти та монети. Швейцарія приєдналася до Угорщини, Словаччини та Словенії, які вже закріпили право на готівку в Основному Законі. Право на готівку в своїх конституціях вже закріпили Угорщина, Словаччина та Словенія. В Австрії тривають аналогічні дебати. Плани Європейського центрального банку випустити цифрову версію євро посилюють побоювання щодо можливого скасування готівки. У відповідь Європейська комісія запропонувала законопроект, який має закріпити використання фізичної готівки в усіх країнах ЄС [13].

Доцільно наголосити на цілковитій доцільності подібних змін і у Конституції України, з огляду на тенденції цифровізації економіки країни.

На сьогоднішні операції з нерухомістю в Україні, як і в інших європейських державах, здійснюються у безготівковій формі, або частково у готівці. Законодавство визначає готівку як – грошові знаки національної валюти України (банкноти і монети, у тому числі розмінні, обігові, пам'ятні банкноти та монети, які є платіжними засобами). Готівкові розрахунки/розрахунки готівкою – платежі готівкою суб'єктів господарювання і фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна [14]. На теперішній час уряди переважної більшості країн вводять обмеження щодо використання готівки. Так, наприклад, всі операції з нерухомістю у Польщі здійснюються виключно безготівково, з обов'язковим дотриманням вимог щодо прозорості походження коштів. Транзакції на суму понад 15 тисяч євро автоматично підпадають під фінансовий моніторинг, при цьому банківські установи та податкова мають право запитувати підтверджувальні документи протягом п'яти років після здійснення операції [15].

В Україні у разі розрахунків між суб'єктами господарювання сума такого розрахунку не може перевищувати 10 000 грн включно в день. У разі розрахунку між суб'єктом господарювання та фізособою – сума розрахунку не може перевищувати 50 000 грн включно в день. У разі розрахунків між фізособами за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню – сума розрахунку не може перевищувати 50 000 грн включно в день. Що стосується розрахунків між фізособами за договорами, що не підлягають нотаріальному посвідченню, то податківці кажуть, що обмеження по розрахунках за такими договорами не діють [16]. Таким чином, основним розрахунковим засобом залишається саме готівка та електронні грошові перекази.

Висновки. На сьогодні в Україні відсутній правовий механізм укладення договорів купівлі-продажу земельних ділянок за рахунок криптовалюти. Сучасні правові норми регламентують здійснення угод із земельними ділянками виключно у національній валюті, обмежено у формі готівки та в безготівковому вигляді. Певні механізми обходу заборон використовувати криптовалюту при платі розглядуваних угод здійснюються приховано, безпосередньо на власний ризик їх учасників. Основними ризиками використання криптовалют можна визначити: їх правову невизначеність, неможливість встановлення джерел походження цих коштів. Як бачимо, більшість перелічених ризиків пов'язують саме з неможливістю держави проконтролювати виникнення цих коштів, забезпечити стягнення податків з розглядуваних засобів оплати. Отже, в майбутньому при вдосконаленні правового регулювання не можна виключати активне використання криптовалют як способу оплати угод із земельними ділянками. Головною вадою криптовалют значна кількість науковців та політичних діячів вважають її непідконтрольність державі, яку пропонується подолати збільшення охоплення правового регулювання, відстежування її походження, умов застосування та порядку оподаткування. Повністю позбавлено цьому недоліку «непідконтрольності» є центральні валюти центробанку. Тому криптовалюти зазвичай протиставляють CBDC. Разом із цим вважаємо, що при введенні таких засобів оплати у майбутньому при укладенні угод щодо земельних ділянок не можна обмежувати засоби оплати. Тим більш позбавляти права насамперед фізичних осіб оплачувати такі угоди готівкою чи безготівковим розрахунком поза межами CBDC, яка запроваджується в окремих країнах. Зважаючи на тенденції цифровізації економіки багатьох країн, у тому числі й пострадянських, а також з урахуванням відстоювання європейських цінностей свободи та поваги до особистості, на наш погляд, доцільно використати досвід таких Європейських країн, як Угорщина, Швейцарія, Словенія та Словаччина, в яких конституційно закріплено право на готівковий обіг, у тому числі щодо угод в сфері земельних відносин, як основа особистої свободи людини.

Перспективними розробками вважаємо визначення правового механізму реалізації криптовалют як способу оплати угод з нерухомістю, а також всебічний захист права на готівковий розрахунок, у тому числі при укладенні угод із земельними ділянками.

Література:

- Про оренду землі. Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14/conv#n126>
- Бакалінська О., Чаплян С. Суспільний договір як основа для виникнення та розвитку криптовалют. *Підприємництво, господарство і право*. № 6. 2018. С. 71-75.
- Бохенко В.М. Кримінологічні ризики обігу криптовалют. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12. 2021. С. 327-330. URL: https://www.lsej.org.ua/12_2021/83.pdf
- Павлова К.І. Переваги та ризики використання криптовалют у сучасній цифровій економіці. *Бізнес Інформ*. № 7. 2018. С. 229-233.
- Дзера І. О. Придбання нерухомості за криптовалюту в Україні: міф чи реальність? *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5. 2025. С. 75-78. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/38087>
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення. Закон України від 31 березня 2020 р. № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>
- Борис О. Мораторій скасовано: що далі? *Юридична газета*. 01.07.2024. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/moratoriy-skasovano-shcho-dali.html>
- Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/conv#n299>
- Швец О.М., Ліщинський А.Г., Ярошук О.А. Правовий механізм купівлі-продажу земельної ділянки як складова частина ринку земель в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Вип. 78. Ч. 1. 2023. С. 364-371
- Писанчин С. Чи можна купити нерухомість за криптовалюту в Україні?. URL: <https://digitallaw.com.ua/chy-mozhna-kupyty-nerukhomist-za-kryptovalyutu-v-ukrayini/>
- Павловський І. Що таке CBDC і чим вони відрізняються від криптовалют. URL: <https://pravda.com.ua/finances/shcho-take-cbdc-i-chim-voni-vidriznyayutsya-vid-kryptovalyut-811500/>
- Готівка як свобода: Швейцарія закріпила у Конституції право на банкноти та монети. Сайт Громадянського руху «Всі разом». URL: <https://vsirazom.ua/news/gotivka-yak-svoboda-shvejczariya-zakripyla-u-konstytuciyi-pravo-na-banknoty-ta-monety>
- Островерхов-Новицький Д. Понад 73% швейцарців підтримали закріплення права на готівку в конституції. URL: <https://suspilne.media/1258716-ponad-73-svejczarciv-pidtrimali-zakriplenna-prava-na-gotivku-v-konstitucii/>
- Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні. Постанова Правління Національного банку України від 29.12.2017 № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#n20>
- Купівля нерухомості за криптовалюту: варіанти на ринку України та досвід Європи. Сайт: [finance.ua](https://finance.ua/ua/goodtoknow/kupivlia-nerukhomosti-za-kryptovalyutu-varianty-na-rynku-ukrainy-ta-dosvid-yevropy). URL: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/kupivlia-nerukhomosti-za-kryptovalyutu-varianty-na-rynku-ukrainy-ta-dosvid-yevropy>
- Коваль Н. Обмеження готівкових розрахунків: що потрібно врахувати у 2026 році. URL: <https://7eminar.ua/news/8602-obmezennya-gotivkovix-rozrahunkiv-shho-potribno-vraxuvati-u-2025-roci>

Getmanets O., Kyriieva I. Risks of using cryptocurrency when concluding agreements with land plots in Ukraine

Summary. The article analyzes the current state of transactions with land plots, as a result of the implementation of land reform, in particular, on the basis of denationalization of land ownership and stimulation of the development of the agricultural land market. It is noted that the current legislation does not provide for the legal possibility of making payments in cryptocurrency when concluding agreements for the purchase and sale of land plots. Attention is focused on legal methods of payment of obligations regarding transactions with land plots. A number of risks identified by scientists and practitioners in the circulation of cryptocurrencies, as well as further prospects for legislative regulation of this sphere of social relations, are presented. It is emphasized that in a significant number of cases, cryptocurrency acts as a means of committing illegal actions, which adds to the difficulty of proving the legality of the origin of cryptocurrency funds. It has been established that there is currently no legal mechanism for concluding contracts for the purchase and sale of land plots in Ukraine at the expense of cryptocurrency. Modern legal norms regulate transactions with land plots exclusively in the national currency, limited to cash and non-cash. It was concluded that the main risks of using cryptocurrencies are their legal uncertainty, as well as the impossibility of establishing the sources of origin of these funds, which makes it practically impossible to comply with legal requirements when buying and selling

agricultural land. It has been established that the risks of using cryptocurrency are precisely related to the inability of the state to control the origination of these funds, to ensure the collection of taxes from the means of payment in question. It is noted that in the future, with the improvement of legal regulation, the active use of cryptocurrency as a method of payment for transactions with land plots cannot be excluded. It is emphasized that the lack of control of cryptocurrency by the state in the legal literature is proposed to be overcome by increasing the scope of legal regulation, in particular, the conditions of its use and taxation. It is emphasized that, in contrast to cryptocurrency, the central currencies of the central bank are completely devoid of the disadvantage of «uncontrollability», therefore cryptocurrencies are usually opposed to CBDC. It was

concluded that it is impractical to limit the means of payment in the central currencies of the Central Bank when concluding agreements on land plots in the future. Attention was focused on the impossibility of depriving individuals of the right to pay for such transactions in cash or non-cash settlement outside the CBDC, which is being introduced in individual countries. It is proposed to use the experience of such European countries as: Hungary, Switzerland, Slovenia and Slovakia, in which the right to cash circulation is constitutionally enshrined, including in relation to agreements in the field of land relations, as the basis of personal freedom of a person.

Key words: land relations, land market, agricultural land, civil law agreements, cryptocurrencies, methods of payment for civil law agreements.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 10.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

*Йовенко І. І.,**кандидат юридичних наук**Головне управління Національної поліції в Закарпатській області**ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3807-9988>*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Анотація. У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз кримінальної відповідальності службових осіб за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні в умовах сучасних екологічних викликів та трансформації правової системи. Обґрунтовано, що службові особи відіграють ключову роль у забезпеченні дотримання екологічного законодавства, водночас їхня діяльність може виступати як фактором запобігання, так і джерелом підвищеної екологічної небезпеки у випадку зловживання владними повноваженнями або службовою недбалістю. Визначено, що специфіка кримінальної відповідальності цієї категорії суб'єктів зумовлюється поєднанням загальних ознак службових кримінальних правопорушень із особливостями екологічних правопорушень, що характеризуються високим рівнем латентності, складністю доказування та значними негативними наслідками для довкілля і здоров'я населення.

Проаналізовано норми кримінального законодавства, які передбачають відповідальність за екологічні правопорушення, вчинені службовими особами як спеціальними суб'єктами, а також загальні склади службових кримінальних правопорушень, що можуть супроводжувати порушення природоохоронних вимог. Особливу увагу приділено проблемам кваліфікації діянь, розмежування службових та екологічних правопорушень, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями службових осіб і шкодою довкіллю. Доведено, що ефективність кримінально-правового реагування значною мірою залежить від узгодженості норм екологічного, адміністративного та кримінального законодавства, а також від належного функціонування системи державного контролю.

Зроблено висновок про необхідність удосконалення кримінально-правових механізмів відповідальності службових осіб шляхом уточнення ознак складів кримінальних правопорушень, посилення санкцій за найбільш суспільно небезпечні діяння, а також впровадження комплексного підходу до запобігання екологічній злочинності, що включає підвищення прозорості діяльності органів влади та посилення інституційного контролю.

Ключові слова: довкілля, кримінальна відповідальність, службові особи, екологічні правопорушення, службові кримінальні правопорушення, зловживання владою, службова недбалість, екологічна безпека.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується посиленням екологічних ризиків, зумовлених як інтенсивною господарською діяльністю, так і наслідками воєнного впливу на довкілля. У таких умовах особливої актуальності набуває забезпечення належного рівня кримінально-правової охорони довкілля, ключову роль у якій відіграють службові особи як суб'єкти владних та організацій-

но-розпорядчих повноважень. Саме від їхньої діяльності залежить ефективність реалізації державної екологічної політики, дотримання природоохоронного законодавства та функціонування системи екологічного контролю [1, с. 175]. Водночас практика свідчить, що службові особи нерідко стають учасниками або сприяють вчиненню кримінальних правопорушень проти довкілля шляхом зловживання владою, службової недбалості або прийняття незаконних управлінських рішень.

Проблема полягає у недостатній ефективності кримінально-правових механізмів притягнення службових осіб до відповідальності за екологічні правопорушення, що зумовлено як недосконалістю законодавчого регулювання, так і складністю правозастосування. Зокрема, спостерігаються труднощі у кваліфікації діянь, розмежуванні складів екологічних та службових кримінальних правопорушень, встановленні причинно-наслідкового зв'язку між діями службових осіб і шкодою довкіллю, а також у доведенні вини. Додатковим ускладнюючим фактором є бланкетний характер більшості норм, що передбачають відповідальність за екологічні правопорушення, що вимагає звернення до численних нормативно-правових актів у сфері екології [2, с. 134–135]. У зв'язку з цим виникає потреба у науковому осмисленні проблем кримінальної відповідальності службових осіб за посягання на довкілля та виробленні ефективних шляхів її вдосконалення

Метою статті є комплексний науковий аналіз особливостей кримінальної відповідальності службових осіб за кримінальні правопорушення проти довкілля, визначення проблемних аспектів правового регулювання та правозастосування у цій сфері, а також обґрунтування напрямів удосконалення кримінально-правових механізмів забезпечення екологічної безпеки в Україні.

Стан дослідження. Проблематика кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля, у тому числі вчинені службовими особами, є предметом наукових досліджень як у межах кримінального права, так і кримінології, екологічного права та криміналістики. У науковій літературі сформовано певну теоретичну базу, яка охоплює питання правової природи екологічних кримінальних правопорушень, їх класифікації, особливостей кваліфікації та проблем правозастосування.

Значний внесок у розвиток теорії кримінально-правової охорони довкілля зроблено у працях вітчизняних учених, а саме: Г. М. Буканов, В. В. Василевич, М. Г. Виняська, А. О. Вірт, О. М. Гумін, Л. Г. Козлюк, О. Г. Колб, К. А. Комузляк, В. К. Магвійчук, О. О. Пенязькова, Г. С. Поліщук, Ю. А. Турлова, М. О. Черниш, В. В. Шаблістий, А. М. Шульга та інші.

Разом із тим, попри значний обсяг наукових напрацювань, слід констатувати, що питання кримінальної відповідальності саме службових осіб за правопорушення проти довкілля досліджене недостатньо комплексно. Більшість праць зосереджена на загальній характеристиці екологічних кримінальних правопорушень або окремих аспектах їх розслідування, тоді як специфіка службового статусу суб'єкта, поєднання ознак службових і екологічних кримінальних правопорушень, а також проблеми їх кваліфікації та доказування потребують подальшого ґрунтовного наукового осмислення. Це зумовлює актуальність обраної теми та необхідність її подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Сучасні трансформаційні процеси в Україні, пов'язані з реформуванням системи державного управління, євроінтеграційними зобов'язаннями та наслідками воєнного стану, істотно впливають на стан екологічної безпеки та обумовлюють підвищення ролі кримінально-правових засобів її забезпечення. У цьому контексті кримінальна відповідальність службових осіб за правопорушення проти довкілля набуває особливого значення, оскільки саме вони є ключовими суб'єктами реалізації державної політики у сфері природокористування, контролю та охорони довкілля. Їх службове становище створює як додаткові можливості для забезпечення законності, так і потенційні ризики зловживань, що можуть призвести до істотної шкоди екологічним інтересам держави та суспільства [3, с. 151–152].

Особливістю кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинених службовими особами, є їх багатокомпонентна правова природа, яка поєднує в собі ознаки загальнокримінальних, службових та спеціальних екологічних деліктів. У таких випадках службова особа виступає спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, а її дії або бездіяльність пов'язані з виконанням або неналежним виконанням службових обов'язків. При цьому кримінально-правова оцінка таких діянь часто потребує застосування норм про сукупність кримінальних правопорушень, оскільки порушення екологічних вимог нерідко супроводжується зловживанням владою, службовою недбалістю, перевищенням службових повноважень або службовим підробленням [4, с. 126–127].

У практиці правозастосування особливо складним є питання правильної кваліфікації таких діянь. Нерідко виникає конкуренція кримінально-правових норм: з одного боку, статей, що передбачають відповідальність за порушення правил екологічної безпеки, забруднення довкілля чи незаконне використання природних ресурсів, а з іншого — норм про службові кримінальні правопорушення. Вибір правильної кваліфікації залежить від встановлення спрямованості умислу, характеру службових повноважень особи, способу вчинення діяння та наслідків, що настали. У випадках, коли службова особа діє в межах своїх повноважень, але з порушенням встановлених правил, доцільним є застосування спеціальних норм екологічного характеру. Натомість, якщо вона використовує своє становище всупереч інтересам служби з корисливою або іншою особою метою, має місце кваліфікація за нормами про службові кримінальні правопорушення або їх сукупність [5, с. 17].

Важливою ознакою таких правопорушень є їх бланкетний характер, оскільки диспозиції більшості статей, що передбачають відповідальність за посягання на довкілля, відсилають до норм екологічного законодавства, технічних регламентів, стандартів і правил [6]. Це обумовлює необхідність залучення

значного обсягу нормативних актів для встановлення протиправності діяння, що ускладнює як досудове розслідування, так і судовий розгляд. У свою чергу, службові особи, обізнані зі специфікою регулювання відповідної сфери, можуть свідомо використовувати складність нормативної бази для приховування правопорушень або уникнення відповідальності [7, с. 149].

Суттєвою проблемою є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями або бездіяльністю службової особи та шкідливими наслідками для довкілля. Екологічні правопорушення часто мають тривалий, відкладений або кумулятивний характер, що ускладнює ідентифікацію конкретного джерела шкоди. У випадку службових правопорушень ситуація ускладнюється ще й тим, що негативні наслідки можуть бути результатом діяльності кількох осіб або органів, а також взаємодії різних факторів. У зв'язку з цим значну роль відіграють судові експертизи, зокрема екологічні, економічні та технічні, які дозволяють встановити обсяг шкоди та її зв'язок із конкретними діями [8, с. 12–13].

Аналіз суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинених службовими особами, свідчить про різноманітність форм вини. Найбільш поширеною є необережність у формі службової недбалості, коли службова особа не передбачає можливості настання шкідливих наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити. Водночас значну суспільну небезпеку становлять умисні діяння, зокрема ті, що вчиняються з корисливих мотивів або в інтересах третіх осіб [9, с. 45]. У таких випадках службова особа свідомо ігнорує вимоги екологічного законодавства, сприяє незаконному використанню природних ресурсів, видає неправомірні дозволи або не вживає заходів для припинення правопорушень.

Особливого значення набуває проблема латентності екологічних правопорушень, вчинених службовими особами. Такі правопорушення часто залишаються невиявленими через обмеженість контролюючих механізмів, корупційні ризики, недостатню прозорість діяльності органів влади та складність фіксації екологічної шкоди [10, с. 522–523]. Латентність знижує ефективність кримінально-правової протидії та створює передумови для системного відтворення правопорушень. У цьому контексті важливим є посилення ролі громадського контролю, екологічного моніторингу та використання сучасних технологій, зокрема геоінформаційних систем і дистанційного зондування Землі.

Суттєвим фактором, що впливає на рівень екологічної злочинності, є взаємодія кримінально-правових норм із адміністративним та екологічним законодавством. Наявність прогалин, колізій і неузгодженостей між різними галузями права негативно позначається на ефективності правозастосування. Зокрема, нечіткість критеріїв відмежування адміністративної та кримінальної відповідальності призводить до випадків неправильної кваліфікації правопорушень і, як наслідок, до уникнення більш суворих заходів впливу. У зв'язку з цим необхідним є вдосконалення нормативної бази шляхом гармонізації правових норм та запровадження чітких критеріїв криміналізації діянь [11, с. 98].

У сучасних умовах воєнного стану проблема відповідальності службових осіб за правопорушення проти довкілля набуває нових вимірів. Руїнування об'єктів промисловості та інфраструктури, забруднення земель і водних ресурсів, порушення правил поведіння з небезпечними речовинами

створюють додаткові виклики для системи екологічної безпеки. У таких умовах зростає навантаження на органи державної влади, що підвищує ризик як неналежного виконання службових обов'язків, так і зловживань. Це обумовлює необхідність посилення контролю за діяльністю службових осіб, удосконалення механізмів їх відповідальності та забезпечення належного рівня координації між державними органами [12, с. 151–152].

Важливим напрямом підвищення ефективності кримінально-правового впливу є розвиток інституційної спроможності правоохоронних органів та судової системи у сфері протидії екологічній злочинності. Це включає підготовку спеціалізованих кадрів, удосконалення методик розслідування, розширення можливостей експертного забезпечення, а також впровадження сучасних інформаційних технологій. Не менш важливим є формування належної правосвідомості службових осіб, підвищення рівня їх професійної відповідальності та запровадження ефективних антикорупційних механізмів.

Отже, кримінальна відповідальність службових осіб за правопорушення проти довкілля є важливим елементом системи забезпечення екологічної безпеки, ефективність якого залежить від узгодженості законодавства, якості правозастосування та рівня інституційного розвитку держави. Її подальше вдосконалення має здійснюватися на засадах комплексності, системності та відповідності сучасним викликам, що постають перед українським суспільством.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що кримінальна відповідальність службових осіб за правопорушення проти довкілля є складним і багатовимірним правовим явищем, яке поєднує ознаки як екологічних, так і службових кримінальних правопорушень. Встановлено, що службові особи, виконуючи владні та управлінські функції, можуть виступати як ключовими суб'єктами забезпечення екологічної безпеки, так і джерелом підвищеної екологічної небезпеки у разі порушення ними вимог законодавства. Особливу суспільну небезпечність становлять випадки, коли екологічні правопорушення поєднуються з корупційними проявами, що підриває довіру до державних інституцій та ускладнює реалізацію екологічної політики.

З'ясовано, що однією з основних проблем є недосконалість кримінально-правових норм, які часто мають бланкетний характер та не забезпечують достатньої визначеності складів кримінальних правопорушень. Це призводить до труднощів у кваліфікації діянь, неоднозначності судової практики та можливостей для уникнення відповідальності. Значні ускладнення виникають також у процесі доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями або бездіяльністю службових осіб і негативними екологічними наслідками, що знижує ефективність кримінального переслідування.

Доведено, що підвищення ефективності кримінально-правової протидії правопорушенням проти довкілля, вчиненим службовими особами, потребує комплексного підходу. Такий підхід має включати вдосконалення законодавства шляхом конкретизації складів кримінальних правопорушень та усунення прогалин і колізій, гармонізацію норм кримінального, екологічного та адміністративного права, а також посилення санкцій за найбільш суспільно небезпечні діяння. Важливим є також підвищення рівня спеціалізації правоохоронних органів та суддів у сфері екологічного права, що сприятиме більш

якісному розслідуванню та розгляду відповідних кримінальних проваджень.

Окрему увагу слід приділити розвитку превентивних механізмів, спрямованих на запобігання вчиненню правопорушень службовими особами, зокрема шляхом підвищення прозорості їх діяльності, впровадження ефективних систем внутрішнього контролю та аудиту, а також формування належного рівня правової культури та екологічної свідомості. У сучасних умовах воєнного стану ці питання набувають особливої ваги, оскільки зростає ризик порушень екологічного законодавства внаслідок ослаблення контролю та ускладнення управлінських процесів. Таким чином, забезпечення ефективної кримінальної відповідальності службових осіб за правопорушення проти довкілля є важливою передумовою гарантування екологічної безпеки держави та захисту прав людини на безпечне довкілля, що вимагає подальшого наукового дослідження та вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Література:

1. Комузляк К.А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 73: частина 1. С.174–180.
2. Вірт А.О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 210 с.
3. Черниш М. О. Теоретико-прикладні засади запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2025. 374 с.
4. Василевич В.В. Кримінологічна політика України монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.
5. Винярська М.Г. Організаційно-економічні засади реалізації екологічної політики України в контексті глобальної зміни клімату: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування і охорони навколишнього природного середовища». Рівне, 2019. 27 с.
6. Буканов Г. М. Стратегічні інструменти реалізації державної екологічної політики в Україні. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2019. № 2 (22). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02\(22\)/7.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/7.pdf)
7. Гумін О.М., Колб О.Г. Про деякі кримінологічно значущі ознаки злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Серія ПРАВО. Випуск 60. С. 147–150.
8. Матвійчук В. К. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля: теоретичні та практичні проблеми. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. № 2. С. 12–17.
9. Турлова Ю.А., Поліщук Г.С., Козлюк Л.Г., Пенязькова О.О. Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання систематизації. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2021. № 2(90). С. 42–51.
10. Черниш М.О. Характеристика деяких кількісних та якісних показників кримінальних правопорушень проти довкілля. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4. С. 520–525. DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338x-2024.4.83>
11. Шаблюстий В.В. Деякі особливості протидії корисливо мотивованій організованій злочинності в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 34 (73) № 5 2023. С. 97-100.
12. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект: автореф. дис...докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 525 с.

Yovenko I. Range of office fees for criminal offense against environment

Summary. The article has a comprehensive scientific and legal analysis of the criminal responsibility of service personnel for committing criminal offenses against environment in Ukraine in the minds of current environmental movements and transformation of the legal system. It is established that service individuals play a key role in ensuring the implementation of environmental legislation, however, their activity may act as a factor of loss, as well as as a result of increased environmental unsafety in a sudden mischief between the rulers and the lack of service. It is determined that the specificity of the criminal profile of this category of subjects is related to the combination of the hidden signs of service criminal offenses with the characteristics of environmental offenses, which are characterized by a high level of latency, difficulty of proof, and significant negative consequences for the child's life and healthy population.

The norms of criminal law are analyzed, which transfer liability for environmental offenses committed by service personnel as special subjects, as well as the underground

warehouses of service criminal offenses, which can lead to destruction of environmental requirements. Particular attention is paid to the problems of qualification of actions, the separation of service and environmental offenses, as well as the establishment of a causal link between the activities of service individuals and environmental harm. It has been proven that the effectiveness of criminal legal response largely depends on the compliance with the norms of environmental, administrative and criminal legislation, as well as on the proper functioning of the government control system.

A resolution has been issued on the need to improve the criminal legal mechanisms of the reliability of service personnel by clarifying the signs of warehouses of criminal offenses, increasing the sanction for the most serious cases unsafe activities, as well as the promotion of an integrated approach to eliminating environmental hazards, which includes increasing the visibility of the activities of government bodies and strengthening institutional control.

Key words: crime, criminal record, service personnel, environmental offenses, service criminal offenses, abuse of power, service safety, environmental safety.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 05.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

*Коновальчук С. С.,**аспірант кафедри кримінального права**Національного університету «Одеська юридична академія»**ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8361-8209>*

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОСОБАМИ, ЯКІ НАДАЮТЬ ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ

Анотація. В статті аналізуються практичні та теоретичні аспекти визначення суб'єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються особами, які надають публічні послуги. Зауважується, що суб'єктивна сторона таких корупційних правопорушень характеризується підвищеною складністю, зумовленою особливим правовим статусом відповідних суб'єктів, які поєднують ознаки приватних осіб та носіїв делегованих публічних функцій. Ключовою проблемою є доведення суб'єктивної сторони зазначених кримінальних правопорушень, що обумовлено їх латентним характером, можливістю маскуванню протиправної поведінки під правомірну професійну діяльність, а також використанням завуальованих форм неправомірної вигоди. У зв'язку з цим доведення вини потребує оцінки сукупності непрямих доказів, включаючи поведінку особи, обставини прийняття рішень, характер взаємовідносин між суб'єктами та наявність об'єктивних ознак зацікавленості. Визначено необхідність чіткого відмежування умисних корупційних правопорушень від суміжних правопорушень некримінального характеру, зокрема дисциплінарних проступків та професійних помилок.

Для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365-2 КК України, визначальною є мета, яка підлягає обов'язковому доведенню. При цьому ключовим є встановлення факту використання повноважень з метою отримання неправомірної вигоди, що дозволяє відмежувати кримінально каране діяння від професійної помилки або недбалості. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-4 КК України, характеризується цільовою спрямованістю умислу, що проявляється у прагненні вплинути на поведінку особи, яка надає публічні послуги, шляхом надання або одержання неправомірної вигоди. «Поza розумним» сумнівом має бути доведений кожний із елементів, які є важливими для правової кваліфікації діяння: як ті, що утворюють об'єктивну сторону діяння, так і ті, що визначають його суб'єктивну сторону.

Ключові слова: вина, мотив, неправомірна вигода, підкуп, зловживання, особа, яка надає публічні послуги, корупційні правопорушення.

Постановка проблеми. Цифровізація надання публічних послуг та функціональне розширення публічного управління, розширення кола суб'єктів, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, актуалізує питання кримінально-правової оцінки діянь осіб, які надають публічні послуги. Нотаріуси, державні та приватні виконавці, аудиторі, оцінювачі, судові експерти, державні реєстратори та ін. – їх діяльність безпосередньо пов'язана з реалізацією публічних інтересів та породжує юридично значущі наслідки для прав і свобод громадян.

Особливість їх статусу полягає у поєднанні приватно-правових та публічно-правових елементів, що суттєво їх відрізняє від службових осіб в публічній та приватній сферах, та обумовлює підвищений рівень довіри до їх діяльності з боку держави та суспільства. Одночасно така довіра, доступ до юридично значущої інформації, повноваження, що надають можливість впливати на майнові та інші права осіб, створюють підвищені корупційні ризики. Криміналізація зловживань у професійній діяльності осіб, які надають публічні послуги, є одним із важливих засобів антикорупційної політики держави. Проте ефективність застосування відповідних кримінально-правових норм значною мірою залежить від їх правильного тлумачення, встановлення суб'єктивної сторони таких кримінальних правопорушень (вини, мотиву та мети).

Встановлення суб'єктивної сторони корупційних правопорушень, що вчиняються особами, які надають публічні послуги, ускладнюється тим, що відповідні діяння нерідко маскуються під правомірну професійну діяльність. Труднощі виникають і в процесі відмежування умисних корупційних правопорушень від професійних помилок, недбалості або порушень дисциплінарного характеру, що безпосередньо пов'язано із встановленням психічного ставлення. Неправильне встановлення суб'єктивної сторони здатне призвести до безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності, або уникнення її у випадках наявності реальних корупційних проявів. З огляду на зазначене, дослідження суб'єктивної сторони корупційних правопорушень, що вчиняються особами, які надають публічні послуги, є актуальним як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Стан дослідження. Ґрунтовні дослідження кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення здійснюють вчені: А.В. Андрушко, А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Д.Г. Михайленко, А.В. Савченко, Є.Л. Стрельцов, М.І. Хавронюк та ін. Питання відповідальності осіб, які надають публічні послуги, досліджувалися в роботах Д.Ю. Гуріна, О.С. Перешивко, Р.О. Ніколенко, М.А. Магди. Зважаючи на значну кількість наукових досліджень корупційних правопорушень у цілому, та відповідальності осіб, які надають публічні послуги, зокрема, що мають важливе наукове та практичне значення, питання суб'єктивної сторони залишаються не дослідженими та проблемними в практичному аспекті.

Метою дослідження є аналіз суб'єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються особами, які надають публічні послуги, зокрема передбачених ст. 365-2 та ст. 368-4 КК України, а також визначення особливостей її встановлення в теорії та практиці застосування цих норм.

Виклад основного матеріалу. Згідно усталеного в кримінальному праві підходу, суб'єктивна сторона кримінального

правопорушення це психічне ставлення особи до вчинюваного нею діяння у формі умислу та необережності.

А.В. Савченко та О.В. Кришевич, досліджуючи злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг, зауважують, що «при визначенні суб'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг, необхідно, насамперед, встановити, що службова особа: 1) усвідомлювала факт використання свого службового становища і той факт, що це суперечить інтересам служби; 2) передбачала, що такі дії завдають шкоди змісту правильної роботи державного чи іншого апарату або створюють загрозу настання такої шкоди, і бажала вчинити такі дії» [1, с.87]. Крім того, для цих діянь характерні мета – одержання (отримання) неправомірної вигоди (у ст.ст. 364–1, 365–2 та 369–2 КК України) та корисливий мотив і мета незаконного збагачення (у ст.ст. 368, 368–2, 368–3, 368–4 КК України) [1, с.88].

М.М. Коваль зазначає, що для доведення вини нотаріуса насамперед потрібно довести його умисел, усвідомлення настання наслідків і можливість отримання неправомірної вигоди [2]. Р.Ш. Бабанли, здійснюючи аналіз умислу злочину, який полягає у зловживанні нотаріусом своїми повноваженнями, прийшов до висновку, що нотаріус або бажав (прямий умисел), або хоча й не бажав, але свідомо припускає те, що внаслідок зловживання з метою отримання неправомірної вигоди буде заподіяно істотну шкоду, визначену у ст. 365-2 КК [3]. «У контексті інтелектуального моменту злочин, який полягає у зловживанні нотаріусом своїми повноваженнями, характеризується усвідомленням нотаріусом того, що своїми діями при використанні своїх повноважень він не дотримується (у широкому розумінні цього поняття) тих вимог, які встановлені законодавством (Законом, Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) до тієї чи іншої нотаріальної дії та передбачає суспільно небезпечні наслідки таких дій» [3].

Суди виходять з того, що суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч.3 ст. 365-2 КК України, характеризується умисною чи змішаною формою вини. «При цьому ставлення особи до діяння виявляється у прямому умислі, а до наслідків може бути як умисним, так і необережним. До обов'язкових ознак суб'єктивної сторони також належать: а) корисливий мотив; б) спеціальна мета – отримання неправомірної вигоди» [4].

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365-2 КК України, визначається законодавцем умисною формою вини та обов'язковою наявністю мети – отримання неправомірної вигоди. Виходячи з приписів ст. 365-2 КК, в кримінальних провадженнях у таких справах, необхідно встановити, що особа, яка надає публічні послуги: 1) усвідомлює протиправний характер використання наданих їй повноважень – тобто, чітко визначає обсяг своїх професійних повноважень, визначених законами або іншими нормативними актами, на підставі яких їм було делеговано право надавати публічні послуги, визначає регламентований порядок їх реалізації та встановлені законом обмеження; 2) усвідомлює суспільно-небезпечний характер своєї поведінки, використовує свої повноваження не за призначенням та з порушенням законодавства, та передбачає реальну можливість настання суспільно небезпечних наслідків зловживання наданими повноваженнями – істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб; 3) бажав

використати надані їй державою повноваження всупереч їх призначенню, а щодо «істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб» – бажав або свідомо допускає настання таких наслідків. Отримання неправомірної вигоди – обов'язкова мета цього злочину.

За вироком суду державний реєстратор засуджений за ч. 3 ст. 365-2 КК України, який як особа, уповноважена на здійснення реєстраційних дій, умисно не вжив заходів для зупинення розгляду заяви, зупинення державної реєстрації прав, відмови у проведенні державної реєстрації прав власності на нерухоме майно, яке належало іншому законному власнику, та прийняття відповідних рішень про відмову в реєстрації [5]. Суд виходив з доведеності умислу в діях реєстратора з наступних обставин: «достовірно обізнаний про невідповідність вимогам законодавства наданих для державної реєстрації прав власності на майно документів», «усупереч вимогам Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», «використовуючи рішення суду I-ї інстанції, яке на цей час було скасовано судами апеляційної і касаційної інстанції», «маючи вищу юридичну освіту», «володів спеціальними юридичними знаннями, методологією, навичками та вміннями, які стосуються проведення реєстраційних дій стосовно майна держави, підприємств, установ, організацій, підприємств, громадян», «мав певний досвід проведення реєстраційних дій», «маючи умисел на отримання неправомірної вигоди», «без наявності правових підстав», «здійснив державну реєстрацію права власності на нерухоме майно» [5].

У випадку, якщо особа, яка надає публічні послуги, в процесі здійснення професійної діяльності припускається помилки в тлумаченні права та правозастосуванні, що призводить до наслідків, визначених ч. 1 ст. 365-2 КК, умисел на вчинення таких діянь виключається. Наявність у особи мети отримати неправомірну вигоду та/або її зацікавленість в отриманні такої вигоди іншою особою є ознакою, яка дозволяє відмежувати зловживання від інших порушень, допущених при виконанні наданих їй повноважень, «і яка запобігає можливості притягнення до кримінальної відповідальності лише за прийняття рішення або вчинення дій, правомірність яких може бути поставлено під сумнів або навіть скасовано в ході подальших юридичних процедур» [6].

У складі підкупу (ст. 368-4 КК), крім вищевказаного, визначальним при встановленні суб'єктивної сторони є: усвідомлення протиправного характеру неправомірної вигоди та спрямованість дій на досягнення конкретного результату – надати за вчинення зазначеною особою дій чи її бездіяльність з використанням наданих їй повноважень. При цьому особа, яка надає публічні послуги, розуміє, що одержує вигоду, яка не передбачена законом як винагорода за вчинення чи невчинення певних дій в інтересах особи, яка пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду – за її конкретну поведінку. На практиці така неправомірною вигодою може маскуватися під подарунок, офіційну «оплату послуг» або «подяку».

Не є «законною оплатою» за надані послуги оцінщика, сплата за вимогою експерта-оцінщика певної суми за виготовлення звіту про експертну грошову оцінку із завищеною ринковою вартістю оцінюваної земельної ділянки та позитивною рецензією (що наданий звіт повністю відповідає вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна) на нього. Така квалі-

фікація була підтверджена вироком Вищого антикорупційного суду [7]. В обґрунтування усвідомлення оцінником отримання саме неправомірної вигоди, а не «законної оплати послуг», у цій справі було встановлено, що «останній висловив вимогу надати йому як оцінювачу кошти в розмірі 38 000 грн за об'єктивну, не завищену експертну грошову оцінку земельної ділянки, що буде зазначена у звіті про експертну грошову оцінку та в рецензії на вказаний звіт... Своєю вимогою експерт аргументував тим, що він може зробити завищену оцінку (понад 1 000 000 грн), може зробити її об'єктивною (близько 800 000 грн), а може зробити дуже вигідну для покупця – занижену (близько 600 000 грн)» та «погрожував зробити оцінку не об'єктивною – завищеною», через що покупець ділянки «погодився виконати вимогу оцінщика та надати останньому грошові кошти в розмірі 38 000 грн за об'єктивну, не завищену оцінку» [7].

«Поза розумним» сумнівом має бути доведений кожний із елементів, які є важливими для правової кваліфікації діяння: як ті, що утворюють об'єктивну сторону діяння, так і ті, що визначають його суб'єктивну сторону. Зокрема, у справах, у яких наявність та/або характер умислу має значення для правової кваліфікації діяння, суд у своєму рішенні має пояснити, як встановлені ним обставини справи доводять наявність умислу саме такого характеру, який є необхідним елементом складу злочину, і виключають можливу відсутність умислу або інший характер умислу» [8].

Ще один приклад, який є свідченням обов'язковості доведення вини особи поза розумним сумнівом. Суд констатував недоведеність наявності в діях обвинуваченого прямого умислу на зловживання повноваженнями у вигляді винесення без достатніх законних підстав постанови про відкриття виконавчого провадження та безпідставного стягнення середньомісячної заробітної плати за весь час вимушеного прогулу у сумі 500 422,94 грн.; як і не доведено, що «обвинувачений усвідомлював, що виконавчий лист не підлягає виконанню, не мав законних підстав допускати його до виконання, однак зловживаючи своїми повноваженнями вчинила дії по його виконанню, бажаючи завдати шкоди потерпілому та отримати неправомірну вигоду» [4]. Було встановлено, що у діях особи відсутній прямий умисел, незважаючи на наявність формальних ознак порушення, оскільки такі дії є наслідком недбалості або помилки іншої особи, що знайшло своє підтвердження в процесі допиту в якості свідка працівника суду, який здійснював складання виконавчого листа: він не зміг надати однозначної відповіді щодо необхідності зазначення у виконавчому листі дати набрання рішенням законної сили у випадку, коли рішення не набрало її у повному обсязі та підлягало виконанню лише частково. З урахуванням положень п. 6 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження», така невизначеність у позиції свідка стала свідченням про допущення ним помилки при оформленні виконавчого листа, що, у свою чергу, спричинило подальші негативні наслідки – для подальшої помилки обвинуваченого у справі. Крім того, суд зазначив, що дії обвинуваченого як державного виконавця «нерозривно пов'язані зі змістом виконавчого документу, який видається державними органами... він не наділений повноваженнями вчиняти дії з виконання рішення суду на власний розсуд, а діє в чітко визначених межах своєї компетенції, яка визначається законодавством та змістом виконавчого документу» [4]. Тобто, фактичні обставини, які були встановлені під час судового розгляду, призвели до вис-

новку суду, що у обвинуваченого був відсутній прямий умисел на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 365-2 КК України.

Для наявності умислу особи на використання своїх повноважень необхідно надати докази «поза розумним сумнівом», що така особа недобросовісно їх використала і діяла всупереч тій меті, для якої повноваження надані. Такий висновок слідує з судової практики [9]. За матеріалами справи, нотаріус обвинувачувався за ч. 3 ст. 368-4 КК, ч. 1 ст. 358 КК – у тому, що одержав від ТОВ неправомірну вигоду в розмірі 206 500 грн за вчинення в інтересах ТОВ посвідчення договору між ТОВ та міською радою щодо оренди земельних ділянок, а також підробив офіційні документи. Нотаріус був виправданий у зв'язку недоведеності в його діянні складу кримінальних правопорушень. Верховний Суд вказав, «що посилення на порушення ст. 43 Закону України «Про нотаріат» є очевидно необґрунтованим, оскільки ніхто не ставив під сумнів, що міський голова підписав договір у присутності нотаріуса. Що стосується порушення ст. 13-1 Закону «Про нотаріат», то це правило організації нотаріальної діяльності не визначає умови чинності правочинів, посвідчених нотаріусом у порушення цього правила. Крім того, відповідно до ст. 14 Закону «Про оренду землі» нотаріальне посвідчення договору оренди землі не є обов'язковим і може здійснюватися за бажанням сторін. Отже, немає підстав вважати, що нотаріус використав свої повноваження недобросовісно і всупереч тій меті, для якої ці повноваження надані. Отримані нотаріусом кошти не можуть вважатися неправомірною вигодою, оскільки стороною обвинувачення не спростовано, що ці гроші є оплатою за нотаріальні дії, розмір якої визначений за домовленістю між нотаріусом і юридичною особою» [9].

Існує певна правова проблема в цілому щодо всіх корупційних зловживань та перевищень – щодо визначення «мети отримання неправомірної вигоди» «для третьої особи», яка не оминає питання кваліфікації таких дій щодо осіб, які надають публічні послуги. В постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду (ККС ВС) від 02.11.2022 р. (справа № 724/1590/19) зроблено висновок про те, що наявність або відсутність домовленостей між службовою особою та безпосереднім отримувачем неправомірної вигоди жодним чином не перешкоджає кваліфікувати діяння такої службової особи, яка, зловживаючи владою або службовим становищем, діє з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для іншої фізичної або юридичної особи, за статтею 364 КК України, навіть якщо службова особа діє в інтересах третьої особи без доведення до відома такої особи інформації про характер та зміст своїх дій [10]. А в постанові від 23.04.2024р. (справа № 278/1664/20) ККС ВС дійшла висновку про те, що «обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього злочину є мета одержати будь-яку неправомірну вигоду – отримати матеріальні блага або уникнути матеріальних витрат – для себе чи іншої фізичної або юридичної особи, та корисливий (егоїстичний) мотив. У разі отримання вигоди іншою особою необхідно довести існування в особі, яка обвинувачується у службовому зловживанні, мотивів, з яких вона була зацікавлена в отриманні вигоди цією особою» [11, 12]. Таким чином, для встановлення ознак суб'єктивної сторони за ч. 3 ст. 368-4 КК у випадку прийняття пропозиції, обіцянки або одержання особою, яка надає публічні послуги, неправомірної вигоди «для третьої особи» за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто

пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи, необхідно, за останніми позиціями Верховного Суду, довести наявність у особи, яка надає публічні послуги, мотивів, з яких вона була зацікавлена в отриманні вигоди цією «третьою» особою – вчинення неправомірних дій в інтересах третіх осіб.

Висновки. Проведене дослідження суб'єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються особами, які надають публічні послуги, дає підстави для формулювання таких узагальнюючих положень. По-перше, встановлено, що суб'єктивна сторона корупційних правопорушень у сфері надання публічних послуг характеризується підвищеною складністю, зумовленою особливим правовим статусом відповідних суб'єктів, які поєднують ознаки приватних осіб та носіїв делегованих публічних функцій. Це обумовлює необхідність врахування не лише загальних положень про вину, а й специфіки професійної діяльності таких осіб при оцінці їх психічного ставлення до вчинюваного діяння. По-друге, для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365-2 КК України, визначальною є мета, яка підлягає обов'язковому доведенню. При цьому ключовим є встановлення факту використання повноважень з метою отримання неправомірної вигоди, що дозволяє відмежувати кримінально каране діяння від професійної помилки або недбалості. По-третє, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-4 КК України, характеризується цільовою спрямованістю умислу, що проявляється у прагненні вплинути на поведінку особи, яка надає публічні послуги, шляхом надання або одержання неправомірної вигоди. По-четверте, ключовою проблемою є доведення суб'єктивної сторони зазначених кримінальних правопорушень, що обумовлено їх латентним характером, можливістю маскуванню протиправної поведінки під правомірну професійну діяльність, а також використанням завуальованих форм неправомірної вигоди. У зв'язку з цим доведення вини потребує оцінки сукупності непрямих доказів, включаючи поведінку особи, обставини прийняття рішень, характер взаємовідносин між суб'єктами та наявність об'єктивних ознак зацікавленості. По-п'яте, визначено необхідність чіткого відмежування умисних корупційних правопорушень від суміжних правопорушень некримінального характеру, зокрема дисциплінарних проступків та професійних помилок. Визначальним критерієм такого відмежування є наявність свідомого використання повноважень всупереч їх призначенню, поєднаного з відповідною мотиваційною або цільовою спрямованістю.

Література:

1. Савченко А. В., Кришевич О. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / За заг. ред. д. ю. н., проф. В. І. Шакуна. К.: Алерта, 2012. 160 с.
2. Коваль М. М. Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 45-47. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/9>
3. Бабанли Р. Ш., Онішук О. М. Суб'єктивні ознаки злочину, який полягає у зловживанні нотаріусом своїми повноваженнями (ст. 365-2 КК). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 2. С. 118-127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2013_2_22

4. Вирок Головіївського районного суду м. Києва від 09.06.2025р. у справі № 752/23512/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128011315>
5. Вирок ВАКС від 01.02.2024р. у справі № 633/69/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116704731>
6. Постанова ККС ВС від 11.06.2024 р. у справі №359/2636/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119873523>
7. Вирок ВАКС від 02.02.2026р. у справі № 991/644/26. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133780730>
8. Постанова ВС від 04.07.2018р. у справі №688/788/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75286445>
9. Постанова ВС від 17.09.2024р. у справі № 757/66841/17-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121847388>
10. Постанова ККС ВС від 02.11.2022р. у справі № 724/1590/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107219632>
11. Постанова ОП ККС ВС від 23.04.2024р. у справі № 278/1664/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118725220>
12. Постанова ККС ВС від 11.05.2023р. у справі № 707/661/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110951966>

Konovalchuk S. The subjective element of criminal offenses committed by persons providing public services

Summary. This article analyzes the practical and theoretical aspects of defining the subjective element of criminal corruption offenses committed by individuals who provide public services. It is pointed out that the subjective element of such corruption offenses is characterized by increased complexity, due to the special legal status of the relevant persons, who combine the characteristics of private individuals and holders of delegated public functions. A key problem is proving the subjective element of these criminal offenses, which is due to their latent nature, the possibility of hiding illegal conduct under the appearance of lawful professional activity, as well as the use of disguised forms of unlawful benefit. In this context proof of guilt must be based on an overall assessment of circumstantial evidence, including the individual's conduct, the circumstances leading to the decision, the nature of the relationship between the parties, and the presence of objective indications of a conflict of interest. The article identifies the need for a clear distinction between intentional corruption offenses and related non-criminal offenses, in particular disciplinary offenses and professional mistakes.

For the criminal offense provided for in Article 365-2 of the Criminal Code of Ukraine, the determining factor is the motive, which must be proven. In this context, it is critical to prove that the powers were exercised with the intent to obtain an unlawful benefit, which allows for distinguishing a criminally punishable act from a professional mistake or negligence. The subjective element of the criminal offense under Article 368-4 of the Criminal Code of Ukraine is characterized by the intent to influence the conduct of a person providing public services by offering or receiving an unlawful benefit. Each element essential to the legal qualification of an offense must be proven "beyond a reasonable doubt": both those constituting the objective aspect of the offense and those determining its subjective aspect.

Key words: guilt, motive, improper benefit, bribery, abuse of authority, person providing public services, corruption offenses.

Дата першого надходження статті до видання: 05.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Лекарь А. С.,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри фінансового та податкового права**Державного податкового університету**ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7645-2752>*

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Анотація. У статті здійснено комплексний кримінологічний аналіз стану та тенденцій кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні. Встановлено, що кредитні спілки та інші небанківські фінансові установи виконують важливу соціально-економічну функцію, забезпечуючи доступ населення до фінансових ресурсів, проте специфіка їх діяльності зумовлює підвищений рівень криміногенних ризиків, які проявляються у формі шахрайства, зловживань службовим становищем, підробки документів та інших незаконних дій. Проаналізовано кількісні та якісні показники злочинності у цій сфері, включаючи рівень, структуру, динаміку та регіональні особливості, а також зміни у характері правопорушень під впливом воєнного стану, трансформації регуляторного середовища, посилення наглядових функцій держави та розвитку цифрових фінансових технологій.

Виявлено, що домінуючим видом кримінальних правопорушень є шахрайство, яке характеризується організованістю, багатоепізодністю та використанням складних фінансових схем, що ускладнює його виявлення та розслідування. Досліджено вплив цифровізації фінансових послуг, соціально-економічної вразливості населення, недосконалості механізмів державного контролю та інституційної взаємодії на формування криміногенних процесів у небанківському секторі. Доведено, що офіційна статистика не відображає реальний масштаб злочинності у зв'язку з високим рівнем латентності, що зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, включаючи низьку обізнаність населення щодо механізмів захисту фінансових прав, недосконалість внутрішніх процедур контролю та низьку ефективність превентивних заходів.

Обґрунтовано необхідність застосування комплексного кримінологічного підходу, що поєднує аналіз статистичних, правових, соціальних та інституційних аспектів злочинності, а також потребу вдосконалення системи запобігання кримінальним правопорушенням, посилення координації між регуляторними та правоохоронними органами, підвищення рівня захисту прав споживачів фінансових послуг, розробки ефективних превентивних та корекційних заходів. Запропоновані підходи дозволяють системно оцінити сучасні ризики злочинності у небанківському фінансовому секторі та сприяти забезпеченню фінансової безпеки держави та громадян, а також формуванню стратегій реагування на нові криміногенні виклики.

Ключові слова: кредитні спілки, небанківський фінансовий сектор, кримінальні правопорушення, шахрайство, фінансова злочинність, латентність злочинності, кримінологічна характеристика, фінансовий моніторинг, воєнний стан, цифровізація.

Постановка проблеми. Розвиток небанківського фінансового сектору України супроводжується зростанням ролі кредитних спілок та інших небанківських фінансових установ як ключових інструментів забезпечення доступу населення до фінансових послуг. Водночас особливості їх функціонування, зокрема обмеженість ресурсної бази, локальний характер діяльності та високий рівень довірчих відносин між членами, створюють сприятливі умови для виникнення та поширення кримінальних правопорушень [1].

У сучасних умовах воєнного стану, економічної нестабільності та трансформації регуляторної політики держави криміногенна ситуація у сфері діяльності небанківських фінансових установ ускладнюється. Зростання соціально-економічної вразливості населення, підвищення попиту на фінансові послуги та активізація цифрових фінансових технологій сприяють появі нових форм протиправної діяльності та ускладнюють їх виявлення. Водночас високий рівень латентності злочинності, недосконалість статистичного обліку та обмежена ефективність взаємодії між регуляторними й правоохоронними органами перешкоджають формуванню об'єктивного уявлення про реальний стан кримінальних правопорушень у цій сфері [2, с. 126]. За таких умов особливої актуальності набуває комплексне кримінологічне дослідження стану та тенденцій кримінальних правопорушень у діяльності небанківських фінансових установ, що дозволяє розробити ефективні превентивні заходи, удосконалити систему державного нагляду та підвищити захист прав споживачів фінансових послуг.

Метою статті є визначення сучасного стану, структури та динаміки кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні, виявлення основних тенденцій їх розвитку та ключових криміногенних детермінант, а також обґрунтування необхідності вдосконалення кримінологічних підходів до запобігання таким правопорушенням в умовах воєнного стану, економічної нестабільності та трансформації регуляторного середовища небанківського фінансового сектору.

Стан дослідження. Проблематика кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ, у вітчизняній кримінологічній науці досліджується такими науковцями, як: Г. С. Буга, О. Б. Васильчишин, М. Гузь, І. М. Довбань, А. П. Закалюк, Ю. Костенко, О. Короленко, В. М. Купрієнко, Н. К. Макаренко, Ю. А. Мороз, Г.Ю. Нікітіна-Дудікова, І. С. Панасюк, О. М. Резнік, Е. П. Соловійов, О.В. Тахтай, В. І. Тимошенко, Д. М. Тичина, Т. І. Тесленко та інші.

Аналіз наукових джерел свідчить, що, незважаючи на наявність значної кількості досліджень у сфері фінансової зло-

чинності, проблематика кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ залишається недостатньо розробленою. Більшість праць має фрагментарний характер і зосереджується на окремих аспектах (особа злочинця, окремі види правопорушень, загальні питання фінансової злочинності), тоді як комплексний кримінологічний аналіз стану, структури та тенденцій злочинності у цьому сегменті небанківського фінансового сектору практично відсутній. Таким чином, сучасний стан наукової розробки проблеми свідчить про наявність теоретичного підґрунтя для дослідження злочинності у сфері діяльності небанківських фінансових установ, однак потребує подальшого розвитку з урахуванням новітніх викликів, пов'язаних із цифровізацією фінансових послуг, трансформацією регуляторного середовища та умовами воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Небанківські фінансові установи (далі - НФУ) є ключовим елементом сучасної фінансової системи України, виконуючи функції мобілізації фінансових ресурсів, кредитування малого та середнього бізнесу, фінансової інклюзії населення та забезпечення додаткових фінансових послуг, які не надають традиційні банки [3, с. 377]. До даного сегмента відносяться кредитні спілки, лізингові, факторингові компанії, мікрофінансові організації, страхові посередники та інші організації, які здійснюють фінансові операції з позиковими коштами, інвестиційними продуктами та обслуговуванням платіжних послуг.

Попри значущість для економіки, функціонування НФУ супроводжується підвищеними ризиками криміналізації через специфіку організаційно-правових структур, відносну свободу внутрішніх процедур та обмежені механізми державного контролю у певних сегментах [4, с. 132]. Особливе значення має той факт, що частина НФУ характеризується високим рівнем довіри між керівництвом та клієнтами, що створює сприятливе середовище для зловживань та шахрайства. На сучасному етапі діяльність небанківських фінансових установ ускладнена впливом економічної нестабільності, соціально-політичних ризиків та трансформацією нормативно-правового регулювання. Зростання попиту на швидкі кредити, дистанційне обслуговування клієнтів, активне використання цифрових платформ та онлайн-сервісів суттєво підвищують ймовірність вчинення фінансових правопорушень. У таких умовах зростає латентна складова злочинності, оскільки значна частина порушень залишаються непоміченими через слабкі системи внутрішнього контролю та недостатню взаємодію між регуляторами та правоохоронними органами [5, с. 126–127].

Серед основних видів кримінальних правопорушень у НФУ варто виділити фінансове шахрайство, зловживання довірою клієнтів, фальсифікації фінансових документів, маніпуляції кредитними та розрахунковими операціями, а також використання підставних осіб для виведення коштів. Часто до реалізації злочинних схем залучаються посадові особи НФУ, що підвищує суспільну небезпечність таких діянь, ускладнює їх виявлення та розкриття. Наразі спостерігається тенденція до підвищення організованості злочинних груп, використання складних цифрових схем, дистанційних платежів та анонімних електронних каналів, що дозволяє злочинцям обходити традиційні механізми контролю [6, с. 107–108].

Соціально-економічні чинники відіграють значну роль у виникненні правопорушень. Серед них – низький рівень доходів населення, безробіття, економічна нерівність, соціальна неста-

більність та психологічний стрес, який посилюється у періоди економічної кризи або воєнного стану [7, с. 267]. Ці фактори підвищують готовність громадян та підприємств до ризикових фінансових схем, включаючи участь у шахрайських операціях та недобросовісних угодах. Регіональні аспекти діяльності НФУ також впливають на характер і поширеність кримінальних правопорушень. У великих економічно активних містах правопорушення частіше стосуються організованого фінансового шахрайства через більшу кількість установ та обсяг операцій [8, с. 400]. Водночас у регіонах із слабким контролем або прифронтових територіях офіційна статистика злочинності часто недооцінює масштаб проблеми через обмежені ресурси правоохоронних органів та відсутність доступу до контролю за діяльністю НФУ [9, с. 212–213].

Однією з актуальних проблем є функціонування фіктивних фінансових структур або їх співпраця з легальними НФУ для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та виведення капіталу. Це створює загрозу для фінансової стабільності та безпеки держави, а також ускладнює діяльність регуляторів та правоохоронних органів, вимагаючи застосування комплексних методів моніторингу та аудиту [10, с. 131]. В останні роки відзначається посилення цифровізації фінансових послуг, що призводить до появи нових схем шахрайства: використання криптовалют, мобільних платіжних додатків, онлайн-платформ для кредитування, а також фішинг і соціальна інженерія. Ці тенденції роблять фінансові операції більш уразливими, підвищують ризики для населення та поглиблюють латентну складову злочинності [11, с. 170–171].

Узагальнюючи, стан кримінальних правопорушень у сфері НФУ характеризується високим рівнем латентності, ускладненням механізмів вчинення кримінальних правопорушень, організованим і цифровим характером порушень, посиленням матеріальної шкоди та загрози соціально вразливим групам. Основними тенденціями є: збільшення тяжкості та складності злочинних схем, зростання організованого і цифрового характеру правопорушень, поширення фальсифікацій та шахрайства в дистанційних фінансових послугах [12, с. 139]. Ефективна протидія потребує комплексного підходу: удосконалення нормативної бази, посилення державного контролю, розвитку внутрішніх систем моніторингу, активізації взаємодії регуляторів і правоохоронців та підвищення фінансової грамотності населення.

Висновки. Аналіз стану кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ свідчить про високу динаміку змін у структурі і способах їх вчинення. Основними характеристиками сучасних правопорушень у цьому сегменті є підвищена латентність, використання складних цифрових та організаційних схем, участь посадових осіб НФУ та вплив соціально-економічних чинників на поведінку клієнтів. Систематичне вивчення публікацій і практики правоохоронних органів показує, що найбільш поширеними видами кримінальних правопорушень є фінансове шахрайство, зловживання довірою клієнтів, фальсифікації фінансових документів, маніпуляції кредитними і розрахунковими операціями та легалізація коштів через підставних осіб. Значна частина таких кримінальних правопорушень має організований характер, часто супроводжується цифровими технологіями та дистанційними схемами проведення операцій, що ускладнює їх своєчасне виявлення та розкриття.

Актуальною проблемою залишається недостатній рівень контролю з боку державних органів, обмеженість ресурсів регуляторів та низький рівень координації між фінансовими і правоохоронними структурами. Це сприяє розвитку латентної злочинності та дозволяє зловмисникам створювати складні фінансові схеми, що обходять традиційні механізми перевірки і нагляду. Соціально-економічний контекст діяльності НФУ демонструє пряму залежність між рівнем фінансової грамотності населення, соціальною нестабільністю, економічними кризами та частотою фінансових правопорушень. У регіонах із низьким економічним розвитком або слабким контролем з боку регуляторів фіксується нижча офіційна кількість кримінальних правопорушень, проте високий рівень прихованої або латентної криміналізації.

Дослідження тенденцій свідчить про посилення організованого характеру злочинів, поширення цифрових інструментів для шахрайства, використання криптовалют та мобільних платіжних платформ. Ці явища створюють додаткові ризики для фінансової стабільності держави та потребують комплексного підходу до протидії, що поєднує нормативне, організаційне, технологічне та освітнє забезпечення.

Ефективна боротьба з криміналізацією в НФУ потребує: удосконалення нормативно-правової бази, що регулює діяльність небанківських фінансових установ, у частині фінансового контролю та відповідальності за порушення; посилення внутрішніх систем моніторингу та аудиту у самих установах, що дозволить виявляти ризикові операції на ранніх етапах; активізації взаємодії між регуляторами, правоохоронними органами та громадськістю, включаючи обмін інформацією та координацію дій для запобігання та розкриття кримінальних правопорушень; підвищення рівня фінансової грамотності населення, що зменшує ризик участі у шахрайських схемах та сприяє більш свідомому користуванню фінансовими продуктами; використання сучасних технологій штучного інтелекту та аналітики для виявлення підозрілих операцій і прогнозування потенційних загроз.

Таким чином, комплексний підхід до вивчення і протидії кримінальним правопорушенням у сфері НФУ дозволяє не лише зменшити ризики шахрайства та зловживань, але й підвищити ефективність фінансової системи, захистити права клієнтів та зміцнити довіру до небанківських фінансових установ. Проблема криміналізації НФУ залишається актуальною для дослідників, законодавців та практиків, оскільки від її розв'язання залежить стабільність і безпека фінансового середовища держави.

Література:

1. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1758/1694>
2. Васильчишин О. Б. Фінансові злочини у фіскальній сфері як загроза економічній безпеці України. *Світ фінансів*. 2021. № 1(66). С. 124–137. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1340>
3. Тесленко Т. І. Характеристика небанківських фінансових установ та побудова бухгалтерського обліку в небанківських фінансових установах. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 2 (13). С. 376–380. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/2_13_uk/66.pdf
4. Соловійов Е. П. Поняття та класифікація кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ як основа формування методики їх розслідування. *Вісник*

- кримінального судочинства*. 2021. № 1-2. С. 130–139. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2_2021_Soloviov.pdf
5. Буга Г. С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: адміністративно-правові засади : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с. URL: https://helvetica.ua/index.php?route=product/product&product_id=39
 6. Купрієнко В. М., Тичина Д. М. Запобігання злочинам у сфері діяльності кредитних спілок в Україні: монографія. К. : 7БЦ, 2021. 140 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/23911>
 7. Панасюк І. С. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності кредитних спілок. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. Ч. 2. С. 266–272. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334464>
 8. Мороз Ю. А. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері оподаткування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 3. Ч. 2. С. 399–404. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/335120>
 9. Макаренко Н. К. Запобігання професійній злочинності в Україні: монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/20202>
 10. Купрієнко В. М. Кредитні спілки на ринку фінансових послуг України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 42. С. 130–134. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc42/30.pdf>
 11. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: аналіз процесів трансформації. 2024 рік: монографія / авт. кол.: О. Г. Кулик, І. В. Наумова, Л. В. Лісниченко, А. А. Бова, І. Г. Лубенець, І. П. Багаденко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Кулика. К. : 7БЦ, 2025. 296 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/new/9/nn2r.pdf?utm_source=chatgpt.com
 12. Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології: збірник наукових праць. Київ: ФОРМ Маслаков, 2021. 300 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/18315>

Lekar A. Status and Trends of Criminal Offenses in the Sphere of Activities of Non-Banking Financial Institutions

Summary. The article provides a comprehensive criminological analysis of the status and trends of criminal offenses in the sphere of activities of non-banking financial institutions in Ukraine. It has been established that credit unions and other non-bank financial institutions perform an important socio-economic function, ensuring the population's access to financial resources, however, the specifics of their activities lead to an increased level of criminogenic risks, which manifest themselves in the form of fraud, abuse of office, forgery of documents and other illegal actions. The quantitative and qualitative indicators of crime in this area have been analyzed, including the level, structure, dynamics and regional characteristics, as well as changes in the nature of offenses under the influence of martial law, transformation of the regulatory environment, strengthening of the state's supervisory functions and the development of digital financial technologies. It has been revealed that the dominant type of criminal offense is fraud, which is characterized by organization, multi-episode nature and the use of complex financial schemes, which complicates its detection and investigation. The impact of the digitalization of financial services, the socio-economic vulnerability of the population, the imperfection of state control mechanisms and institutional interaction on the formation of criminogenic processes in the non-banking sector has been studied. It is proven that official statistics do not reflect the real

scale of crime due to the high level of latency, which is due to both objective and subjective factors, including low public awareness of financial rights protection mechanisms, imperfect internal control procedures, and low effectiveness of preventive measures.

The need for a comprehensive criminological approach combining the analysis of statistical, legal, social, and institutional aspects of crime is substantiated, as well as the need to improve the system of criminal offense prevention, strengthen coordination between regulatory and law enforcement agencies, increase the level of protection

of financial services consumers, and develop effective preventive and corrective measures. The proposed approaches allow for a systematic assessment of modern crime risks in the non-banking financial sector and contribute to ensuring the financial security of the state and citizens, as well as the formation of response strategies to new criminogenic challenges.

Key words: credit unions, non-bank financial sector, criminal offenses, fraud, financial crime, criminal latency, criminological characteristics, financial monitoring, martial law, digitalization.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 03.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

*Федосеева К. Г.,**ад'юнтка денної форми навчання кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5844-1317>**Ткаченко І. М.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0144-0708>*

МАТЕРІАЛЬНА ШКОДА У СИСТЕМІ ОЗНАК СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 176 КК УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз матеріальної шкоди як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 Кримінального кодексу України. Розкрито теоретичні підходи до розуміння наслідків кримінального правопорушення та обґрунтовано особливу роль матеріальної шкоди як законодавчого критерію криміналізації порушень авторського права і суміжних прав. Акцентовано увагу на проблемах чинного нормативного регулювання, зокрема на відсутності визначення змісту матеріальної шкоди та методики її обчислення, що зумовлює неоднорідність правозастосовної практики. Проаналізовано співвідношення кримінально-правового та цивільно-правового підходів до визначення майнових втрат, зокрема реальних збитків і упущеної вигоди. Обґрунтовано, що хоча упущена вигода є повноцінним різновидом збитків у цивільному праві, вона не може визнаватися матеріальною шкодою у кримінально-правовому розумінні. Значну увагу приділено аналізу судової практики, зокрема правових позицій Верховного Суду, які підтверджують неприпустимість використання показника неотриманого прибутку для встановлення складу кримінального правопорушення за ст. 176 КК України. Окремо досліджено роль судових експертиз у визначенні розміру матеріальної шкоди та наголошено на необхідності критичної оцінки експертних висновків, що ґрунтуються на розрахунку роялті або потенційного доходу. Зроблено висновок про доцільність системного підходу до оцінки матеріальної шкоди з урахуванням доктринальних напрацювань і вимог кримінального процесу. Проаналізовано положення проекту нового Кримінального кодексу України, які передбачають багаторівневу систему видів і ступенів шкоди та розмежування злочинів і провин у сфері інтелектуальної власності. Обґрунтовано, що запропонована модель є більш гнучкою та здатною забезпечити пропорційне кримінально-правове реагування відповідно до фактичної суспільної небезпечності порушень авторського права і суміжних прав.

Ключові слова: кримінальний кодекс України, кримінально-правовий захист, авторське право, суміжні права, інтелектуальна власність, об'єктивна сторона, матеріальна шкода, упущена вигода, реальні збитки.

Постановка проблеми. У чинному кримінальному законодавстві України матеріальна шкода виступає однією з ключових

конструктивних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 Кримінального кодексу України, оскільки саме з її настанням закон пов'язує можливість криміналізації порушень авторського права і суміжних прав. За відсутності встановленої матеріальної шкоди відповідне діяння втрачає кримінально-правове значення та підлягає реагуванню виключно в межах цивільно-правових або адміністративно-правових механізмів. Такий підхід обумовлює підвищені вимоги до точності, обґрунтованості та методологічної визначеності встановлення розміру шкоди у кримінальному провадженні.

Водночас примітка до ст. 176 КК України обмежується закріпленням лише кількісних порогових показників значної, великої та особливо великої матеріальної шкоди, не розкриваючи її змісту, структури та допустимих способів обчислення. Відсутність законодавчо визначених критеріїв розмежування реальних збитків і упущеної вигоди породжує істотні труднощі у правозастосовній практиці, зокрема під час призначення судово-економічних експертиз та оцінки їх висновків судом.

Особливої гостроти проблема набуває у справах про порушення авторського права і суміжних прав, де матеріальні втрати правовласників часто проявляються не у формі прямої майнової шкоди, а у вигляді неотриманого доходу (роялті), що з позиції цивільного права кваліфікується як упущена вигода. Натомість у кримінально-правовому вимірі використання такого показника як підстави для встановлення складу кримінального правопорушення викликає обґрунтовані сумніви та не знаходить однозначної підтримки у судовій практиці, що підтверджується рішеннями Верховного Суду.

Наявна невизначеність призводить до неоднорідності судової практики, скасування вироків та порушення принципу правової визначеності, а також ускладнює реалізацію принципу пропорційності кримінально-правового реагування. У цьому контексті актуалізується потреба комплексного наукового аналізу матеріальної шкоди як ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України, з урахуванням співвідношення кримінально-правових і цивільно-правових підходів, практики застосування експертних методик та положень проекту нового Кримінального кодексу України, який пропонує багаторівневу модель оцінки майнової шкоди.

Стан дослідження. Теоретичним підґрунтям для дослідження матеріальної шкоди як обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України, стали праці вітчизняних науковців, зокрема: А. Захарук, А. Кирилюк, О. Коротюк, Д. Кравчук, Г. Лебедевої, А. Штефан та інших.

Метою наукової статті є аналіз матеріальної шкоди як обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України, з'ясування її змісту, значення та особливостей встановлення у судовій практиці, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правового регулювання у сфері охорони авторського права і суміжних прав.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права наслідки кримінального правопорушення розглядаються як одна з ключових ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, яка залежно від законодавчої конструкції може мати факультативний або обов'язковий характер. У випадках, коли кримінально-правова норма прямо пов'язує настання кримінальної відповідальності з наявністю певних шкідливих наслідків, такі наслідки набувають статусу конструктивної ознаки складу кримінального правопорушення та підлягають обов'язковому встановленню у процесі доказування.

Саме такий підхід реалізовано у диспозиції ст. 176 Кримінального кодексу України (далі – КК України), відповідно до якої кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав настає лише за умови заподіяння матеріальної шкоди у значному, великому або особливо великому розмірі. За відсутності встановленої матеріальної шкоди відповідне діяння не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України та може тягнути за собою застосування виключно цивільно-правових або адміністративно-правових заходів впливу.

У цьому контексті матеріальна шкода виступає не лише показником суспільної небезпечності відповідного діяння, а й законодавчо визначеним критерієм криміналізації порушень авторського права і суміжних прав, що обумовлює підвищені вимоги до повноти, обґрунтованості та достовірності її встановлення у кримінальному провадженні.

А. В. Кирилюк у своєму науковому дослідженні підтверджує, що матеріальна шкода є ключовою конструктивною ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України, оскільки саме вона виступає законодавчим критерієм криміналізації порушень авторського права і суміжних прав. Науковець наголошує, що встановлення матеріальної шкоди у значному, великому або особливо великому розмірі є необхідною умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності, а відсутність доведеного розміру шкоди виключає наявність складу цього кримінального правопорушення. Водночас, звертає увагу на те, що примітка до ст. 176 КК України містить лише кількісні пороги показники шкоди, не визначаючи її змісту та методики обчислення, що негативно впливає на єдність правозастосовної практики [1].

Викладена позиція А. В. Кирилюк актуалізує потребу переосмислення підходів до визначення шкоди у кримінально-правовій охороні авторських і суміжних прав. Зазначена проблема частково врахована у проєкті нового Кримінального кодексу України, в якому пропонується відхід від виключно кількісного підходу до оцінки шкоди та запровадження багаторівневої системи її видів і ступенів тяжкості. Зокрема, порушення майнових

прав інтелектуальної власності пропонується розмежовувати залежно від спричинення істотної, суттєвої, значної або тяжкої майнової шкоди, а також виділяти окремі випадки, коли шкода відсутня. Така модель спрямована на більш пропорційне кримінально-правове реагування та усунення недоліків чинної редакції ст. 176 КК України [2].

Важливим є й те, що проєкт КК передбачає кримінально-правову реакцію не лише на злочини, а й на провини у сфері порушення майнових та особистих немайнових прав інтелектуальної власності. Така модель дозволяє враховувати як ступінь суспільної небезпечності посягання, так і реальні наслідки для правовласника. У цілому, положення проєкту нового Кримінального кодексу України демонструють прагнення відійти від формального визначення шкоди виключно через грошові пороги та наблизити кримінально-правову оцінку порушень авторського права і суміжних прав до їх фактичної суспільної небезпечності.

У контексті кримінально-правового аналізу матеріальної шкоди важливо звернути увагу на її цивільно-правовий аспект, адже саме через поняття збитків формується уявлення про потенційні втрати потерпілого. Так, Цивільним кодексом України (далі – ЦКУ) статтею 22 визначено види збитків, ними є зокрема реальні збитки (втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права) та упущена вигода (доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене) [3].

Реальні збитки відображають фактично понесені витрати або безпосередню втрату майна, в той час як, упущена вигода дозволяє врахувати потенційний дохід, який особа могла б одержати за звичайних обставин, якби не було порушено її права. Такий підхід особливо актуальний у випадках правопорушень, пов'язаних із інтелектуальною власністю, де шкода часто проявляється не лише в безпосередній втраті майна, а й у неможливості отримати очікуваний прибуток від використання об'єкта права. Розгляд упущеної вигоди в цьому контексті дозволяє створити більш повну й справедливую оцінку наслідків порушення, підкреслюючи економічну значущість правопорушення та забезпечуючи комплексний підхід до визначення матеріальної шкоди для цілей кримінальної відповідальності.

У науковій роботі Д. Кравчук та А. Захарук упущена вигода розглядається як самостійний різновид майнових втрат, що полягає у неодержаному доході (прибутку), на який особа могла обґрунтовано розраховувати за звичайних умов, якби її суб'єктивне право не було порушене. Авторі підкреслюють, що упущена вигода не отожднюється з гіпотетичними або абстрактними очікуваннями, а повинна ґрунтуватися на реальній можливості приросту майна, підтверженій належними доказами та життям потерпілого стороною заходів щодо отримання відповідного доходу. На відміну від реальних збитків, які відображають фактичне зменшення майнового стану, упущена вигода характеризує втрату потенційного майнового приросту, що не був реалізований унаслідок протиправної поведінки іншої сторони, а її визначення має здійснюватися з урахуванням критеріїв імовірності, передбачуваності та виправданих очікувань доходу, закріплених у законодавстві та судовій практиці [4].

Встановлення розміру упущеної вигоди характеризується підвищенням рівнем складності, оскільки її обчислення ґрунтується на ймовірнісних економічних показниках і потребує

залучення спеціальних знань, що, у свою чергу, зумовлює неоднорідність експертної та судової практики.

На практиці судові інстанції демонструють відмову у визнанні упущеної вигоди як елемента матеріальної шкоди у кримінальних справах, оскільки матеріальна шкода або матеріальні збитки, які визначають наявність складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України, не можуть визначатися на підставі розрахунку неотриманого прибутку (упущеної вигоди), а мають встановлюватися на підставі прямої дійсної шкоди, завданої діями винної особи.

Так, 13 листопада 2018 року Верховний Суд України у справі № 449/613/15-к підкреслив, що матеріальна шкода, яка є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 176 КК України, не може визначатися на основі показника «неотриманого прибутку (доходу)» або потенційної вигоди, а має базуватися на реальній, прямій шкоді, завданій діями особи. Суд зазначив, що розрахунок збитків, проведений на підставі довідки ТзОВ «Юридична фірма «Віндекс», який враховував очікуваний прибуток, не відповідав законодавчо встановленим вимогам і не міг слугувати доказом наявності та розміру матеріальної шкоди для кваліфікації кримінального правопорушення [5].

Постановою Верховного Суду вирок та Апеляційне рішення були скасовані, а справа передана на новий розгляд, що підкреслює важливість диференціації реальних збитків і упущеної вигоди у кримінально-правовій практиці та демонструє, що остання не є належним підґрунтям для встановлення складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України.

Думка, зазначена у дослідженні Г. В. Лебедевої різнииться з практичною основою застосування упущеної вигоди в рамках судових проваджень, оскільки остання підкреслює, що у сфері охорони прав інтелектуальної власності переважна частка збитків потерпілих формується саме через упущену вигоду, тобто потенційний дохід, який суб'єкт права міг би одержати за умови відсутності порушення його прав. Авторка пропонує використовувати ціну оригіналу твору або іншого об'єкта інтелектуальної власності як базу для розрахунку таких збитків, що дозволяє встановити обґрунтовану грошову оцінку втрат [6].

На нашу думку, даний підхід до визначення упущеної вигоди є цілком логічним і прагматичним у контексті прав інтелектуальної власності, оскільки він забезпечує конкретну методику оцінювання збитків і мінімізує спекулятивність при визначенні потенційного доходу, але водночас цей підхід не може застосовуватися в межах розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 176 КК України, оскільки матеріальна шкода або матеріальні збитки, які визначають наявність складу кримінального правопорушення, не можуть визначатися на підставі розрахунку неотриманого прибутку (упущеної вигоди), а мають встановлюватися на основі прямої дійсної шкоди, завданої діями винної особи. Таким чином, хоча методика розрахунку упущеної вигоди дозволяє сформувати обґрунтовану грошову оцінку втрат у цивільно-правовому контексті, її застосування у кримінальному процесі обмежене законодавчо та практично.

Тому, справа № 449/613/15-к наочно ілюструє, що для обґрунтованого визначення матеріальної шкоди необхідне застосування спеціальних «методик», які дозволяють відокремити реальні збитки від потенційної вигоди. У зв'язку з цим у правозастосовній діяльності виникає нагальна потреба у використанні системного підходу до оцінки матеріальної шкоди, який

ґрунтується на загальноновизнаних принципах та доктринальних напрацюваннях.

Особливу роль у цьому процесі відіграє залучення спеціальних знань шляхом призначення експертиз, які відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) визначають розмір матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, заподіяним кримінальним правопорушенням [7].

При проведенні експертного дослідження оцінюється низка релевантних показників: вартість ліцензійного використання об'єкта авторського права, кількість незаконно виготовлених або розповсюджених примірників, тривалість та характер порушення, а також інші економічні фактори, які прямо впливають на визначення фактичних збитків. Тільки комплексне врахування цих аспектів дозволяє сформулювати обґрунтований висновок про наявність і розмір матеріальної шкоди, що є необхідною умовою для правильного застосування кримінального законодавства та справедливого судового рішення.

Проте у судовій практиці є випадки, коли навіть наявність експертизи у матеріалах кримінального провадження не допомагає у правильній оцінці матеріальної шкоди, оскільки вона була призначена для встановлення «недоотриманого платежу (роялті)», тобто упущеної вигоди, а не прямої матеріальної шкоди, яка є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України.

Так, 23 січня 2020 року Соснівським районним судом м. Черкаси розглянуто справу № 712/98/15-к, де обвинувачення ґрунтувалось, зокрема й на висновку експерта № 1/1129 від 19.10.2014, відповідно до якого правовласнику було завдано збитків у розмірі 20 853 грн. Водночас суд звернув увагу на те, що зазначена сума була визначена експертом як недоотриманий платіж (роялті), тобто як упущена вигода, яка не може ототожнюватися з прямою матеріальною шкодою. Такий підхід відповідає вищезгаданій правовій позиції Верховного Суду, викладеній у постанові від 13 листопада 2018 року у справі № 449/613/15-к, згідно з якою упущена вигода не утворює об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого статтею 176 КК України. Отже, навіть наявність експертного висновку не звільняє суд від обов'язку перевірити, чи відповідає встановлений експертом економічний показник кримінально-правовому поняттю матеріальної шкоди [8].

Таким чином, проведений аналіз вищезгаданих справ № 449/613/15-к та № 712/98/15-к демонструє одну з ключових проблем правозастосування у провадженнях про порушення авторського права і суміжних прав, а саме те, що експертні дослідження, спрямовані на встановлення упущеної вигоди, не можуть автоматично слугувати доказом наявності матеріальної шкоди у кримінально-правовому розумінні. Це, своєю чергою, вимагає від органів досудового розслідування та суду чіткого розмежування цивільно-правових і кримінально-правових категорій шкоди, а також більш зваженого підходу до призначення і оцінки експертиз у кримінальних провадженнях, передбачених ст. 176 КК України.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що матеріальна шкода у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України, виконує подвійну функцію: з одного боку, вона відображає рівень суспільної небезпечності діяння, а з іншого – виступає законодавчим критерієм криміналізації порушень авторського права і суміжних

прав. Її відсутність виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності та зумовлює застосування лише цивільно-правових або адміністративних засобів захисту.

Проаналізовано, що чинне законодавче регулювання зводить визначення матеріальної шкоди до кількісних грошових порогів, не розкриваючи її змісту та способів обчислення. Це негативно впливає на єдність правозастосовної практики й ускладнює доказування у кримінальних провадженнях. Судова практика, зокрема позиції Верховного Суду, послідовно підтверджує, що упущена вигода не може визнаватися матеріальною шкодою у кримінально-правовому розумінні та не утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України.

Водночас у цивільно-правовому аспекті упущена вигода є повноцінним різновидом майнових втрат і має істотне значення для захисту прав інтелектуальної власності. Це зумовлює необхідність чіткого розмежування цивільно-правових і кримінально-правових категорій шкоди, а також критичного підходу до оцінки експертних висновків у кримінальних справах.

Зроблено висновок, що положення проекту нового Кримінального кодексу України, які передбачають багаторівневу систему оцінки шкоди та диференціацію кримінально-правової відповідальності залежно від її виду й тяжкості, є концептуально більш узгодженими та здатними усунути частину наявних проблем. Їх реалізація сприятиме підвищенню правової визначеності, пропорційності кримінально-правового реагування та ефективності охорони авторських і суміжних прав.

Література:

- Кирилюк А. В. Кримінально-правові проблеми охорони авторських прав в мережі інтернет. А. В. Кирилюк. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 27. С. 149–153.
- Текст проекту нового Кримінального кодексу України/Draft of the new Criminal Code of Ukraine. Головна | Новий Кримінальний Кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
- Цивільний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
- Захарук А., Кравчук Д. Актуальні проблеми відшкодування упущеної вигоди. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2024. № 127. С. 27–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2024/1.127-5>.
- Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 13 листопада 2018 року у справі № 449/613/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78376645>.
- Лебедєва Г. В. Захист прав та інтересів фізичних осіб, порушених унаслідок використання об'єктів права інтелектуальної власності : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2021.
- Кримінальний процесуальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
- Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 23 січня 2020 року у справі № 712/98/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87101081>.

Fedosieieva K., Tkachenko I. Material damage in the system of elements of the criminal offense provided for in article 176 of the criminal code of Ukraine

Summary. The article provides a comprehensive analysis of material damage as a mandatory element of the objective side of the criminal offense stipulated in Article 176 of the Criminal Code of Ukraine. Theoretical approaches to understanding the consequences of criminal offenses are examined, with particular emphasis on the role of material damage as a legislative criterion for the criminalization of infringements of copyright and related rights. The study highlights significant shortcomings of the current legal regulation, including the absence of a clear definition of the content of material damage and methods for its calculation, which leads to inconsistency in law enforcement practice. Special attention is paid to the correlation between criminal law and civil law approaches to determining property losses, in particular actual damages and lost profits. It is substantiated that although lost profits constitute a legitimate type of damage within civil law, they cannot be recognized as material damage in the criminal law sense. The article analyzes judicial practice, including the legal positions of the Supreme Court of Ukraine, which consistently confirm the inadmissibility of using indicators of unreceived income or expected profit to establish the corpus delicti under Article 176 of the Criminal Code of Ukraine. The role of forensic examinations in determining the amount of material damage is also examined. The author emphasizes the necessity of a critical assessment of expert conclusions based on royalty calculations or potential income, as such approaches do not correspond to the criminal law understanding of material damage. It is argued that a systematic and doctrinally grounded approach to the assessment of damage is essential for ensuring legality and fairness in criminal proceedings. Furthermore, the article analyzes the provisions of the draft of the new Criminal Code of Ukraine, which introduces a multi-level system of damage types and degrees of severity, as well as a distinction between crimes and misdemeanors in the field of intellectual property protection. It is concluded that this model represents a more balanced and proportionate approach to criminal liability, better aligned with the actual level of social harm caused by infringements of copyright and related rights.

Key words: Criminal Code of Ukraine, criminal-law protection, copyright, related rights, intellectual property, objective side (of a criminal offense), material damage, lost profit, actual damages.

Дата першого надходження статті до видання: 07.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Ющик О. І.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1371-3379>*

ПРИНЦИП НЕВІДВОРОТНОСТІ ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ

Анотація. В статті досліджено загальну характеристику принципів кримінально-виконавчого права, які мають основу загально-правових принципів, але виступають керівними положеннями та імперативними вимогами, які забезпечують державну політику у сфері виконання покарань та реалізацію досягнення мети покарання. Детально звернуто увагу на принцип невідворотності виконання та відбування кримінального покарання як одного із основних засадничих елементів кримінально-правової політики держави. В роботі розкривається його зміст, значення та роль у забезпеченні ефективності правосуддя, обов'язкового виконання кримінальних покарань, підтриманні правопорядку та зміцненні довіри суспільства до правоохоронної та судової систем. Встановлено, що серед загального переліку одним із фундаментальних принципів кримінально-виконавчого права є принцип невідворотності виконання і відбування кримінального покарання. Змістом цього принципу є обов'язковість реалізації та виконання обвинувального вироку винесеного судом з призначенням покарання та недопущення його невиконання засудженим встановленим законом правових обмежень.

В дослідженні особлива увага приділяється взаємозв'язку між різними принципами кримінально-виконавчого права, зокрема між невідворотністю виконання та відбування покарання та запобіжною функцією кримінального права, оскільки виконання судових рішень впливає на свідомість особи про неминучість кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, що виступає стримуючим фактором для майбутніх правопорушників.

Стаття містить аналіз нормативного закріплення принципу невідворотності покарання в кримінальному процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві, а також відповідність міжнародним стандартам виконання покарань. Акцентовано, що у сучасних умовах розвитку кримінально-виконавчої системи України принцип невідворотності набуває нових змістовних характеристик. Його реалізація повинна поєднуватися з принципами гуманізму, індивідуалізації виконання покарання та дотримання прав людини. Йдеться не лише про формальне відбування покарання, а про ефективне досягнення його мети – виправлення засудженого та запобігання рецидиву.

У дослідженні наголошується, що ефективність принципу невідворотності виконання та відбування покарання залежить не лише від суворого призначеного покарання, а передусім від їх неминучості та своєчасності застосування. Досягнення ефективності цього принципу на практиці вимагає удосконалення кримінально-виконавчої системи, підвищення рівня професійності правозастосовних органів та впровадження сучасних механізмів контролю за виконанням вироків.

Зроблено висновок, що принцип невідворотності виконання і відбування покарання є ключовим елементом кримінально-виконавчого права, який забезпечує ефективність функціонування всієї системи кримінальної юстиції. Його подальший розвиток має здійснюватися з урахуванням європейських стандартів, спрямованих на поєднання ефективності покарання та поваги до прав людини.

Ключові слова: принципи кримінально-виконавчого права, виконання вироку, принцип невідворотності виконання та відбування покарання, пробація, кримінальна юстиція.

Постановка проблеми. Принцип невідворотності виконання та відбування кримінального покарання є одним із основних принципів кримінально-виконавчого права, що забезпечує ефективне функціонування системи кримінальної юстиції та є гарантією реалізації загальних принципів права. Змістом цього принципу є обов'язковість виконання вироку або ухвали суду та забезпеченні відбування призначеного покарання кожній особі, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення. На сьогоднішній день перед кримінальною юстицією в умовах воєнного стану постають виклики щодо реформування судової системи та органів виконання покарань, що актуалізує питання ефективності реалізації цього принципу на практиці.

Незважаючи на закріплення у національному кримінальному, кримінально процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві принципу невідворотності кримінального покарання на практиці зустрічаємо випадки невиконання вироків, ухилення засуджених від відбування покарання, надмірне застосування звільнення від відбування покарання та амністії. Це в свою чергу знижує рівень довіри суспільства до правосуддя та створює ілюзію безкарності, що призводить до повторного вчинення кримінальних правопорушень.

Особливо необхідно звернути увагу, що при виконанні та відбуванні покарання можуть порушуватись права та свободи засудженого, тому необхідно дотримуватись балансу між невідворотністю покарання та дотриманням прав людини, гарантованих Конституцією України і міжнародними стандартами. Тому у зв'язку із цим виникає необхідність детального аналізу механізму реалізації принципу невідворотності виконання та відбування покарання, а також виявлення проблем реалізації на практиці та вироблення пропозицій щодо їх усунення.

Отже, дискусійні питання реалізації та забезпечення невідворотності виконання та відбування кримінального покарання на практиці набувають особливої актуальності та потребують подальшого дослідження з урахуванням сучасних реалій та воєнного стану.

Стан дослідження. Проблеми принципів кримінально-виконавчого права, зокрема питання реалізації та забезпечення принципу невідворотності виконання та відбування покарання були предметом дослідження таких науковців, як О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьова, А. П. Геля, Х.Я. Гнота, Т. А. Денисової, О. М. Джузи, О. Г. Колба, В.Т. Маляренко, Д.О Пилипенко, В.Ф. Пузирного, О.В. Старчука, А. Х. Степанюка, І. С. Яковець та ін.

Метою статті є аналіз механізму реалізації принципу невідворотності виконання та відбування кримінального покарання, а також виявлення проблем його застосування на практиці та вироблення пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Винесення судового рішення особі, яка винна у вчиненні кримінального правопорушення вимагає здійснення завершальної стадії кримінального провадження, а саме виконанням вироку або ухвали суду. Відповідно до ст. 4 КВК України «підставою виконання і відбування покарання є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду, а також закон України про амністію та акт помилування» [2]. Забезпечення реалізації судового рішення є необхідним в завершенні кримінального провадження, оскільки виконання покарання дасть змогу досягти мети, яка регламентується кримінальним законодавством. Мета покарання може бути досягнута у випадку виконання покарань усіма відповідними органами, які забезпечують таку діяльність з дотриманням принципів призначення та виконання покарань.

Принцип (лат. *principium* – начало, основа) – це «твердження, яке сприймається як головне, важливе, суттєве, неодмінне або, принаймні, бажане. У повсякденному житті принципами називають внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні та теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різних сферах діяльності. У науці принципи – це загальні вимоги до побудови теорії, сформульовані як те первинне, що лежить в основі певної сукупності фактів».

На думку О. В. Старчука «принципи права – це такі засадничі ідеї права, які визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються системністю, взаємоузгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю, загальнозначущістю й регулятивністю» [11, С. 40–43].

Принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань закріплені в ст. 5 КВК України. «Кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правосудної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань» [2].

Як зазначає Д.О. Пилипенко у вказаній статті «вичерпний перелік принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. Ці ґрунтовні елементи кримінально-виконавчої дійсності відображають діючий державний підхід до регулювання правовідносин, що виникають у межах дії кримінально-виконавчого законодавства. Цей підхід містить засади, що відображали та відображають державну політику у сфері

виконання й відбування покарань на момент прийняття закону та зберігають актуальність й донині. Проте ключовим фактором розвитку держави в контексті оптимізації внутрішньої правової політики є наявність гнучкого підходу до удосконалення чинного нормативно-правового базису країни. Наявність варіативності у внутрішній правовій державній політиці створюватиме евристичні умови для подальшого розвитку та удосконалення чинних галузей права, ключове положення в яких відведено кодифікованим нормативно-правовим актам» [7, С. 150–155].

Принципи кримінально-виконавчого права мають основу загально-правових принципів, але виступають керівними положеннями та імперативними вимогами, які забезпечують державну політику у сфері виконання покарань та реалізацію досягнення мети покарання. Як вважає Х.Я. Гнот «розгляд проблеми принципів у кримінально-виконавчому праві ускладнює те, що у фахівців дотепер немає єдиної думки про те, чи йдеться про принципи кримінально-виконавчого права (політики держави у сфері виконання покарання), кримінально-виконавчого законодавства чи діяльності» [1, С. 441–446].

Серед загального переліку одним із фундаментальних принципів кримінально-виконавчого права є принцип невідворотності виконання і відбування покарання. Змістом цього принципу є обов'язковість реалізації та виконання обвинувального вироку винесеного судом з призначенням покарання та недопущення його невиконання засудженим встановлених законом правових обмежень.

Зазначений принцип є логічним продовженням загально-правового принципу невідворотності кримінальної відповідальності, трансформуючись на стадії виконання вироку у вимогу реального, своєчасного та повного виконання покарання. Він забезпечує авторитет правосуддя, зміцнює довіру до державних інституцій та виконує превентивну функцію, оскільки усвідомлення неминучості відбування покарання стримує від вчинення нових кримінальних правопорушень.

Принцип невідворотності виконання та відбування кримінального покарання пов'язаний із принципом обов'язковості виконання покарань. Відповідно до ч. 2 ст. 21 КПК України «вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному цим Кодексом, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України» [4]. Якщо говорити про обов'язковість виконання покарання, це стосується вироків або ухвал, які прийняті судовою гілкою влади. Кримінальне процесуальне законодавство встановлює, що «вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, обов'язкові для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для усіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягають виконанню на всій території України (ст. 533 КПК України)» [4].

На думку В.Т. Маляренка «своєчасне, повне, точне і безумовне виконання судового рішення підвищує його ефективність, сприяє виконанню завдань кримінального судочинства, утвердженню законності у державі. Обов'язковою умовою виконання судового рішення у кримінальній справі є набрання ним законної сили, оскільки лише рішення, яке набрало законної сили, є підставою до відбування засудженим кримінального покарання, а також виконання всіх інших рішень, сформульованих у вирокі, ухвалі» [5, С. 297]

Водночас у сучасних умовах розвитку кримінально-виконавчої системи України принцип невідворотності набуває нових

змістовних характеристик. Його реалізація повинна поєднуватися з принципами гуманізму, індивідуалізації виконання покарання та дотримання прав людини. Йдеться не лише про формальне відбування покарання, а про ефективне досягнення його мети – виправлення засудженого та запобігання рецидиву.

Особливого значення цей принцип набуває в умовах реформування кримінально-виконавчої системи та розвитку пробації. Запровадження альтернативних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, не заперечує принцип невідворотності, а навпаки – розширює форми його реалізації. У цьому контексті важливо забезпечити належний контроль за виконанням таких покарань і ефективність пробаційних програм.

Отже, в межах наглядової пробації на відповідні установи та центри пробації покладається обов'язок щодо виконання покарань, які призначені судом за вчинене кримінальне правопорушення. Саме в цим і забезпечується принцип невідворотності виконання покарань згідно з судовим рішенням. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про пробацію» «наглядова пробація – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів»[9].

На думку Пузирного В.Ф. «наглядова пробація забезпечує контроль та підтримку осіб, які відбувають покарання без позбавлення волі та передбачає нагляд за поведінкою засудженого, сприяння його ресоціалізації та реінтеграції в суспільство, що запобігає скоєнню рецидивних злочинів. Це комплекс заходів, спрямованих на ресоціалізацію засуджених осіб через нагляд та контроль за виконанням обов'язків, покладених судом, а також забезпечення захисту безпеки суспільства» [10].

Цілі, які ставляться перед наглядовою пробацією стосуються, насамперед, здійснення нагляду і виявлення невиконання судових рішень. Такий нагляд здійснюється за виконанням покарань, які не пов'язані із ізоляцією від суспільства, зокрема позбавлення волі. Непоодинокі випадки, які виявляються на практиці, коли або неналежним чином або взагалі не виконуються покарання. Наприклад, в судовій практиці є випадки, коли не виконуються громадські роботи, а сама особа не з'являється для виконання робіт визначених органами місцевого самоврядування, але її табелюють, чим порушують виконання такого покарання. Ще одним прикладом, є неповне виконання виправних робіт, коли роботодавець не стягує в дохід держави відсоток із заробітної плати, як це визначено у вироку суду. Такі приклади свідчать про те, що відбувається порушення принципу невідворотності кримінальної відповідальності та невиконання судового рішення, яке мало на меті кару і виправлення засудженого. Все це свідчить, що невиконання вироку призведе до безкарності в суспільстві, засуджений не зазнає карі за вчинене діяння, не відбудеться його перевиховання, що стане ризиком повторного вчинення кримінального правопорушення.

Під час реалізації нагляду при виконанні судових рішень, які набрали законної сили, законів про амністію, актів про помилування персонал органу пробації виконує такі функції:

«веде облік засуджених осіб; роз'яснює засудженим особам порядок та умови відбування покарання; здійснює контроль за виконанням засудженою особою обов'язків, встановлених законом та покладених на них судом; здійснює попереджувальні та виховні бесіди із засудженою особою, відвідує її за місцем проживання з метою забезпечення контролю за поведінкою та способом життя; визначає оцінку ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень; здійснює ознайомлювальні, попереджувальні бесіди з батьками неповнолітніх, їх законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення кримінального правопорушення; проводить індивідуально-профілактичні бесіди із засудженими особами» [8].

Крім наглядової пробації, яка виконує принцип невідворотності виконання покарання на законодавчому рівні передбачена і пенітенціарна пробація. Відповідно до міжнародних рекомендацій в національне законодавство на підставі Закону України «Про пробацію» прийнятого 5 лютого 2015 року, було запроваджено пенітенціарну пробацію. Основною метою якої є: «підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання» [9].

На думку Д. Чернишова «працівники уповноважених органів з питань пробації здійснюють не лише нагляд за особами, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням або обмеженням волі, а й працюють також в установах закритого типу для участі в підготовці засуджених до звільнення (за ініціативи адміністрації установи виконання покарань (слідчого ізолятора), координуючи ці заходи з підрозділами пробації за місцем проживання засудженого після звільнення або місцем розташування установ соціальної адаптації для звільнених, та залучаються в роботу щодо здійснення моніторингу проблемних питань засуджених, які готуються до звільнення, та їхніх можливих потреб після звільнення» [9].

Висновки. Разом із тим існують проблеми, що ускладнюють повноцінну реалізацію принципу невідворотності виконання і відбування покарання в Україні. До них належать: недосконалість механізмів контролю за виконанням покарань, перевантаженість установ виконання покарань, недостатній рівень ресурсного забезпечення, а також випадки ухилення засуджених від відбування покарання.

Узагальнюючи, слід зазначити, що принцип невідворотності виконання і відбування кримінального покарання є ключовим елементом кримінально-виконавчого права, який забезпечує ефективність функціонування всієї системи кримінальної юстиції. Його подальший розвиток має здійснюватися з урахуванням європейських стандартів, спрямованих на поєднання ефективності покарання та поваги до прав людини.

Література:

1. Гнот Х.Я. Принципи забезпечення виконання судових рішень установами виконання покарань. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 441–446. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_72
2. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
3. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920>

4. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
6. Пенітенціарна пробація як механізм профілактики вчинення повторних злочинів. URL: <https://censor.net/ru/blogs/3075683>
7. Пилипенко Д.О. Щодо системи принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. *Правовий часопис Донбасу*. № 3–4. 2017. С. 150–155. <https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache>
8. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : Наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 р. № 272/5 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text>
9. Про пробацію: Закон України від 5.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>
10. Пузирний В.Ф. Наглядова пробація в Україні: організаційно-правовий аспект. *Правові новели*. №22. Том 3. 2024. С. 24–29. URL: https://www.legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/22-3_2024.pdf#page=24
11. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43. URL: <https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache>

Yushchuk O. The principle of the irreversibility of the imposition and serving of criminal sentences

Summary. This article examines the general characteristics of the principles of penal enforcement law, which are grounded in general legal principles but serve as guiding principles and mandatory requirements that underpin state policy in the field of penal enforcement and ensure the achievement of the objectives of punishment. Particular attention is paid to the principle of the inevitability of the enforcement and serving of criminal punishment as one of the fundamental elements of the state's criminal law policy. The paper explores its content, significance and role in ensuring the effectiveness of justice, the mandatory enforcement of criminal penalties, the maintenance of law and order, and the strengthening of public confidence in the law enforcement and judicial systems. It has been established that, among the general list, one of the fundamental principles of penal law is

the principle of the inevitability of the enforcement and serving of punishment. The essence of this principle is the mandatory implementation and enforcement of a conviction handed down by a court imposing a sentence, and the prevention of the convicted person's failure to comply with the legal restrictions established by law.

The study focuses in particular on the relationship between various principles of criminal enforcement law, specifically between the inevitability of the enforcement and serving of sentences and the preventive function of criminal law, since the enforcement of court decisions influences an individual's awareness of the inevitability of criminal liability for a committed criminal offence, which acts as a deterrent for future offenders.

This article analyses the legal enshrinement of the principle of the inevitability of punishment in criminal procedure and penal legislation, as well as its compliance with international standards for the enforcement of sentences. It emphasises that, in the current context of the development of Ukraine's penal system, the principle of inevitability is taking on new substantive characteristics. Its implementation must be combined with the principles of humanism, the individualisation of the enforcement of sentences and respect for human rights. This is not merely a matter of formally serving a sentence, but of effectively achieving its purpose – the rehabilitation of the convicted person and the prevention of reoffending.

The study emphasises that the effectiveness of the principle of the inevitability of the enforcement and serving of sentences depends not only on the severity of the sentence imposed, but above all on the inevitability and timeliness of its enforcement. Achieving the effectiveness of this principle in practice requires the improvement of the penal system, enhancing the professionalism of law enforcement agencies, and the introduction of modern mechanisms for monitoring the enforcement of sentences.

It has been concluded that the principle of the inevitability of the enforcement and serving of sentences is a key element of penal law, ensuring the effective functioning of the entire criminal justice system. Its further development should take into account European standards aimed at reconciling the effectiveness of punishment with respect for human rights.

Key words: principles of penal law, enforcement of sentences, the principle of the inevitability of enforcement and serving of sentences, probation, criminal justice.

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС,
КРИМІНАЛІСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

*Велічко О. О.,**аспірант кафедри кримінального процесу**Національної академії внутрішніх справ**ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1764-7149>*

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. Стаття присвячена комплексному теоретико-правовому аналізу повноважень прокурора на початковому етапі досудового розслідування воєнних злочинів в умовах повномасштабного збройного конфлікту на території України, що розпочався 24 лютого 2022 року та спричинив безпрецедентне за масштабами вчинення злочинів проти норм міжнародного гуманітарного права.

У статті досліджено дискусійне питання процесуального статусу початку досудового розслідування. Проаналізовано протилежні наукові позиції: одні дослідники розглядають цей момент як самостійну стадію кримінального процесу, інші – як інтегральну складову стадії досудового розслідування. Обґрунтовано авторську позицію, згідно з якою початок досудового розслідування, попри відсутність прямого законодавчого закріплення як окремого етапу, має власні унікальні завдання, специфічні характеристики та жорсткі часові межі у вигляді 24-годинного строку, що об'єктивно відрізняє його від подальшого провадження.

Систематизовано повноваження прокурора як процесуального керівника на зазначеному етапі. Виокремлено керівні, контрольні та координаційні функції, розкрито їх зміст стосовно провадженя про воєнні злочини. Особлива увага приділена праву прокурора ініціювати внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, особисто проводити невідкладні слідчі дії на місці події, а також формувати та реалізовувати стратегію розслідування з урахуванням специфіки міжнародно-правового характеру відповідних проваджень.

Проаналізовано практику Офісу Генерального прокурора України у 2022–2025 роках, яка засвідчила необхідність переходу від традиційного індивідуалізованого підходу до масштабованого та алгоритмізованого управління розслідуванням за умов одночасного опрацювання понад 190 тисяч проваджень. Досліджено законодавчі зміни до частини 5 статті 36 КПК України щодо права керівників прокуратури передавати розслідування воєнних злочинів іншим органам досудового розслідування в разі неефективності первинного органу або наявності об'єктивних перешкод воєнного характеру. Обґрунтовано доцільність залучення підрозділів Національної поліції України до розслідування на деокупованих та прифронтових територіях з огляду на їх ширшу регіональну присутність і вищу оперативність реагування.

Окремо оцінено значення методичних рекомендацій зі стандартів розслідування воєнних злочинів, розроблених Офісом Генерального прокурора спільно з міжнародними партнерами. Висловлено та обґрунтовано пропозицію доповнити зазначені рекомендації спеціалізованим розділом щодо збирання й використання цифрових доказів,

матеріалів OSINT, супутникових знімків та даних безпілотних літальних апаратів як визначального типу доказів у сучасних розслідуваннях воєнних злочинів.

Ключові слова: прокурор, процесуальне керівництво, досудове розслідування, воєнні злочини, початок досудового розслідування.

Постановка проблеми. Початок досудового розслідування є тим процесуальним моментом, від якого безпосередньо залежить вся подальша доказова архітектура кримінального провадження. Саме на цьому етапі закладається фундамент, визначаються вектори збирання доказів, формується стратегія встановлення обставин, що входять до предмета доказування, та забезпечується збереження слідів злочину, втрата яких у подальшому є невідворотною. В умовах збройного конфлікту, що супроводжується безпрецедентними за масштабами порушеннями норм міжнародного гуманітарного права, ці закономірності набувають якісно нового виміру: промедління, процесуальні прорахунки або неналежна координація на початковому етапі розслідування воєнних злочинів не просто знижують його ефективність, а можуть унеможливити притягнення винних до відповідальності взагалі.

3 лютого 2022 року Україна зіткнулася з викликом, який не має аналогів у вітчизняній правозастосовній практиці: необхідністю одночасного розслідування сотень тисяч кримінальних проваджень, пов'язаних із воєнними злочинами, в умовах активних бойових дій, окупації значних територій, зруйнованої інфраструктури та постійної загрози для учасників провадження. Станом на 2025 рік Офіс Генерального прокурора зафіксував понад 190 тисяч відповідних злочинів, що перетворило початковий етап досудового розслідування із суто процесуального інституту на стратегічний інструмент системної протидії воєнній злочинності [1]. За цих обставин роль прокурора як процесуального керівника набула принципово іншого змісту порівняно з традиційними підходами доктрини.

Незважаючи на очевидну практичну гостроту окресленої проблематики, питання про специфіку та зміст повноважень прокурора саме на початковому етапі досудового розслідування воєнних злочинів залишається недостатньо дослідженим у вітчизняній науці кримінального процесуального права. Наявні праці здебільшого або аналізують загальну модель прокурорського процесуального керівництва поза контекстом збройного конфлікту, або зосереджуються на окремих аспектах розслідування воєнних злочинів без системного осмислення початково-

го етапу як самостійного об'єкта дослідження. Це обумовлює актуальність і наукову значущість обраної теми.

Стан дослідження. Питання повноважень прокурора на початковому етапі досудового розслідування, а також проблематика розслідування воєнних злочинів в умовах збройного конфлікту привертала увагу як вітчизняних науковців, так і практиків. Зокрема, процесуальний статус початку досудового розслідування та порівняльно-правові аспекти цього інституту розглядав В. Максименко. Питання значення та впливу початкового етапу досудового розслідування на забезпечення його швидкості аналізував М. Ільницький. Особливості початку досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень вивчав В. Вацюк. Проблематику організації розслідування воєнних злочинів в Україні в умовах воєнного стану досліджували С. Кудінов та Р. Шехавцов. Роль прокуратури у документуванні та розслідуванні воєнних злочинів у ході російсько-української війни висвітлював А. Боровик. . Водночас, незважаючи на наявний науковий доробок, комплексного дослідження повноважень прокурора саме на початковому етапі досудового розслідування воєнних злочинів з урахуванням реалій повномасштабного збройного конфлікту у вітчизняній доктрині досі не проводилося, що підтверджує актуальність і наукову новизну цієї статті.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз повноважень прокурора на початковому етапі досудового розслідування воєнних злочинів, виявлення системних проблем їх реалізації в умовах збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Якщо говорити про місце, яке посідає початок досудового розслідування у структурі всього кримінального провадження, то В. Максименко звертає увагу на існування в українській науці двох протилежних поглядів. Так, одні дослідники трактують цей момент як самостійну, відокремлену стадію (етап) кримінального процесу в цілому. Інші ж автори, навпаки, розглядають його лише як початкову, інтегральну складову ширшої стадії, саме досудового розслідування, без виділення в незалежну стадію [2, с. 238]. Наприклад, М. Ільницький твердо дотримується погляду, згідно з яким досудове розслідування за своєю внутрішньою природою та призначенням становить собою єдиний, неподільний і цілісний етап кримінального процесу. Він розглядає його як одну неподільну стадію, що безпосередньо передує судовому розгляду та вирішенню справи по суті в кримінальному провадженні [3, с. 182]. На нашу думку, навіть попри те, що чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить прямої та однозначної вказівки на визнання початку досудового розслідування самостійним, відокремленим етапом усього кримінального провадження, цей момент все одно володіє низкою власних, унікальних завдань і характеристик. Серед них оперативне та негайне реагування на будь-яке надходження заяви, повідомлення чи самостійне виявлення ознак кримінального правопорушення; обов'язкове внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (що виступає вирішальним юридичним фактом, який запускає весь процес); чітка фіксація точного моменту старту провадження; а також забезпечення захисту прав і свобод усіх учасників уже з перших секунд і хвилин після реєстрації події. Цей початковий відрізок жорстко обмежений 24-годинним строком, не передбачає повноцінного, класичного збирання та перевірки доказів у широкому розумінні, а радше виконує роль «стартового ключу», що активує весь механізм кримінального процесу в цілому.

Щодо внутрішньої сутності та природи цього «початкового етапу досудового розслідування», то В. Вацюк характеризує його як специфічну процесуальну діяльність уповноважених органів досудового розслідування. Вона здійснюється виключно в межах і з повним дотриманням вимог кримінального процесуального закону, під безпосереднім процесуальним наглядом і керівництвом прокурора, а також за умови обов'язкового судового контролю [4, с. 206]. В. Максименко, поглиблюючи та розвиваючи цю точку зору, наголошує на тому, що початок досудового розслідування найправильніше розглядати як діяльність, яка повністю й беззастережно підпорядкована реалізації основних завдань кримінального провадження, чітко сформульованих у статті 2 Кримінального процесуального кодексу України. Цей початковий відрізок існує виключно до моменту повного виконання вимог, передбачених статтею 214 КПК України, тобто до фактичного внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань [2, с. 237].

У доктрині кримінального процесу повноваження прокурора, який виконує роль процесуального керівника на стадії досудового розслідування, зазвичай класифікують на дві основні групи: контрольні та безпосередньо керівні, хоча на практиці ці сфери тісно переплітаються й утворюють єдину систему владних, розпорядчих відносин між прокурором та іншими учасниками провадження.

У рамках керівних повноважень прокурор має право самостійно ініціювати реєстрацію відомостей у Єдиному реєстрі досудових розслідувань або ретельно контролювати, щоб це було зроблено своєчасно й правильно, адже саме цей акт є визначальним юридичним моментом, з якого офіційно стартує кримінальне провадження. Крім того, прокурор може безпосередньо долучатися до збору доказів під час виконання невідкладних слідчих (розшукових) дій, наприклад, під час огляду місця події: він особисто фіксує обставини, забезпечує належне протоколювання, вживає заходів для збереження слідів і запобігання їх втраті. Прокурор також вправі проводити допити потерпілих чи свідків прямо на місці події, організовувати й контролювати огляд трупа (включаючи випадки ексгумації). Це набуває особливої ваги при розслідуванні воєнних злочинів, де потрібно терміново й якісно документувати тілесні ушкодження, сліди тортур, ознаки насильницької смерті чи інші тяжкі наслідки, щоб уникнути втрати критичних доказів.

Окремо виділяються суто керівні функції прокурора: він формує загальну стратегію розслідування, визначає пріоритетні напрями накопичення доказової бази, планує комплексні заходи та стежить за їх логічною послідовністю й узгодженістю. Крім того, доцільно окремо виокремлювати координаційні повноваження, які охоплюють як внутрішню взаємодію між різними органами досудового розслідування в межах України, так і міжнародне співробітництво з іноземними правоохоронними органами, спільними слідчими групами, міжнародними кримінальними судами та іншими інституціями. Саме такий багатогранний і комплексний набір повноважень прокурора гарантує ефективність, повноту, об'єктивність і неупередженість досудового розслідування, що особливо критично в умовах воєнного стану, коли швидкість реагування, чітка координація та суворе дотримання процесуальних гарантій стають вирішальними для успішного виконання завдань кримінального судочинства загалом. Доцільно розглянути ці повноваження більш детально.

Зокрема, на початковому етапі досудового розслідування воєнних злочинів до ключових керівних повноважень прокурора, передбачених ч. 2 ст. 36 КПК України, насамперед належать: право самостійно ініціювати внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань або здійснювати контроль за дотриманням вимог ст. 214 КПК України щодо своєчасності та правильності такої реєстрації; а також можливість особисто проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в порядку, чітко визначеному КПК (зокрема, п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України) [5]. При чому, якщо відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесені прокурором, він зобов'язаний протягом п'яти робочих днів з дня внесення таких відомостей з дотриманням правил підслідності передати наявні у нього матеріали до відповідного органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування (ч. 7 ст. 214 КПК України) [5].

Водночас особливу увагу необхідно приділити тому, як саме ці повноваження прокурора реалізуються в умовах масового розслідування воєнних злочинів. Згідно з практикою Офісу Генерального прокурора протягом 2022–2024 років, внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань часто відбувалося одночасно стосовно сотень, а іноді й тисяч окремих епізодів злочинної діяльності. Такий величезний обсяг змушував прокурорів переходити до використання системних і алгоритмізованих методів роботи. Вони визначали пріоритетність проведення конкретних слідчих дій залежно від тяжкості наслідків, наявності свідків, ризику втрати доказів чи можливості швидкої ідентифікації підозрюваних, а також забезпечували ефективну координацію зусиль між різними територіальними та спеціалізованими підрозділами прокуратури, слідчими управліннями, департаментами Офісу Генерального прокурора та іншими органами досудового розслідування [1].

Саме через ці обставини відбувся перехід від традиційного індивідуального підходу до кожного окремого епізоду до значно більш стратегічного, масштабного та координованого управління розслідуванням. У такому режимі ключову роль відігравали алгоритми розстановки пріоритетів, централізоване планування та синхронізація дій як усередині відомства, так і між різними органами. Без такого підходу якісне й оперативне опрацювання тисяч пов'язаних між собою чи однотипних воєнних злочинів у стислі строки було б практично неможливим [1]. Ця ситуація спричинила надзвичайно високе навантаження на слідчих органів безпеки, які згідно зі статтею 216 КПК України наділені виключною компетенцією проводити досудове розслідування воєнних злочинів. Крім того, як дуже точно підмічають С. Кудінов та Р. Шехавцов у своїй статті [6, с. 339], у багатьох випадках підрозділи СБУ об'єктивно не мали можливості оперативного потрапити на місце злочину, встановити контакт із потерпілими чи безпосередніми очевидцями подій через активні бойові дії, тимчасову окупацію територій, знищену інфраструктуру та постійну загрозу для життя.

Саме тому законодавець ухвалив і ввів у дію суттєві зміни до частини 5 статті 36 КПК України. Тепер Генеральний прокурор, керівники обласних прокуратур, їх перші заступники та заступники отримали право своєю обґрунтованою (мотивованою) постановою передавати розслідування будь-якого кримінального правопорушення (включно з воєнними злочинами) іншому органу досудового розслідування, за умови неефективності

первинного органу або наявності об'єктивних обставин, які унеможливають нормальне функціонування чи провадження розслідування саме цим органом у воєнний час.

Відомо, що підрозділи Національної поліції України мають значно ширшу територіальну мережу, кращу присутність у регіонах (навіть на деокупованих територіях чи поблизу лінії фронту) та вищу оперативність у отриманні та фіксації інформації, яка може бути безповоротно втрачена через продовження бойових дій, обстріли чи інші воєнні фактори. Саме це робить їх більш ефективними в умовах масового та динамічного розслідування воєнних злочинів, дозволяючи швидше реагувати, збирати докази та забезпечувати повноту провадження. [6, с. 339]. Цей механізм передачі розслідування іншому органу досудового розслідування дає змогу максимально гнучко й оперативно адаптуватися до складних реалій воєнного часу

Одним із ключових і визначальних повноважень прокурора саме на початковому етапі досудового розслідування воєнних злочинів є розробка та впровадження стратегії розслідування. Ця стратегія визначає чітку послідовність дій, пріоритетність встановлення конкретних обставин, що входять до предмета доказування, та загальний напрямок роботи.

Ми переконані, що стратегія розслідування воєнних злочинів принципово відрізняється від підходів до інших категорій кримінальних правопорушень, як за масштабами охоплення, так і за застосовуваною методологією. Вона передбачає паралельне, одночасне опрацювання величезної кількості взаємопов'язаних епізодів злочинної діяльності, які в сукупності утворюють єдину, системну картину систематичних порушень норм міжнародного гуманітарного права.

Особливу увагу варто звернути на те, що представники Офісу Генерального прокурора України разом із провідними експертами з міжнародного гуманітарного права, фахівцями Департаменту протидії злочинам, скоєним в умовах збройного конфлікту, суддями, а також за активної участі таких організацій, як Офіс Ради Європи в Україні, Truth Hounds, Проєкт ЄС «Право-Justice», Міжнародний фонд «Відродження» та Just Group, розробили спеціальні методичні рекомендації, що встановлюють єдині стандарти розслідування воєнних злочинів [7] Ці рекомендації побудовані за модульним принципом і складаються з кількох окремих частин, кожна з яких присвячена конкретному напрямку роботи.

Перша частина – це «Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина», документ, який окреслює універсальні алгоритми, правила та підходи до проведення процесуальних дій під час розслідування основних типів воєнних злочинів, що регулярно фіксуються в контексті російсько-української війни. Друга частина присвячена темі «Незаконне позбавлення волі та катування» і містить спеціальні настанови для слідчих та прокурорів щодо правильного документування, фіксації та розслідування саме цієї категорії злочинів, зокрема, особливостей взаємодії з потерпілими, методів збирання доказів, правильної кваліфікації діянь тощо [8, с. 656].

На нашу думку, створення цих методичних рекомендацій стало вкрай важливим і своєчасним кроком для підвищення ефективності розслідування воєнних злочинів. Вони формують єдину, уніфіковану методологічну базу для роботи прокурорів і слідчих по всій країні, що є абсолютно критичним у ситуації, коли розслідування одночасно ведуть сотні працівників у різних регіонах України.

Водночас ми пропонуємо суттєво доповнити ці рекомендації окремим спеціалізованим розділом, присвяченим саме стратегії збирання та використання цифрових доказів. Йдеться про детальну методологію роботи з даними з відкритих джерел (OSINT), супутниковими знімками, матеріалами відеофіксації з безпілотних літальних апаратів, електронними комунікаціями та іншими цифровими слідами, оскільки саме цей тип доказів набуває дедалі більшого, часто вирішального значення в сучасних розслідуваннях воєнних злочинів.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що повноваження прокурора на початковому етапі досудового розслідування воєнних злочинів являють собою якісно відмінну від загальної моделі систему керівних, контрольних і координаційних функцій, реалізація яких в умовах збройного конфлікту потребує переходу від індивідуалізованого до стратегічного, алгоритмізованого й масштабованого підходу, що охоплює своєчасну реєстрацію проваджень, визначення пріоритетності слідчих дій, гнучке перерозподілення розслідувань між органами досудового розслідування на підставі оновленої частини 5 статті 36 КПК України, активну міжвідомчу координацію та міжнародне співробітництво; при цьому ефективність цих повноважень суттєво зростає за умови уніфікації методологічної бази.

Література:

1. Понад 190 тисяч воєнних злочинів: Офіс Генпрокурора представив Комісії ООН масштаби злочинів РФ проти України. *Офіс Генерального прокурора : вебсайт*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/ponad-190-tisyac-vojennix-zlociniv-ofis-genprokurora-predstaviv-komisiyi-onn-mashtabi-zlociniv-ufi-proti-ukrayini> (дата звернення: 25.02.2026).
2. Максименко В. Початок досудового розслідування: порівняльно-правовий аспект. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 5. С. 236–240.
3. Льницький М. М. Значення та вплив початкового етапу досудового розслідування на забезпечення його швидкості. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4. С. 181–185.
4. Вацюк В. О. Особливості початку досудового розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із незаконним обігом отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. *Юридична наука*. 2020. № 6(108). С. 204–211. <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-108-6-1.25>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 57–58. ст. 722.
6. Кудінов С. С., Шехавцов Р. М. Особливості організації розслідування воєнних злочинів в Україні в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. Випуск 91: частина 4. 2025. С. 328–336. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.46>
7. ГПУ розробляє стратегію щодо розслідування злочинів в умовах збройного конфлікту. *Юридична газета онлайн*. 2019. 4 грудня. URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/gpu-rozroblyae-strategiyu-shchodo-rozsliduvannya-zlochiviv-v-umovah-zbroynogo-konfliktu>.html (дата звернення: 25.02.2026).
8. Боровик А. Роль прокуратури у документуванні та розслідуванні воєнних злочинів в ході російсько-української війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 564–566. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/139>

Velichko O. The Powers of the Prosecutor at the Initial Stage of Pre-Trial Investigation of War Crimes: Theoretical and Legal Analysis and Implementation Challenges in the Context of Armed Conflict

Summary. The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the prosecutor's powers at the initial stage of the pre-trial investigation of war crimes in the context of the full-scale armed conflict on the territory of Ukraine, which began on 24 February 2022 and resulted in an unprecedented scale in the commission of crimes violating the norms of international humanitarian law.

The study examines the debated issue of the procedural status of the commencement of a pre-trial investigation. Opposing scholarly approaches are analysed: some researchers regard this moment as an independent stage of criminal proceedings, while others consider it an integral component of the pre-trial investigation stage. The author substantiates the position that, despite the absence of explicit legislative recognition as a separate stage, the commencement of a pre-trial investigation possesses its own distinct tasks, specific characteristics, and strict temporal limits in the form of a 24-hour deadline, which objectively distinguish it from subsequent procedural activities.

The prosecutor's powers as a procedural supervisor at this stage are systematised. Managerial, supervisory, and coordination functions are identified, and their content is elucidated with regard to proceedings concerning war crimes. Particular attention is paid to the prosecutor's authority to initiate the entry of information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations, to personally conduct urgent investigative actions at the crime scene, and to formulate and implement an investigative strategy considering the international legal dimension of such proceedings.

The article analyses the practice of the Office of the Prosecutor General of Ukraine in 2022–2025, which demonstrated the necessity of transitioning from a traditional individualised approach to a scalable and algorithm-based model of investigative management under conditions involving the simultaneous processing of more than 190,000 proceedings. Legislative amendments to Part 5 of Article 36 of the Criminal Procedure Code of Ukraine are examined, particularly regarding the authority of heads of prosecution offices to transfer the investigation of war crimes to other pre-trial investigation bodies in cases of inefficiency of the initially designated authority or the existence of objective obstacles of a wartime nature. The expediency of involving units of the National Police of Ukraine in investigations conducted in de-occupied and frontline territories is substantiated, given their broader regional presence and higher operational responsiveness.

Special attention is also devoted to the methodological guidelines on standards for the investigation of war crimes developed by the Office of the Prosecutor General in cooperation with international partners. The author advances and substantiates a proposal to supplement these guidelines with a specialised section on the collection and use of digital evidence, OSINT materials, satellite imagery, and data obtained from unmanned aerial vehicles, recognising them as a decisive category of evidence in contemporary war crimes investigations.

Key words: prosecutor, procedural supervision, pre-trial investigation, war crimes, commencement of pre-trial investigation.

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Вичавка В. І.,

*доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри теорії права та
кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0052-8246>*

Ляшук Р. М.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0137-0989>*

ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ: КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню можливостей, переваг та проблем використання безпілотних літальних апаратів у розслідуванні кримінальних правопорушень під час проведення огляду місця події. У статті розкривається актуальність використання аеротехнологій у роботі слідчих, експертів-криміналістів та інших підрозділів, що здійснюють огляд та документування обстановки на місці злочину. В умовах війни, традиційні методи огляду не завжди дозволяють відтворити події через обмежену видимість, складність ландшафту, умови навколишнього середовища або наявність небезпечних зон, недоступних для особового складу, що вимагає інноваційних технологічних рішень.

У статті обґрунтовується криміналістична цінність безпілотного літального апарату, як засобу отримання панорамних зображень та відео, створення тривимірних реконструкцій місця події, топографічної зйомки, дистанційного виявлення об'єктів та вимірювання відстаней з високою точністю. Проведено аналіз особливостей використання фотограмметрії, лідарного сканування та інших сенсорних систем, що дозволяють виявляти деталі, невидимі традиційними способами. Підкреслюється практичне значення безпілотних літальних апаратів у пошукових операціях, особливо у пошуку зниклих безвісти людей у районах масового безпритульності або районах доступу до таких складних природних зон. Особливу увагу привернено процесуальним аспектам використання безпілотних літальних апаратів: юридичній допустимості інформації, отриманої як доказів, дотриманню вимог кримінально-процесуального законодавства, захисту права на недоторканність приватного життя, забезпеченню безпеки польотів та правовому регулюванню використання безпілотних систем.

Обґрунтовано необхідність врахування ризиків, пов'язаних з неправильним використанням дронів, та визначення правових меж їх використання у кримінальному провадженні. У статті представлено результати досліджень щодо використання для документування доказів російської федерації в Україні, які підтверджують їх ефективність у зборі доказів у надзвичайно складних умовах.

Здійснено огляд досліджень українських та зарубіжних вчених: існують значні можливості для використання дронів для підвищення точності збору даних, зменшення людського фактору та покращення якості судово-медичної роботи.

Висвітлено важливість створення єдиних методичних прийомів використання безпілотних літальних апаратів у криміналістиці та судовій практиці. Висунуто ініціативи з удосконалення нормативно-правової бази, технічних стандартів, підготовки персоналу та алгоритмів практичного використання БпЛА у цій сфері діяльності правоохоронних органів. У статті зроблено висновок про необхідність впровадження війни нашої безпеки та боротьби з воєнними злочинами безпілотних технологій у слідчу працю, підвищення ефективності слідства та гарантування належної якості доказової бази кримінального провадження.

Ключові слова: безпілотний літальний апарат, огляд місця події, криміналістичні аспекти, процесуальні аспекти, докази, фіксація доказів, воєнні злочини, судово-експертна діяльність.

Постановка проблеми. В сучасних умовах під час розслідування кримінальних правопорушень може виникати різні труднощі, які пов'язані зі зростанням кількості злочинів, підвищеною небезпекою, складністю обстановки на місці події та необхідністю забезпечення належної фіксації і збереження доказів. Фактори, що постійно змінюються – погодні умови, діяльність людей, рух транспорту, бойові дії, а також особливі види злочинної поведінки – створюють додаткові труднощі для слідчих та криміналістичних підрозділів.

У зв'язку з цим актуальним є використання сучасних технологій, зокрема безпілотних літальних апаратів (далі – БпЛА), які дозволяють здійснювати високоточну фотозйомку та відеофіксацію місця події, тривимірну реконструкцію, топографічну зйомку та дистанційне виявлення об'єктів, до яких важко дістатися звичайними засобами.

Стан дослідження. Окремі аспекти впровадження безпілотних систем у діяльність прикордонних та слідчих під-

розділів досліджували М. С. Горпинич, С. М. Жук, М. І. Лисий, А. І. Мостовий, В.В. Негребецький, М. М. Овчар [1; 2], В. М. Серватюк, Д. О. Черноусов, В.В. Фурса та інші. Разом з тим, правове регулювання використання правоохоронними органами БпЛА під час огляду місця події є недостатньо дослідженим

Мета даної статті є дослідити можливості, переваги та обмеження застосування, а також криміналістичні та процесуальні аспекти використання БпЛА під час огляду місця події, а також сформулювати процесуальні та криміналістичні рекомендації для їхнього впровадження.

Виклад основного матеріалу. БпЛА – визначається як повітряне судно, призначене для виконання польоту без пілота на борту, керування польотом якого і контроль за яким здійснюються за допомогою спеціальної станції керування, що розташована поза повітряним судном. До безпілотних повітряних суден належать безпілотні некеровані аеростати і дистанційно пілотовані повітряні судна [3, с. 1].

Такий дистанційно керований літальний засіб оснащений комплексом сенсорних, навігаційних та інформаційно-аналітичних систем, здатний виконувати польоти без присутності людини на борту та збирати, передавати або обробляти дані з високою точністю. У криміналістичному контексті БпЛА виступає як спеціальний технічний засіб [4], що забезпечує фіксацію, документування та аналіз місця події, дозволяючи отримувати панорамні та тривимірні зображення, проводити топографічну зйомку, дистанційне виявлення об'єктів та відстеження слідів, що є важливим для формування достовірної доказової бази та підвищення ефективності розслідування.

БпЛА оснащені камерами що використовують для: топографічної зйомки для успішного створення ортомозаїк, цифрових підтверджень та 3D-моделей; моніторинг природних екосистем для моніторингу біорізноманіття, картографування середовища існування, виявлення інвазивних чужорідних видів та аналізу деградації екосистем через важкі види або порушення [5]; точного землеробства; моніторинг річок було великою мірою розроблено декілька методів моніторингу потоку, використовуючи показники швидкості шляху на зображеннях велосиметрії, які дозволяє правильно описувати швидкісні поля 2D потоку [6].

Ці дії можуть виконувати на БпЛА об'ємні виміри будь-якої сторони будь-якої споруди будь-якого типу та категорії, наприклад дамб, залізниць та інших небезпечних, важкодоступних або масивних місць для моніторингу будівель [7].

Існує тенденція до вчинення ряду осіб незаконних дій із використанням БпЛА над об'єктами підвищеного рівня безпеки та об'єктами критичної інфраструктури [7].

БпЛА також можуть бути використані для проведення ефективного пошуку і контролювальних операцій з формуванням та реалізацією оперативної інформації, необхідної для виявлення, дослідження і запобігання правопорушень [7].

Результатом фотограмметрії зазвичай є карта, креслення, вимірювання або тривимірна модель певного реального об'єкта чи сцени. Дрони мають більше застосувань, ніж проста фотограмметрія, наприклад, LIDAR – це технологія в дронах, яка використовує ультрафіолетове, видиме та ближнє інфрачервоне світло для формування зображення об'єктів. Інфрачервоне зображення підходить для широкого спектру судово-медичних та медичних застосувань [8].

Сучасні технології значно вплинули на методи криміналістики та проведення слідчих дій, адже одним із найперспективніших інструментів у цій сфері є БпЛА.

БпЛА ефективно використовуються для додаткової перевірки прихованих деталей, картографування великих або складних відкритих місць події та збору високоякісних даних, необхідних для створення слідчих 3D-моделей, які використовуються під час реконструкції подій. Також вони забезпечують узгодження доказів між собою, а отже, слугують головним інструментом у методах аналітичної реконструкції [8].

Взагалі, криміналістичне значення БпЛА полягає в можливості отримання загальної панорами місця події з повітря, що сприяє виробленню оцінки щодо розташування об'єктів та слідів [9, с. 28].

Швидкий розвиток та поширення технологій безпілотників призвели до збільшення різноманітних загроз. Зокрема, кількість воєнних атак, злочинів та аварій з використанням безпілотників постійно зростає, а також зростає потреба в систематичному реагуванні. Існуючі стратегії реагування в основному зосереджені на технологіях та політиках, орієнтованих на оборону в реальному часі, таких як виявлення, ідентифікація та нейтралізація безпілотників. Однак останнім часом було підкреслено важливість криміналістики безпілотників, яка визначає траєкторію польоту безпілотників, інформацію про пілотів та причину аварій після інциденту. Використання БпЛА під час огляду місця події поєднує елементи традиційної цифрової криміналістики та нецифрової (фізичної) криміналістики, а технологія живої криміналістики, яка збирає та аналізує дані одразу після інциденту, відіграє вирішальну роль. Таке використання БпЛА має відмінні технічні характеристики порівняно із загальною криміналістикою, і це дослідження представляє систему систематичного аналізу та структуру алгоритму аналізу, яка відображає ці технічні характеристики та фактори конвергентного аналізу. У ньому всебічно розглядаються основні технології криміналістики безпілотників, що використовуються наразі.

Водночас застосування БпЛА пов'язане з низкою юридичних та процесуальних питань, таких як допустимість доказів у кримінальному провадженні, дотримання прав учасників процесу, забезпечення конфіденційності та законність польотів [10].

Методики, що використовуються для огляду місця вчинення кримінального правопорушення [11, ст. 237], вимагають багато часу і потребують кваліфікованого персоналу. Впровадження та використання нової методики для усталених процедур буде складним завданням, більшість розвинутих країн рухаються в цьому напрямку, оскільки ця технологія принесе їм велику гнучкість в своїх розслідуваннях. БпЛА є кращим вибором для цієї потреби ще й тому, що вони менші та легко доступні, можна отримати кращі фото, а у деяких випадках можна отримати навіть більше точних фото. Це краще, ніж загальний пейзаж, який можна відзняти з літака. Крім того є й інші переваги для слідчого, БпЛА можуть бути використані й для виконання інших завдань, наприклад, пошуку зниклої людини [10].

Традиційні методи огляду місця події, хоча й залишаються основними, часто не дозволяють у повній мірі зафіксувати просторові взаємозв'язки об'єктів, розташування слідів або особливості ландшафту, що може впливати на достовірність і повноту доказової бази [12].

Використання БпЛА створює велику перевагу для огляду місця події, дозволяючи зробити знімки нового покоління з дуже високою роздільною здатністю як у просторі, так і в часі [13].

БпЛА мають бути оснащені спеціальним цифровим обладнанням, яке спроможне ідентифікувати осіб, які розшуковуються у відеопотоці або тих, хто включений до відповідних баз даних правоохоронних органів, як активістів масових заворушень, терористичної діяльності, організованої злочинності та бандитизму, імітувати їх 3D відображення та зберігати отриману інформацію у відповідних інформаційних ресурсах. Використання таких комплексів, наприклад, під час проведення публічних заходів, спортивних змагань, протестів, громадських заворушень або в інших місцях радіаційного чи хімічного забруднення є ефективнішим та дешевшим порівняно із стаціонарними засобами [13]. Вдалим використанням телекомунікаційних систем з БпЛА для огляду можливих місць зникнення осіб, особливо в місцевостях з густою рослинністю. Також аерофотознімання місцевості можна отримувати ортофотоплани, цифрові моделі місцевості та 3D-зображення, а інноваційне програмне забезпечення дозволяє виконувати гіперспектральну та мультиспектральну зйомку, лазерне сканування місцевості, приміщень, споруд та інших об'єктів. Безпілотні авіаційні системи стали набули особливого поширення від початку збройної агресії росії на сході України. За час повномасштабного збройного вторгнення росії в Україну, використання БпЛА для огляду місця події зросло в рази. Наприклад, у місті Буча, Київська область, в березні-квітні 2022 року БпЛА було зафіксовано бойові машини, що обстрілювали цивільне населення.

Висновки. Отже, БпЛА можна класифікувати як окремі спеціальні криміналістичні технічні засоби, які дають змогу ефективніше проводити заходи з отримання криміналістичної інформації для розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням:

- через БпЛА експерти можуть отримувати всі дані, відео місця злочину в реальному часі та додатково вказувати спеціалісту на збір конкретних доказів або відповідних даних;
- допомагають отримати доступ до важкодоступних місць, а також відібрати докази (зразки) з таких місць;
- забезпечують безпеку правоохоронців під час роботи у небезпечних місцях;
- економлять час та ресурси на огляд місця події.

Стрімкий розвиток реалізації можливостей БпЛА у злочинній діяльності змушує найближчим часом розробити та прийняти спеціальні підзаконні нормативно-правові акти, які б регулювали питання організації взаємодії між правоохоронними органами щодо боротьби з ворожими БпЛА та механізм протидії кримінальними правопорушеннями, скоєними з використанням БпЛА.

Подальшого наукового дослідження потребують підстави та порядок застосування БпЛА правоохоронними органами під час розслідування кримінальних правопорушень.

Література:

1. Овчар М. М., Ляшук Р. М. Нормативно-правове забезпечення системи застосування безпілотних авіаційних систем Державною прикордонною службою України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»* : зб. наук. пр. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2025. № 91. Ч. 3. С. 158–163. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.3.23> (дата звернення: 24.03.2026).
2. Овчар М. М., Ляшук Р. М. Нормативно-правове забезпечення функцій застосування безпілотних авіаційних систем органами охорони державного кордону Державної прикордонної служби України. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наук. фах. збірник*. Ужгород. 2025. Вип. 6. Ч. 2. С. 406–410. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/346528/333505> (дата звернення: 24.03.2026).
3. Про затвердження Авіаційних правил України, Частина 47 «Правила реєстрації цивільних повітряних суден в Україні» : наказ Державної Авіаційної служби України від 05.02.2019 р. № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0240-19#Text> (дата звернення: 24.03.2026).
4. Мироська А. В. Окремі аспекти сучасної класифікації засобів криміналістичної техніки. *Мутна справа*. № 6 (96), 2014, ч. 2. С. 512-517.
5. Azhar M. A. H., Barton T., Islam T. Drone Forensic Analysis Using Open Source Tools. *The Journal of Digital Forensics, Security and Law*. 2018. URL: <https://doi.org/10.15394/jdfsl.2018.1513> (дата звернення: 24.03.2026).
6. Deadly drones: Civilians at risk from short-range drones in frontline areas of Ukraine, 24 February 2022 – 30 April 2025. URL: <https://ukraine.ohchr.org/en/Deadly-drones-Civilians-at-risk-from-short-range-drones-in-frontline-areas-of-Ukraine-24-February-2022-30-April-2025> (дата звернення: 24.03.2026).
7. Hunder M. NATO armies unprepared for drone wars, Ukraine commander warns. URL: <https://www.reuters.com/world/nato-armies-unprepared-drone-wars-ukraine-commander-warns-2025-03-05/> (дата звернення: 31.03.2026).
8. Russia's Use of Drones to Attack Civilians in Kherson, Ukraine. *Hunted From Above*. URL: https://www.hrw.org/report/2025/06/03/hunted-from-above/russias-use-of-drones-to-attack-civilians-in-kherson-ukraine?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 04.04.2026).
9. Сабадаш В. П. Криміналістика : навчальний посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 228 с.
10. Search, Detect, Recover: A Systematic Review of UAV-Based Remote Sensing Approaches for the Location of Human Remains and Clandestine Graves / C. de Bruyn et al. *Drones*. 2025. No. 9 (10). P. 674. URL: <https://www.mdpi.com/2504-446X/9/10/674> (дата звернення: 04.04.2026).
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2013 р. № 4651-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.04.2026).
12. Studiawan H., Grispos G., Raymond Choo K.-K. Unmanned Aerial Vehicle (UAV) Forensics: The Good, The Bad, and the Unaddressed. *Forensic / digital-forensics journal*. 2023. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S016740482300250X> (дата звернення: 04.04.2026).
13. The Russia-Ukraine Drone War: Innovation on the Frontlines and Beyond. *CSIS*. URL: <https://www.csis.org/analysis/russia-ukraine-drone-war-innovation-frontlines-and-beyond> (дата звернення: 24.03.2026).

Vychavka V., Liashuk R. The use of unmanned aerial vehicles during crime scene inspection: forensic and procedural aspects

Summary. The article is devoted to a comprehensive study of the possibilities, advantages and problems of using unmanned aerial vehicles in criminal investigations during the inspection of the scene of the incident. The article reveals the relevance of using aerotechnologies in the work of investigators, forensic experts and other units that carry out registration and documentation of the situation at the crime scene. It should be noted that traditional inspection methods

do not always allow to recreate events due to limited visibility, complexity of the landscape, environmental conditions or the presence of dangerous zones inaccessible to personnel, which requires innovative technological solutions.

The article substantiates the forensic value of unmanned aerial vehicles as a means of obtaining panoramic images and videos, creating three-dimensional reconstructions of the scene of the incident, topographic surveying, remote detection of objects and measuring distances with high accuracy. An analysis of the features of the use of photogrammetry, lidar scanning and other sensor systems that allow to detect details invisible by traditional methods is carried out. The practical importance of unmanned aerial vehicles in search operations is emphasized, especially in the search for missing people in areas of mass homelessness or areas of access to such difficult natural areas. Particular attention is paid to the procedural aspects of the use of unmanned aerial vehicles: the legal admissibility of information obtained as evidence, compliance with the requirements of criminal procedural legislation, protection of the right to privacy, ensuring flight safety and legal regulation of the use of unmanned systems. The need to take into account the risks associated with the improper use of drones

and determine the legal limits of their use in criminal proceedings is substantiated. The article presents the results of research on the use of UAVs for documenting evidence of the Russian Federation in Ukraine, which confirm their effectiveness in collecting evidence in extremely difficult conditions. A review of research by Ukrainian and foreign scientists has been conducted: there are significant opportunities for using drones to increase the accuracy of data collection, reduce the human factor and improve the quality of forensic work.

The importance of creating unified methodological techniques for using UAVs in criminology and judicial practice has been highlighted. Initiatives have been put forward to improve the regulatory framework, technical standards, personnel training and algorithms for the practical use of UAVs in this area of law enforcement activity. The article concludes that it is necessary to introduce unmanned technologies into investigative work, increase the efficiency of the investigation and guarantee the proper quality of the evidentiary base of criminal proceedings.

Key words: unmanned aerial vehicle, scene inspection, forensic aspects, procedural aspects, evidence, evidence recording, war crimes, forensics.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 14.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

*Вишневецький В.Л.,**кандидат юридичних наук,**завідувач кафедри морського права**Національного університету «Одеська морська академія»**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4547-2127>*

АВТОНОМНЕ СУДНОПЛАВСТВО ТА ПРОБЛЕМА СУБ'ЄКТНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ МОРСЬКОМУ ПРАВІ

Анотація. Статтю присвячено системному аналізу правових викликів, які постають перед міжнародним морським правом у зв'язку з появою морських автономних надводних суден (Maritime Autonomous Surface Ships, MASS). Актуальність обраної тематики обумовлена тим, що прискорений прогрес у сферах штучного інтелекту, супутникового зв'язку, дистанційного керування та алгоритмічних навігаційних рішень підриває антропоцентричну модель, на якій упродовж століть будувалась правова архітектура морського права. Міжнародна морська організація (ІМО) веде активну роботу над Кодексом безпеки MASS, ухвалення якого як немандаторного інструмента очікується у травні 2026 року, що робить доктринальне осмислення правового статусу безекіпажного судна особливо нагальним. Мета роботи полягає у системному зіставленні доктринальних підходів до визначення правосуб'єктності автономних суден, виявленні ключових колізій між концепцією MASS і чинною договірною базою, а також у формулюванні теоретичних засад для нової правової парадигми автономного судноплавства. Методологічну основу дослідження становить порівняльно-правовий, формально-юридичний та системно-структурний методи. Проаналізовано вплив концепції MASS на базові правові категорії морського права – поняття «судно», «екіпаж», «капітан» та обов'язок надання допомоги особам, які зазнають лиха на морі (SAR). Розглянуто результати нормативного оглядового аналізу (Regulatory Scoping Exercise), завершеного ІМО у 2021 році, та підсумки 110-ї сесії Комітету з безпеки на морі (MSC 110, червень 2025 року). Зіставлено провідні доктринальні позиції щодо правового статусу безекіпажного судна кризь призму Конвенції ООН з морського права 1982 року (UNCLOS), Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS), Конвенції про Міжнародні правила попередження зіткнень суден на морі 1972 року (COLREGs) та Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року (STCW). Особливо досліджено проблематику деліктної відповідальності за шкоду, заподіяну автономним судном, зокрема розподіл ризиків між судновласником, оператором, дистанційним оператором берегового центру керування (Remote Operations Centre, ROC), виробником обладнання та розробником програмного забезпечення. Проаналізовано придатність інституту обмеження відповідальності судновласника за Конвенцією LLMC 1976 року до інцидентів, спричинених збоєм автономних систем. Розкрито особливості страхування MASS, зокрема дефіцит актуарної бази та потребу в переосмисленні традиційного поділу між каско-страхуванням, страхуванням відповідальності (P&I) та страхуванням вантажу. Особливу увагу приділено вимозі «реального зв'язку» за статтею 91 UNCLOS у контексті розщеплення оперативного контролю між судном і берего-

вим центром. Обґрунтовано необхідність формування нової правової парадигми, яка спиралася б на принципи технологічної нейтральності та цільового (goal-based) регулювання, що дозволяє адаптувати приписи до різних ступенів автономії суден і водночас зберегти прийнятний рівень безпеки мореплавства, захисту морського середовища та прав третіх осіб.

Ключові слова: автономне судноплавство, MASS, правосуб'єктність, безекіпажне судно, Кодекс MASS, ІМО, деліктна відповідальність, морське страхування.

Постановка проблеми. Морське право як одна з найдавніших галузей міжнародного права історично формувалося навколо антропоцентричної моделі, у центрі якої перебуває людина: судно експлуатує екіпаж під командуванням капітана, на якого покладено відповідальність за безпеку плавання, вантажу та осіб на борту. Цю модель інкорпоровано у фундаментальні договірні інструменти – Конвенцію ООН з морського права 1982 року (UNCLOS), Міжнародну конвенцію з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS), Конвенцію про Міжнародні правила попередження зіткнень суден на морі 1972 року (MППЗС/COLREGs), Міжнародну конвенцію про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року (STCW). Водночас інтенсивний розвиток технологій штучного інтелекту, дистанційного керування та автоматизованих навігаційних систем робить сумнівною застосовність цієї моделі до нового класу суден – морських автономних надводних суден (Maritime Autonomous Surface Ships, MASS).

Актуальність дослідження посилюється тим, що Міжнародна морська організація (ІМО) завершує підготовку Кодексу безпеки MASS, який, згідно із затвердженою дорожньою картою, має бути ухвалений як немандаторний інструмент на 111-й сесії Комітету з безпеки на морі (MSC) у травні 2026 року, з подальшим переходом до обов'язкового Кодексу та набуттям ним чинності не пізніше 1 січня 2032 року [1]. Проте доктринальне осмислення ключових правових проблем, пов'язаних із MASS, досі залишається фрагментарним і не утворює цілісного концептуального підґрунтя для нормотворення.

Стан дослідження. Серед напрацювань зарубіжних авторів на особливу увагу заслуговує позиційний документ Міжнародного морського комітету (Comité Maritime International, CMI), опублікований у 2018 році, у якому структуровано описано базові правові проблеми, пов'язані з безекіпажними суднами, – у сферах юрисдикції, безпеки, навігації та відповідальності [2]. Дж. Чой та С. Лі здійснили ґрунтовний аналіз правового статусу дистанційного оператора MASS у системі міжнародного морського права [3]. Б. Степень проаналізувала перспективи засто-

сування МППЗС 1972 року в умовах автономного судноплавства та обґрунтувала необхідність їх перегляду [4]. Ю. Наврот та З. Пепловська-Домбровська обґрунтували тезу про антропоцентричну традицію морського права як основну перешкоду для інтеграції MASS до чинної правової системи [5].

На рівні ІМО важливим етапом став нормативний оглядовий аналіз (Regulatory Scoring Exercise, RSE), завершений для конвенцій безпекового спрямування на 103-й сесії Комітету з безпеки на морі (MSC 103) у травні 2021 року та для договорів під опікою Юридичного комітету – на його 108-й сесії (LEG 108) у липні того ж року; RSE дозволив систематизувати прогалини та колізії чинних конвенцій щодо MASS [6]. Позиційний документ Lloyd's Register 2024 року структурував виклики у сферах COLREGs, цивільної відповідальності, страхування та кібербезпеки [7]. В українській правовій науці окремі аспекти цієї проблематики також стали предметом ґрунтовного аналізу: Г. Ф. Півторак досліджено актуальні питання принципу реального зв'язку судна з державою прапора, що створює важливе теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу юрисдикційних викликів MASS у світлі статті 91 UNCLOS [8]. О. В. Краснікова проаналізувала тенденції трансформації міжнародного морського права, зумовлені впровадженням автономних суден, зокрема роботу спеціальної робочої групи ІМО та паралельні ініціативи з боку класифікаційних товариств [9]. Водночас комплексне доктринальне дослідження правосуб'єктності MASS саме крізь призму UNCLOS, SOLAS, COLREGs, STCW та новітнього Кодексу безпеки MASS в українській науці залишається недостатньо розробленим, що й зумовлює наукову новизну цієї публікації.

Метою статті є виявлення ключових колізій між концепцією MASS та чинним договірним регулюванням шляхом системного аналізу доктринальних підходів до визначення правового статусу безекіпажного судна у міжнародному морському праві, а також окреслення теоретичних орієнтирів для формування адекватної правової парадигми автономного судноплавства.

Виклад основного матеріалу. ІМО визначила MASS як судно, яке в той чи інший спосіб здатне функціонувати без безпосередньої участі людини. На 100-й сесії MSC у 2018 році було виділено чотири ступені автономності: (1) судно з автоматизованими процесами та підтримкою прийняття рішень, на борту якого перебувають моряки; (2) дистанційно кероване судно з моряками на борту; (3) дистанційно кероване судно без екіпажу на борту; (4) повністю автономне судно, здатне самостійно ухвалювати рішення та діяти [6]. Така градація має принципове значення для правового аналізу, оскільки саме ступінь автономності безпосередньо детермінує застосовність конвенційних приписів, архітектуру відповідальності та вимоги у сфері безпеки.

На 110-й сесії MSC, що відбулася 18–27 червня 2025 року, було досягнуто істотного поступу в опрацюванні немандаторного Кодексу безпеки MASS: остаточно узгоджено 18 із 26 розділів проекту, зокрема розділи 1–3, 6, 11, 14, 16, 17bis, 19 та 21–26; опрацювання глави 15 (людський елемент) та низки суміжних розділів передано до позачергової робочої групи. Ключовим концептуальним рішенням стала вимога, щоб безекіпажні MASS зберігали здатність надавати допомогу особам, які зазнають лиха на морі, а отже – мали план проведення пошуково-рятувальних операцій навіть без людей на борту [1]. Кодекс MASS побудовано як доповнення до SOLAS і сам по собі не передба-

чає автоматичного пом'якшення її вимог; будь-які відхилення мають погоджуватися з державою прапора.

Оновлена дорожня карта охоплює: ухвалення немандаторного Кодексу MASS на MSC 111 у травні 2026 року; розробку рамки фази набуття досвіду (Experience-Building Phase) на MSC 112 у грудні 2026 року; продовження опрацювання мандаторного Кодексу з його подальшим ухваленням близько 2030 року і набуттям чинності не пізніше 1 січня 2032 року [1].

Серцевинним питанням правового статусу MASS є їх кваліфікація як «судна» (ship/vessel) у розумінні чинних конвенцій. UNCLOS послуговується термінами «судно» та «корабель», не даючи їм прямого визначення. Стаття 91 UNCLOS передбачає, що держава самостійно встановлює умови надання своєї національності суднам, у результаті чого визначення поняття «судно» фактично делегується національному законодавству [10]. Водночас MARPOL визначає судно як «судно будь-якого типу, що функціонує в морському середовищі», а COLREGs у Правилі 3(a) трактує «судно» як категорію, що «охоплює будь-який плавучий засіб, включаючи такі, що не мають водотоннажності» [11].

З огляду на широту наведених визначень доктрина схильється до висновку, що безекіпажне автономне судно може кваліфікуватися як «судно» за умови, що воно є самохідним плавучим засобом, призначеним для перевезення вантажів або інших видів діяльності у морському середовищі. Позиційний документ СМІ підтверджує, що великі самохідні вантажні безекіпажні судна з високою ймовірністю можуть розглядатися як «судна», виходячи з характеру їхньої експлуатації [2]. Розвиток концепції MASS у межах ІМО, з урахуванням тлумачних можливостей, закладених Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 року, вказує на те, що вимога укомплектованості екіпажем не є абсолютною перешкодою для визнання безекіпажних суден «суднами» у значенні UNCLOS [6].

SOLAS, COLREGs та STCW побудовані на презумпції присутності на борту кваліфікованого екіпажу під командою капітана. Конвенція SOLAS містить численні приписи, адресовані «капітану» (master), «офіцерам» та «екіпажу» у контексті організації безпеки, вахтового зв'язку, рятувальних операцій та внутрішньої комунікації. Правило V/14 SOLAS покладає на Договірні уряди обов'язок забезпечити належне укомплектування кожного судна екіпажем. Конвенція STCW встановлює стандарти підготовки та дипломування саме фізичних осіб – моряків.

Для MASS ступенів 3 (дистанційне керування без екіпажу) та 4 (повна автономність) ці вимоги у їх буквальному прочитанні перестають бути застосовними. Дж. Чой та С. Лі обґрунтовують концепцію, відповідно до якої дистанційний оператор MASS може розглядатися як функціональний еквівалент капітана, який несе відповідальність за навігаційні рішення з берегового центру дистанційного керування (Remote Operations Centre, ROC) [3].

Правило 2 COLREGs, яке видається чи не найбільш проблемним для автономного судноплавства, проголошує, що ніщо у цих Правилах не звільняє судно, судовласника, капітана чи екіпаж від відповідальності за нехтування будь-яким запобіжним заходом, який диктується «звичайною практикою моряків» або «особливими обставинами справи». Ця норма імпліцитно передбачає наявність людського судження у процесі прийняття рішень, що ставить під серйозний сумнів можливість повністю автономного плавання без участі людини навіть у віддаленій перспективі [2; 7].

Стаття 98 UNCLOS та Правило V/33 SOLAS покладають на капітана судна обов'язок надати допомогу будь-якій особі, виявленій у морі в небезпеці, якщо це не створює серйозної загрози для його судна, екіпажу чи пасажирів. Цей обов'язок належить до наріжних засад міжнародного морського права й водночас є глибоко вкоріненим етичним принципом.

Для безекіпажних суден виконання цього обов'язку становить особливу складність. Навіть якщо автономне судно здатне виявити особу в лихо засобами сенсорних та оптичних систем, безпосереднє рятування зазвичай потребує втручання людини. На MSC 110 було ухвалено принципове рішення: безекіпажні MASS повинні мати план проведення пошуково-рятувальних операцій, зокрема можливість зміни курсу для зближення з місцем лиха та передачі плавучих рятувальних засобів [1]. Цей підхід є компромісним: він зберігає дух обов'язку надання допомоги, водночас враховуючи технологічні межі безекіпажного судна.

Традиційна модель деліктної відповідальності у морському праві побудована на понятті вини капітана або екіпажу, що доповнюється опосередкованою відповідальністю судновласника (vicarious liability). У контексті MASS ланцюг відповідальності суттєво ускладнюється. Потенційними суб'єктами відповідальності одночасно стають: судновласник/оператор; дистанційний оператор (ROC); виробник автономної навігаційної системи; розробник програмного забезпечення; класифікаційне товариство, яке сертифікувало систему.

Ю. Наврот та З. Пепловська-Домбровська слушно наголошують, що механізм цивільно-правової відповідальності може бути поширено на осіб, які програмують або виробляють автономні системи, у разі їх несправності [5]. Така логіка узгоджується із загальним трендом у праві штучного інтелекту – зміщенням центру тяжіння від суб'єктивної вини до об'єктивної (суворої) відповідальності виробника, відомої як product liability. М. Башайре, Ф. Сібай та А. Таббара у межах цього напрямку запропонували міжнародний підхід пропорційної відповідальності на основі розподілу ризиків (risk sharing), що видається перспективним, зокрема, і для сфери MASS [12].

Окремого аналізу потребує застосування інституту обмеження відповідальності судновласника. Конвенція про обмеження відповідальності за морськими вимогами 1976 року (LLMC) та її Протокол 1996 року закріплюють можливість обмеження відповідальності «судновласника» та «рятувальника». Якщо ж автономна система ухвалює рішення на підставі алгоритмів без безпосереднього людського контролю, постає питання: чи можна кваліфікувати збій алгоритму як «особисту дію або бездіяльність, вчинену з наміром заподіяти шкоду або необачно та з усвідомленням того, що така шкода ймовірно настане» (стаття 4 LLMC), яка позбавляє права на обмеження відповідальності?

Наявні моделі морського страхування сформовані на статистиці інцидентів за участю суден з екіпажем, де, за оцінками провідних страхових аналітиків, людський фактор визнається чинником у 75–96% морських аварій [13]. Теоретично усунення людини з навігаційного контуру має низити аварійність, проте натомість виникають нові джерела ризику: кібератаки, збої програмного забезпечення, втрата зв'язку з ROC, непрогнозована поведінка алгоритмів машинного навчання.

Клуби P&I (Protection and Indemnity) та Міжнародний союз морського страхування (IUMI) наразі перебувають на етапі концептуального осмислення нових ризиків. Ключовою проблемою є брак статистичної бази для актуарних розрахунків: автономне

суднопластво поки що реалізується переважно у форматі експериментальних проєктів, і емпіричних даних про частоту та характер інцидентів обмаль. Крім того, традиційний розподіл між каско-страхуванням (hull & machinery), страхуванням відповідальності (P&I) та страхуванням вантажу потребує перегляду з урахуванням специфіки MASS, де відповідальність може розподілятися між значно ширшим колом суб'єктів.

Стаття 91 UNCLOS вимагає наявності «реального зв'язку» (genuine link) між судном та державою прапора. Як справедливо зазначає Г. Ф. Півторак, інтерпретація цього принципу у сучасних умовах зазнала істотної трансформації, оскільки глобалізаційні процеси та поширення практики «зручних прапорів» вимагають подальшого уточнення критеріїв такого зв'язку [8]. Для автономних суден, у випадку яких береговий центр дистанційного керування може знаходитися в іншій юрисдикції, ніж держава прапора, ця вимога набуває ще одного, принципово нового змістовного виміру. Стаття 94 UNCLOS зобов'язує державу прапора ефективно здійснювати юрисдикцію та контроль, зокрема у питаннях комплектування екіпажу, підготовки моряків та технічного стану судна [10]. Розщеплення оперативного контролю в архітектурі MASS створює невизначеність у питаннях атрибуції відповідальності та утруднює виконання зобов'язань держави прапора [14].

Висновки. Проведений аналіз дозволяє сформулювати низку узагальнень.

По-перше, автономні судна (MASS) у більшості випадків можуть кваліфікуватися як «судна» за чинними міжнародними конвенціями, оскільки наявні визначення є достатньо широкими та не містять експліцитної вимоги наявності екіпажу як конститутивної ознаки судна. Водночас практичне застосування конвенційних норм до суден ступенів 3 та 4 автономності потребує або офіційного тлумачення, або внесення поправок до відповідних договірних інструментів.

По-друге, концепція MASS принципово підважує антропоцентричну парадигму морського права, у центрі якої перебуває фігура капітана як носія волі та уособленої відповідальності на борту. Запропонована у літературі концепція дистанційного оператора як функціонального аналога капітана є перспективною, однак потребує чіткого нормативного закріплення стандартів компетентності, меж відповідальності та допустимих обмежень щодо одночасного контролю над кількома суднами.

По-третє, деліктна відповідальність у сфері MASS потребує переходу від класичної суб'єктивної моделі (вина капітана/екіпажу) до багатокomпонентної моделі, що інтегрує елементи суворої відповідальності виробника, пропорційного розподілу ризиків між учасниками ланцюга створення цінності, а також можливого запровадження спеціальних компенсаційних фондів за взірцем уже існуючих у сфері забруднення нафтою.

По-четверте, ухвалене на MSC 110 рішення про обов'язковість пошуково-рятувальних планів для безекіпажних MASS є принципово важливим кроком у напрямі збереження духу міжнародного морського права, хоча повноцінна операціоналізація цього обов'язку потребує подальшого технологічного поступу.

По-п'яте, формування правової парадигми автономного суднопластва має ґрунтуватися на принципі технологічної нейтральності та цільовому (goal-based) підході, які покладено в основу Кодексу MASS; такий підхід уможливило адаптацію нормативних вимог до різних ступенів автономності та до конкретних умов експлуатації.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом імплементації Кодексу MASS після його ухвалення, вивченням національних підходів до реєстрації та сертифікації автономних суден, а також розробкою теоретичної моделі кіберстійкості як нового елемента мореплавної безпеки.

Література:

1. International Maritime Organization. Maritime Safety Committee (MSC), 110th session, 18–27 June 2025: *Summary*. URL: <https://www.imo.org/en/mediacentre/meetingsummaries/pages/msc-110th-session.aspx> (дата звернення: 22.04.2026).
2. Comité Maritime International. CMI International Working Group Position Paper on Unmanned Ships and the International Regulatory Framework. 2018. URL: <https://comitemaritime.org/wp-content/uploads/2018/05/CMI-Position-Paper-on-Unmanned-Ships.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).
3. Choi J., Lee S. Legal Status of the Remote Operator in Maritime Autonomous Surface Ships (MASS) Under Maritime Law. *Ocean Development & International Law*. 2021. Vol. 52. No. 4. P. 445–462. DOI: <https://doi.org/10.1080/00908320.2022.2036276>
4. Stepień B. Towards a New Horizon: 1972 COLREG in the Era of Autonomous Ships. *Ocean Development & International Law*. 2024. Vol. 55. No. 3. P. 170–193. DOI: <https://doi.org/10.1080/00908320.2024.2359908>
5. Nawrot J., Pełowska-Dąbrowska Z. Revolution or Evolution? Challenges Posed by Autonomous Vessels for National and International Legal Framework. *Comparative Law Review*. 2019. Vol. 25. P. 239–255. DOI: <https://doi.org/10.12775/CLR.2019.008>
6. International Maritime Organization. Autonomous shipping. URL: <https://www.imo.org/en/mediacentre/hottopics/pages/autonomous-shipping.aspx> (дата звернення: 22.04.2026).
7. Lloyd's Register. Maritime Autonomous Surface Ships (MASS). Creating a framework for efficiency, safety and compliance. 2024. URL: https://maritimecyprus.com/wp-content/uploads/2025/02/LR_MASS_Research_Paper_v6_Final_c.pdf (дата звернення: 22.04.2026).
8. Півторак Г.Ф. Актуальні питання принципу реального зв'язку судна з державою прапора. *LEX PORTUS: юридичний науковий журнал*. 2017. Випуск № 4 (6). С. 133–141.
9. Краснікова О.В. Тенденції трансформації міжнародного морського права як наслідок впровадження автономних суден. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 256–262.
10. United Nations Convention on the Law of the Sea, Montego Bay, 10 December 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 22.04.2026).
11. Convention on the International Regulations for Preventing Collisions at Sea (COLREGs), London, 20 October 1972. URL: <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/COLREG.aspx> (дата звернення: 22.04.2026).
12. Bashayreh M., Sibai F.N., Tabbara A. Artificial Intelligence and Legal Liability: Towards an International Approach of Proportional Liability Based on Risk Sharing. *Information & Communications Technology Law*. 2021. Vol. 30. No. 2. P. 169–192. DOI: <https://doi.org/10.1080/13600834.2020.1856025>
13. Allianz Commercial. Safety and Shipping Review 2024. URL: <https://commercial.allianz.com/content/dam/onemarketing/commercial/commercial/reports/Commercial-Safety-Shipping-Review-2024.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).
14. García-Llave R., Echeverry Andrade F.H., Coronil Huertas D.J. Autonomous ships and flag state: challenges and opportunities

in international maritime law. *Journal of Transportation Security*. 2025. Vol. 18. Issue 1. Article 11. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12198-025-00304-z>

Vyshnevskiy V. Autonomous shipping and the problem of subjectivity in international maritime law

Summary. The article offers a systematic analysis of the legal challenges that the emergence of Maritime Autonomous Surface Ships (MASS) poses for the framework of international maritime law. The relevance of the study stems from the accelerated evolution of artificial intelligence, satellite communications, remote control systems and algorithmic navigation, which is undermining the anthropocentric model on which international maritime law has long rested. The International Maritime Organization (IMO) is now finalising the MASS Code of Safety, with adoption as a non-mandatory instrument scheduled for May 2026, which makes doctrinal reflection on the legal status of unmanned vessels particularly pressing. The aim of the article is to conduct a systematic comparison of doctrinal approaches to the legal subjectivity of autonomous vessels, to identify the principal conflicts between the MASS concept and the existing treaty framework, and to formulate theoretical guidelines for constructing an adequate legal paradigm for autonomous shipping. Methodologically, the study relies on comparative legal, formal-juridical and systemic-structural methods. The paper examines the impact of the MASS concept on core categories of maritime law, including the notions of “ship”, “crew”, “master” and the duty to render assistance at sea (SAR). It analyses the results of the Regulatory Scoping Exercise (RSE) completed by the IMO in 2021 and the outcomes of the 110th session of the Maritime Safety Committee (MSC 110, June 2025). The article compares key doctrinal positions on the legal status of unmanned vessels in the light of UNCLOS (1982), SOLAS (1974), COLREGs (1972) and STCW (1978). Tortious liability for damage caused by autonomous vessels is examined in detail, including the allocation of risks among the shipowner, the operator, the remote operator of the shore-based Remote Operations Centre (ROC), the manufacturer of navigation systems and the software developer. The applicability of the shipowner's limitation of liability under the LLMC Convention (1976) to failures of autonomous systems is analysed. Specific features of marine insurance for MASS are explored, in particular the lack of a statistical basis for actuarial calculations and the need to reconsider the traditional boundary between hull and machinery insurance, protection and indemnity (P&I) insurance, and cargo insurance. Particular attention is paid to the requirement of a “genuine link” under Article 91 of UNCLOS in the context of the decentralisation of operational control. The article argues that a new legal paradigm is required, grounded in the principle of technological neutrality and a goal-based regulatory approach that allows the adaptation of requirements to varying degrees of vessel autonomy while preserving an adequate level of maritime safety, marine environmental protection and the protection of third-party rights.

Key words: autonomous shipping, MASS, legal subjectivity, unmanned vessel, MASS Code, IMO, tortious liability, marine insurance.

Дата першого надходження статті до видання: 03.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Ганенко І. С.,**кандидат юридичних наук,**прокурор Херсонської окружної прокуратури Херсонської області**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9993-1117>*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ: КРИТЕРІЙ ВИОКРЕМЛЕННЯ, МЕЖІ ДОСТАТНОСТІ ТА НАУКОВИЙ СТАТУС

Анотація. Статтю присвячено доктринальному осмисленню кримінального провадження у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, як відносно самостійного проблемного комплексу у науці кримінального процесу. Вихідною є теза про те, що в умовах збройного конфлікту формується коло кримінальних проваджень, у яких зв'язок із воєнними діями набуває процесуальної значущості, оскільки впливає на здійснення процесуальних дій, ухвалення процесуальних рішень, доказування, реалізацію процесуальних гарантій і судовий контроль. Обґрунтовано, що така проблематика не може бути зведена ані до кримінального провадження в умовах воєнного стану, ані до кримінального провадження щодо воєнних злочинів, ані до сукупності особливих порядків кримінального провадження. На підставі аналізу наукової літератури, нормативного регулювання та практики Верховного Суду запропоновано критерій виокремлення цієї категорії – процесуально значущий зв'язок кримінального провадження зі збройним конфліктом, тобто такий зв'язок, який зумовлює юридично значущу зміну процесуальної форми, впливає на умови вчинення процесуальних дій, досягнення юридично значущого процесуального результату та функціонування кількох підсистем кримінального процесу. Встановлено, що наявність цього критерію визначається трьома взаємопов'язаними ознаками: впливом на умови здійснення процесуальних дій, впливом на досягнення юридично значущого процесуального результату та структурним характером відповідної зміни, що проявляється в кількох підсистемах кримінального процесу. Обґрунтовано, що межа достатності цього критерію проходить там, де відповідний вплив перестає бути одиничним воєнно зумовленим ускладненням і набуває структурно-функціонального характеру на рівні процесуальної форми. Доведено, що науковий статус цієї проблематики визначається не тематикою війни як такою і не сукупністю практичних труднощів провадження в умовах війни, а відтворенням у різних підсистемах кримінального процесу одного й того самого типу юридично значущої зміни процесуальної форми під впливом зв'язку зі збройним конфліктом. Зроблено висновок, що повторюваний, функціонально-структурний і міжінституційний характер такої зміни дає підстави концептуалізувати цю проблематику як відносно самостійний проблемний комплекс у науці кримінального процесу.

Ключові слова: кримінальне провадження; збройний конфлікт; кримінальна процесуальна форма; воєнний стан; воєнні злочини; доказування; процесуальні гарантії; судовий контроль; диференціація кримінального провадження; особливі порядки кримінального провадження.

Постановка проблеми. В умовах збройного конфлікту формується коло кримінальних проваджень, у яких зв'язок із воєнними діями набуває процесуально значущого характеру, оскільки впливає на здійснення процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень, доказування, реалізацію процесуальних гарантій і судовий контроль. Йдеться не лише про кримінальні провадження щодо воєнних злочинів або про провадження, що здійснюються в умовах воєнного стану, а про ширшу процесуальну проблематику, в межах якої збройний конфлікт впливає на кримінальну процесуальну форму.

Попри очевидну практичну значущість цього явища, воно досі не дістало цілісного кримінально-процесуального осмислення, оскільки відповідна проблематика розпорошена між суміжними площинами – правовим режимом воєнного стану, кримінально-правовою характеристикою воєнних злочинів, особливими порядками кримінального провадження та окремими воєнно зумовленими процесуальними модифікаціями. Унаслідок цього залишається невизначеним, за яким критерієм кримінальне провадження у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, може бути виокремлене як окрема аналітична категорія в науці кримінального процесу, де пролягають межі достатності цього критерію, а також чи дає сукупність виявлених ознак підстави розглядати цю проблематику як відносно самостійний проблемний комплекс у науці кримінального процесу.

Стан дослідження. Наявна література свідчить, що проблематика кримінального провадження у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, уже розроблялася в кількох суміжних напрямках, однак не дістала цілісного кримінально-процесуального опрацювання.

Передусім йдеться про дослідження кримінального провадження в умовах воєнного стану та надзвичайних правових режимів. Г.К. Тетерятник, а також І.В. Гловюк і В.А. Завтур зосереджують увагу на особливостях нормативного регулювання, функціонуванні інститутів кримінального провадження в екстраординарному правовому середовищі та практичних труднощах здійснення провадження в умовах війни [1; 2]. Ці праці переконливо висвітлюють виміри провадження, пов'язані з правовим режимом та організацією його здійснення, однак не дають загального процесуального критерію виокремлення відповідної категорії на рівні кримінальної процесуальної форми.

Окремий напрям становлять дослідження кримінального провадження щодо воєнних злочинів. І.В. Гловюк зосереджує увагу на викликах кримінального провадження щодо воєнних злочинів у національному процесуальному вимірі [3], тоді як Н. van der Wilt аналізує матеріально-правову природу зв'язку

(*nexus*) між діянням і збройним конфліктом [4]. Т.С. Єфіменко окремо розкриває особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинців [5]. Ці дослідження мають істотне значення для розуміння матеріально-правового та доказового вимірів таких справ, однак не дають підстав зводити кримінальне провадження у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, до предмета обвинувачення у воєнному злочині.

Важливе значення для осмислення цієї проблематики мають також дослідження диференціації кримінальної процесуальної форми та особливих порядків кримінального провадження. У цьому контексті фундаментальними є праці В.М. Трофименка і В.В. Навроцької, які дають теоретичну основу для відмежування нормативно оформлених спеціальних процесуальних моделей від ширшої процесуальної проблематики [6; 7]. Водночас ці дослідження зосереджені переважно на нормативно сконструйованих диференційованих процесуальних порядках, але вони не охоплюють ширшу проблематику кримінального провадження у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, яка потребує власного критерію та встановлення меж його достатності.

Поряд із цим у сучасній літературі розробляються окремі процесуальні прояви зв'язку кримінального провадження зі збройним конфліктом. У сфері доказування цю проблематику аналізує Т.С. Єфіменко [5]; нормативний і праворежимний (тобто пов'язаний із правовим режимом воєнного стану) виміри висвітлюють І.В. Гловюк і Г.К. Тетерятник [8; 2]; спеціальний процесуальний статус окремих учасників, зокрема військовополонених, досліджує О.В. Капліна [9]. Однак навіть у тих випадках, де простежуються локальні критерії процесуальної значущості такого зв'язку, вони залишаються частковими і не узагальнюються до рівня єдиного критерію процесуальної форми.

Отже, наявна література вже створила підґрунтя для аналізу цієї проблематики на праворежимному, матеріально-правовому та інституційно-процесуальному рівнях, а також у площині окремих процесуальних проявів. Проте вона досі не сформулила узагальненого підходу, в межах якого було б визначено критерій кримінального провадження у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, встановлено межі достатності цього критерію та обґрунтовано науковий статус відповідної проблематики. У літературі цю проблему вже окремо сформульовано [10], однак раніше її було окреслено переважно лише на загальному рівні. Оскільки предмет дослідження конкретизується через наукову проблему, виявлену критичним аналізом сучасних досліджень, саме невирішеність питання про критерій відповідної категорії, межі його достатності та її науковий статус зумовлює предмет цієї статті [11, с. 333].

Метою статті є доктринальне визначення критерію кримінального провадження у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, встановлення меж його достатності та перевірка того, чи дає сукупність виявлених ознак підстави розглядати цю проблематику як відносно самостійний проблемний комплекс у науці кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне провадження у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, можна належно визначити лише після відмежування від суміжних процесуальних явищ, з якими його зближують окремі зовнішні ознаки. Передусім ідеться про кримінальне провадження, що здійснюється в умовах воєнного стану, кримінальне провадження щодо воєнних злочинців та особливі порядки кримінального

провадження. Їх зближення можливе на фактичному, матеріально-правовому або праворежимному рівні, але не на рівні процесуальної форми.

Саме тому досліджувану категорію не можна зводити ні до окремого виду кримінального провадження, ні лише до наявності різних процесуальних порядків його здійснення. Такий висновок методологічно узгоджується з підходом В.М. Трофименка, який підкреслює, що «сутність диференціації кримінальної процесуальної форми не може зводитися ані до поділу системи кримінального процесу на окремі процесуальні провадження, ані до наявності різних порядків його здійснення» [6, с. 156].

Позитивне визначення цієї категорії можливе лише після її відмежування від суміжних явищ, оскільки саме так виявляється ознака, яка має самостійне значення на рівні процесуальної форми. Воно повинне спиратися на критерій, здатний відмежувати відповідні провадження саме в процесуальному, а не у праворежимному, матеріально-правовому чи суто нормативно-технічному вимірі. У цьому сенсі відмежування виконує не лише негативну, а й конструктивну функцію, оскільки дозволяє встановити, яка саме ознака має пояснювальну силу для виокремлення досліджуваної категорії.

Досліджувана категорія не є тотожною кримінальному провадженню, що здійснюється в умовах воєнного стану. Таке ототожнення на перший погляд може видаватися виправданим, оскільки воєнний стан створює особливе нормативне середовище здійснення кримінального провадження, зумовлює спеціальне регулювання окремих процесуальних питань і безпосередньо пов'язаний зі збройною агресією. Проте цього недостатньо, оскільки тут зміщується правовий режим, у межах якого здійснюється кримінальне провадження, із процесуальною формою провадження. Воєнний стан нормативно визначається як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу [12]. Отже, йдеться насамперед про особливий правовий режим функціонування держави, а не про самостійну процесуальну форму кримінального провадження. Сам факт запровадження воєнного стану та пов'язані з ним процесуальні модифікації ще не свідчать про формування самостійної процесуальної форми, оскільки вони відображають особливості правового режиму, а не утворюють самостійної підстави диференціації кримінального провадження. Варіативність окремих процесуальних дій або рішень слід відмежовувати від справжньої диференціації кримінального провадження [6, с. 196]. Водночас не кожна модифікація порядку провадження свідчить про істотну зміну форми та механізму гарантування прав учасників [6, с. 340].

Кримінальне провадження в умовах воєнного стану слід розглядати не як універсальне позначення всієї процесуальної проблематики, пов'язаної зі збройним конфліктом, а як окремих напрям спеціального правового регулювання, що охоплює лише її частину. У доктрині кримінального процесу це підтверджується підходом, за яким особливості провадження в екстраординарному середовищі детермінуються факторами безпеки, невідкладністю проведення процесуальних дій, обмеженням або відсутнім доступом до території провадження та неможливістю окремими суб'єктами виконувати свої повноваження [2, с. 119]. До початку повномасштабної війни відповідне процесуальне регулювання мало обмежений і фрагментарний характер [1, с. 532], що додатково свідчить про його похідний, а не дефініційний характер щодо досліджуваної категорії. Це

підтверджується положеннями розд. IX-1 КПК України, насамперед ст. 615 КПК України, а також ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», які встановлюють особливості кримінального провадження в умовах війни, але не надають кожному такому провадженню ознак самостійної процесуальної форми [13; 12]. Як слушно зауважує Г. К. Тетерятник, порядок досудового розслідування в таких умовах має змінюватися лише тією мірою, якою цього об'єктивно потребує ситуація [2, с. 322]. Цю ж межу підтверджує і практика: у постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21.11.2022 у справі № 415/1698/12-к зазначено, що в умовах воєнного стану допускається виняток із загального правила про неприпустимість дистанційного судового провадження за наявності заперечень обвинуваченого, однак це не створює підстав для виокремлення окремого виду кримінального провадження [14].

Так само не може бути самостійним критерієм ані сам факт дії воєнного стану, ані територіальна наближеність провадження до району бойових дій. Ці ознаки характеризують фактичні та праворежимні умови здійснення провадження, але самі по собі ще не свідчать про юридично значущу зміну його процесуальної форми.

Досліджувана категорія також не є тотожною кримінальному провадженню щодо воєнних злочинів. Таке ототожнення може видаватися виправданим, оскільки саме у справах про воєнні злочини зв'язок діяння зі збройним конфліктом має пряме юридичне значення і входить до структури матеріально-правової кваліфікації. Проте цього недостатньо, оскільки процесуальну категорію не можна безпосередньо виводити з кримінально-правової характеристики діяння. У кримінальному праві України воєнні злочини становлять самостійну кримінально-правову категорію, а ст. 438 КК України передбачає відповідальність за порушення законів та звичаїв війни [15]. Однак сам по собі предмет обвинувачення не є достатнім для виокремлення самостійної процесуальної форми. У праці І.В. Гловюк увагу зосереджено на викликах кримінального провадження щодо воєнних злочинів у національному процесуальному вимірі [3, с. 93]. Це має значення для характеристики відповідної групи справ, однак не дає підстав ототожнювати її з окремою процесуальною категорією. Певну, хоч і не тотожну для цілей цього дослідження, аналітичну опору дає також Н. van der Wilt, який підкреслює, що зв'язок між діянням і збройним конфліктом (*lexis*) є передусім матеріально-правовим елементом складу злочину («is first and foremost a substantive element of the crime») [4, с. 1115]. Звідси випливає, що зв'язок діяння зі збройним конфліктом у структурі воєнного злочину виконує передусім кримінально-правову відмежувальну функцію, оскільки визначає сферу застосування відповідної заборони, але сам по собі не створює окремої процесуальної форми провадження [4, с. 1114; 1116]. Надто широке тлумачення цього елемента, своєю чергою, створює ризик необгрунтованої кваліфікації діяння як воєнного злочину, хоча воно належно має оцінюватися в межах внутрішньодержавного кримінального права [4, с. 1121].

Сама лише матеріально-правова характеристика діяння не є достатнім критерієм для виокремлення самостійної процесуальної форми, оскільки критеріями диференціації кримінальної процесуальної форми виступають не будь-які тематичні ознаки справи, а ті обставини, які законодавець враховує при побудові диференційованих форм кримінального провадження [6, с. 229].

Це особливо виразно виявляється у справах щодо воєнних злочинів, де доказування потребує встановлення зв'язку діяння зі збройним конфліктом як юридично значущої обставини, однак не всі діяння, вчинені в такому контексті, кваліфікуються як воєнні злочини [5, с. 287]. Саме тому матеріально-правовий критерій і в цьому випадку не є тотожним процесуальному, оскільки особливості кримінального провадження визначаються не самим предметом обвинувачення, а характером процесуальної форми та порядком її здійснення.

Третє хибне ототожнення полягає у зведенні досліджуваної категорії до особливих порядків кримінального провадження. Як слушно показує В.В. Навроцька, вони становлять самостійну групу нормативно оформлених процесуальних моделей із власними підставами та конструкцією [7, с. 3, 6–7]. Тому їх не можна ототожнювати із ширшою проблематикою кримінального провадження у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом: спеціальні процедури є лише окремими формами процесуальної диференціації, що підтверджується і законодавчим регулюванням, і судовою практикою [13; 16; 17]. Отже, особливі порядки виконують щодо досліджуваної категорії відмежувальну, але не дефініційну функцію.

Відмежування досліджуваної категорії від воєнного стану, воєнних злочинів і особливих порядків дозволяє виявити ознаку, що має самостійне значення саме на рівні процесуальної форми. Уже висловлена в літературі теза про те, що збройний конфлікт не є лише зовнішньою умовою провадження, а стає чинником, який визначає особливості його процесуальної форми, у цій статті дістає подальший розвиток [10, с. 230]. Ключовим критерієм є процесуально значущий зв'язок кримінального провадження зі збройним конфліктом, тобто такий зв'язок, який зумовлює юридично значущу зміну процесуальної форми, впливає на умови здійснення процесуальних дій, досягнення юридично значущого процесуального результату та функціонування кількох підсистем кримінального процесу. Під юридично значущим процесуальним результатом у цьому дослідженні розуміється результат процесуальної діяльності, важливий для допустимості й належності доказів, законності та обгрунтованості процесуального рішення, а також для реалізації процесуальних гарантій. Йдеться не про суто описовий зв'язок справи з війною, а про аналітичний критерій, який дозволяє встановити, чи набуває зв'язок кримінального провадження зі збройним конфліктом процесуального значення. У теоретичному вимірі це узгоджується з підходом, за яким процесуальні правила визначають умови дійсності юридичного акта [18, с. 639–645]. Отже, до цієї категорії належать не всі провадження, що здійснюються під час війни, а лише ті, в яких процесуально значущий зв'язок зі збройним конфліктом впливає на порядок здійснення процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень, доказування, реалізацію процесуальних гарантій або судовий контроль.

Запропонований критерій є придатним саме як критерій виокремлення цієї категорії з трьох причин. По-перше, він дає змогу відмежувати справи, в яких збройний конфлікт становить лише фактичне тло, від справ, у яких цей зв'язок змінює сам порядок кримінального провадження. По-друге, він дозволяє відмежувати процесуальну проблематику від предмета обвинувачення, особливого правового режиму та вже чинних спеціальних процедур. По-третє, він є функціонально придатним для подальшого аналізу меж цієї категорії, оскільки дозволяє оцінювати не лише наявність такого впливу, а й його характер,

глибину та системний ефект для різних підсистем кримінального процесу.

Встановлення цього критерію дає змогу не лише відмежувати відповідні провадження від суміжних явищ, а й обґрунтувати розгляд цієї проблематики як відносно самостійного об'єкта наукового осмислення, оскільки процесуально значущий зв'язок зі збройним конфліктом може системно впливати на кілька підсистем кримінального процесу.

У вітчизняній доктрині ця проблематика вже осмислюється кризь призму кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів. Зокрема, Г.К. Тетерятник розглядає її через нормативні, організаційні та практичні умови здійснення провадження в екстраординарному середовищі [2, с. 2, 10, 119, 322]. Такий підхід має істотне методологічне значення, оскільки дає змогу виявити воєнно зумовлені чинники впливу на перебіг кримінального провадження. Водночас аналіз практики Верховного Суду показує, що воєнний контекст, зумовлений правовим режимом воєнного стану, може породжувати різні за інтенсивністю процесуальні наслідки – від процесуально нейтральних умов провадження до юридично значущої зміни процесуальної форми [19–24]. Саме тому підхід, зосереджений на правовому режимі, у цій статті використовується як вихідна методологічна опора, але не як достатній критерій виокремлення відповідної категорії.

Отже, запропонований критерій не дублює відповідний підхід, а зміщує аналіз із праворежимного та організаційного рівнів на рівень процесуальної форми. Для цілей цього дослідження вирішальним є не сам факт воєнно зумовленого ускладнення провадження, а те, чи переходить таке ускладнення в юридично значущу трансформацію його процесуальної організації.

Критерієм виокремлення цієї категорії є процесуально значущий зв'язок кримінального провадження зі збройним конфліктом, тобто такий зв'язок, який зумовлює юридично значущу зміну процесуальної форми, впливає на умови здійснення процесуальних дій, досягнення юридично значущого процесуального результату та функціонування кількох підсистем кримінального процесу. Наявність такого критерію встановлюється за трьома взаємопов'язаними ознаками: впливом на умови здійснення процесуальних дій, впливом на досягнення юридично значущого процесуального результату та структурним характером відповідної зміни, що проявляється в кількох підсистемах кримінального процесу.

Аналіз практики Верховного Суду дає підстави аналітично розрізняти три типи ситуацій, у яких зв'язок кримінального провадження зі збройним конфліктом має різні процесуальні наслідки. Таке розрізнення не є самостійною класифікацією судової практики, а слугує аналітичною моделлю для встановлення межі достатності відповідного критерію.

По-перше, йдеться про провадження, у яких воєнний чинник має лише фактичне або матеріально-правове значення і не переходить на рівень процесуальної форми. Саме таку ситуацію ілюструє постановою Верховного Суду від 10.04.2024 у справі № 149/1319/23 [23], де воєнний стан виконує лише кваліфікуючу матеріально-правову функцію.

По-друге, практика Верховного Суду дає підстави виокремити проміжні ситуації, у яких воєнний чинник уже модифікує окремий елемент процесуальної форми, однак ще не дає підстав для висновку про структурно-функціональний характер усього процесуального зв'язку. Таку проміжну зону ілюструють,

зокрема, постановою Верховного Суду від 13.09.2023 у справі № 638/4224/22 щодо допустимого обмеження проголошення вироку в умовах воєнного стану [21], постановою Верховного Суду від 06.06.2023 у справі № 489/6721/21 щодо зупинення досудового розслідування у зв'язку з неможливістю проведення окремих слідчих дій і пов'язаного з цим судового контролю [22], а також постановою Верховного Суду від 27.03.2024 у справі № 369/16744/23 щодо застосування спеціального механізму відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження [24].

По-третє, аналіз постанов Верховного Суду від 19.12.2022 у справі № 263/13128/18 та від 13.03.2025 у справі № 616/905/19 дає підстави стверджувати, що достатній рівень процесуальної значущості досягається там, де воєнні обставини вже не лише ускладнюють перебіг провадження, а змінюють юридично значущі умови реалізації процесуальних прав, доступу до апеляційного перегляду, правової допомоги або досягнення іншого процесуального результату. Одним із найвиразніших проявів такого впливу є виникнення об'єктивно непереборної або функціонально співмірної їй перешкоди [19; 20].

Отже, практика Верховного Суду дає підстави стверджувати, що межа достатності пролягає не там, де збройний конфлікт лише супроводжує провадження або локально модифікує окремий елемент процесуальної форми, а там, де він змінює юридично значущі умови досягнення процесуального результату.

Для відмежування вирішальним є не сам воєнний контекст, а процесуальний наслідок, який він породжує. Саме тому воєнно або екстраординарно зумовлені ускладнення провадження [2, с. 10] набувають значення лише тоді, коли переходять у юридично значущу зміну процесуальної форми.

Складність установлення обставин, небезпека середовища чи ускладнений доступ до джерел доказової інформації самі по собі ще не утворюють окремої процесуальної категорії. У світлі підходу В.М. Трофименка до істотності зміни процесуальної форми [6, с. 156, 196, 340], міркувань М. Міттаг про процесуальні правила як умови досягнення юридично значущого результату [18, с. 639–645] та позицій В.В. Вапнярчука про правове значення лише істотних порушень процесуального порядку [25, с. 11] воєнно зумовлені обставини мають оцінюватися за характером процесуального наслідку; саме такий підхід впливає і з аналізу позицій Верховного Суду у відповідних судових справах [19–22; 24].

Звідси впливає принципове розмежування між воєнно зумовленим ускладненням кримінального провадження і юридично значущою зміною його процесуальної форми. Відповідне провадження не можна пояснювати як звичайне кримінальне провадження, лише ускладнене воєнними обставинами [10, с. 229]. Небезпека середовища, обмежений доступ до території, ускладнене отримання доказової інформації або організаційні труднощі набувають процесуального значення лише тоді, коли впливають на здійснення процесуальних дій, реалізацію гарантій, прийняття процесуальних рішень або досягнення юридично значущого результату.

Відповідна зміна торкається не лише гарантій сторін, доказового механізму, судового контролю та порядку участі у провадженні, а в окремих випадках – і способу існування матеріалів провадження або порядку прийняття процесуальних рішень. Системну опору для пояснення цього дає підхід Ю.В. Циганюк, за яким кримінальний процес постає як цілісна система, а кримі-

нальна процесуальна система – як комплексне утворення з підсистем, компонентів і взаємозв'язків між ними [26, с. 44–45, 50]. Отже, йдеться не просто про повторювану зміну окремих елементів процесуальної форми, а про вплив збройного конфлікту на системні зв'язки між підсистемами кримінального процесу, насамперед у сфері гарантій, процесуальних рішень, статусу учасників і процесуальних строків [26, с. 45, 54].

На цьому рівні аналіз спирається на нормативні приписи, що визначають юридичну конструкцію процесуальної форми, а також на судову практику, яка окреслює межі допустимої зміни її окремих елементів. На нормативному рівні це підтверджується, зокрема, положеннями статей 2, 7, 20 і 21 КПК України, які визначають завдання кримінального провадження, загальні засади кримінального процесу, гарантії права на захист і доступу до правосуддя, а також положеннями статей 91, 92 і 94 КПК України щодо предмета доказування, обов'язку доказування, перевірки та оцінки доказів [13]. Саме ці приписи формують юридичну основу, в межах якої зміна процесуальної форми набуває правового значення. Д.В. Сімонович пов'язує кримінальну процесуальну форму з установленим законом порядком провадження процесуальних дій [27, с. 233] та визначає її зміст як порядок проведення таких дій і їх належне оформлення у процесуальних документах [27, с. 235]. Отже, зміна процесуальної форми набуває юридичного значення тією мірою, якою вона впливає на належність процесуального результату, законність провадження та забезпечення прав людини.

Процесуально значущий зв'язок кримінального провадження зі збройним конфліктом не локалізується в одному інституті. Він може проявлятися на різних рівнях кримінальної процесуальної системи: у доказовому механізмі, у структурі процесуальних гарантій, у порядку здійснення судового контролю, у процесуальному статусі учасників, а в окремих випадках – у способі фіксації, збереження та відновлення матеріалів провадження. Саме тому йдеться не про окреме технічне відхилення, а про ширшу процесуальну категорію.

У сфері доказування зазначений критерій проявляється найвиразніше. Як зазначає Т.С. Єфіменко, «доказування воєнних злочинів неможливо здійснити без встановлення контекстуального елемента, тобто самого діяння з прив'язкою до збройного конфлікту» [5, с. 286]. Крім того, доказуванню підлягає не лише сам факт конфлікту, а й його роль у можливості та способі вчинення діяння [5, с. 287]. Це узгоджується з тим, що процесуальна форма має визначальне значення для доказування, оскільки саме вона окреслює межі предмета пізнання, інструментальну сторону доказового процесу, повноваження його суб'єктів і підстави визнання доказів недопустимими [6, с. 67]. Отже, змінюється не лише практична складність доказування, а й коло обставин, що підлягають установленню, перевірці та оцінці. Це виявляється, зокрема, у необхідності доведення характеру контролю над територією, умов доступу до місця події або правового становища окремих осіб. Предметом доказового спору тут є не лише формальна допустимість доказу, а й його зв'язок із конкретною подією, особою та обставинами збройного конфлікту. Це особливо помітно щодо цифрових матеріалів і відомостей з відкритих джерел, які набувають процесуального значення завдяки взаємному підтвердженню та спеціальній перевірці умов їх одержання, змісту й надійності [28, с. 192, 203]. Як окремо підкреслює Т.С. Єфіменко, використання сучасних інноваційних технологій у таких провадженнях породжує до-

даткові проблеми збирання доказів і подальшого визнання їх допустимими [5, с. 289].

Аналіз підходу Т.С. Єфіменко дає підстави стверджувати, що зв'язок зі збройним конфліктом у сфері доказування має значення не лише як обставина події, а й як чинник зміни предмета встановлення, перевірки та оцінки [5, с. 286–289]. Тому саме у сфері доказування цей критерій проявляється найвиразніше, оскільки зв'язок зі збройним конфліктом змінює не лише практичну складність доказування, а й саму структуру доказового механізму.

Збройний конфлікт стає процесуально значущим не тоді, коли лише ускладнює збирання доказів, а тоді, коли змінює сам механізм їх формування, перевірки й оцінки. Недотримання вимог процесуальної форми може призвести до визнання доказу недопустимим навіть за умови законності суб'єкта, джерела та способу його формування [25, с. 9]. Як зазначає В.В. Вапнярчук, «не всі порушення порядку проведення процесуальної дії обов'язково тягнуть за собою визнання її результатів недопустимими. До таких наслідків призводять лише істотні порушення» [25, с. 11]. Судова практика підтверджує, що в таких справах модифікуються не лише умови, а й сам механізм доказування. Зокрема, у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13.03.2024 у справі № 953/3558/22 суд оцінював не лише формальну допустимість звукозаписів, а й їхнє процесуальне походження, зв'язок із процедурою одержання доказу та межі використання нетипових джерел інформації [29]. Таким чином, наведена постанова дає підстави стверджувати, що зв'язок справи зі збройним конфліктом проявився не на рівні загальної складності, а на рівні самого доказового механізму.

У площині процесуальних гарантій і судового контролю зазначений критерій проявляється, зокрема, у реалізації права на захист, здійсненні судового контролю та забезпеченні доступу до правосуддя в умовах воєнного стану [13; 30; 12]. Конституційно-правові межі обмеження свободи особи, доступу до суду та здійснення правосуддя в умовах воєнного стану визначаються статтями 29, 55 і 64 Конституції України, а також ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [30; 12]. Тому в умовах збройного конфлікту йдеться не про усунення процесуальних гарантій, а про зміну механізму їх реалізації, що лише підсилює значення належної правової процедури.

Належна правова процедура в цьому аспекті постає не лише як сукупність окремих гарантій, а як система взаємопов'язаних процесуальних умов, рішень і гарантій. У праці S.J. Summers справедливості процедури осмислюється кризь призму загальної справедливості провадження («overall fairness of the proceedings») [31, с. 61]. Процесуальні гарантії при цьому постають як взаємозалежні [31, с. 184], а їхній зміст – як зумовлений інституційною формою провадження [31, с. 5]. Таким чином, модифікацію процесуальних гарантій у зв'язку зі збройним конфліктом слід оцінювати не як периферійну організаційну деталь, а як питання про межі допустимої зміни процесуальної форми. Тому гарантійний вимір у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, не може аналізуватися відокремлено від загальної конструкції процедури: питання про допустимість межі зміни процесуальної форми слід ставити не щодо окремої гарантії самої по собі, а щодо її впливу на справедливості провадження в цілому.

У сфері судового контролю процесуально значущий зв'язок зі збройним конфліктом виявляється через гарантії реалізації

судової функції, межі судового контролю та процесуально значущий порядок участі сторін у розгляді. У системному підході судове провадження постає не як технічний етап руху справи, а як такий сегмент кримінальної процесуальної системи, в якому особливо виразно проявляються її внутрішні взаємозв'язки. При цьому незалежність суду виступає не лише засадою функціонування судової влади, а й елементом права на справедливий суд та гарантією належного здійснення судового розгляду [26, с. 255, 347].

Особливе значення для визначення меж допустимої зміни процесуальної форми має практика Конституційного Суду України, насамперед рішення Другого сенату від 18.07.2024 № 8-р(II)/2024 та від 01.04.2026 № 3-р(II)/2026 [32; 33]. Для цілей цієї статті ця практика важлива тим, що окреслює негативну межу допустимої процесуальної трансформації: воєнно зумовлені обставини можуть впливати на можливість здійснення судового контролю, але не можуть підмінити його доказову та юридичну основу.

Крім того, збройний конфлікт може впливати на процесуально значущий порядок участі сторін у судовому розгляді. Стаття 318 КПК України закріплює загальну модель судового розгляду, тоді як ст. 336 КПК України допускає дистанційне судове провадження за умови забезпечення учасникам можливості чути та бачити хід розгляду, ставити запитання, отримувати відповіді та реалізовувати інші процесуальні права [13]. У постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21.11.2022 у справі № 415/1698/12-к зазначено, що в умовах воєнного стану допускається виняток із загального правила про неприпустимість дистанційного судового провадження за наявності заперечень обвинуваченого [14]. Отже, йдеться не про технічну адаптацію способу комунікації з судом, а про модифікацію процесуально значущого порядку судової участі як одного з елементів процесуальної форми у сфері судового розгляду. Саме в цьому проявляється перехід від організаційного ускладнення до юридично значущої зміни процесуальної форми. У таких випадках зв'язок зі збройним конфліктом уже входить у механізм реалізації процесуальних прав сторін, а не лише супроводжує провадження як його зовнішня умова.

Допоміжним проявом такої зміни може бути трансформація способу фіксації, збереження та відновлення матеріалів кримінального провадження. Стаття 615-1 КПК України підтверджує, що збройний конфлікт здатний впливати і на спосіб забезпечення безперервності провадження [13], хоча такі випадки не становлять дефініційного центру цієї категорії.

Наведені прояви не зводяться до випадкового набору воєнно зумовлених процесуальних труднощів, а свідчать про системний вплив збройного конфлікту на процесуальну форму кримінального провадження. Узагальнення наведених нормативних, доктринальних і практичних матеріалів дає підстави стверджувати, що збройний конфлікт виступає не лише зовнішньою умовою кримінального провадження, а й чинником, який змінює процесуальну організацію доказування, гарантування прав, судового контролю та забезпечення безперервності провадження. Саме ця системна здатність зумовлює зміну процесуальної форми становить підставу для виокремлення відповідної категорії в науці кримінального процесу.

Процесуальна значущість зв'язку зі збройним конфліктом може виявлятися у різних вимірах кримінального проваджен-

ня – у сфері доказування, процесуальних гарантій, судового контролю, процесуального статусу учасників, а в окремих випадках і у способі забезпечення безперервності провадження. Саме ця багатоаспектність зумовлює потребу розглядати цю проблематику не фрагментарно, а на рівні міжінституційного зв'язку.

Межі цієї категорії не можуть визначатися формально – ані самим фактом війни, ані предметом обвинувачення, ані наявністю спеціального процесуального порядку. Вони мають функціональний характер і залежать від того, який саме процесуальний наслідок породжує відповідний зв'язок зі збройним конфліктом.

Практика Верховного Суду дає підстави стверджувати, що негативний полюс цієї межі утворюють провадження, у яких воєнний чинник має лише фактичне або матеріально-правове значення [23]. Проміжну зону становлять ситуації локальної воєнно зумовленої модифікації окремого елемента процесуальної форми [21; 22; 24].

Отже, межа достатності пролягає там, де такий вплив уже не лише ускладнює перебіг провадження, а змінює юридично значущі умови реалізації процесуальних прав, доступу до перегляду, правової допомоги чи досягнення іншого процесуального результату. Одним із найвиразніших проявів такого впливу є виникнення об'єктивно неперехідної або функціонально співмірної їй перешкоди [19; 20].

У доктрині можливий і підхід, за яким немає потреби виокремлювати зазначену проблематику як самостійний предмет наукового аналізу, оскільки кримінальний процес уже містить спеціальні порядки, спеціальне правове регулювання кримінального провадження в умовах війни та статусно зумовлені процесуальні моделі, які можна досліджувати окремо. У межах такого підходу визначальним критерієм диференціації воєнно зумовлених процесуальних порядків виступає не сам збройний конфлікт, а процесуальний статус особи, яка бере участь у провадженні [9, с. 9]. Такий підхід має безперечну пояснювальну цінність для окремих спеціальних процесуальних моделей, однак не може виконувати роль загального критерію всієї категорії кримінального провадження у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом. Саме тому може виникати уявлення, що для наукового аналізу достатньо наявних інституційних і статусних класифікацій без виокремлення ширшої процесуальної категорії.

Натомість у цій статті обґрунтовується інша позиція. Такий підхід пояснює лише ті процесуальні моделі, в яких вирішальне значення має статус конкретного учасника, але не охоплює тих випадків, коли одна й та сама юридично значуща зміна процесуальної форми проявляється в кількох підсистемах кримінального процесу незалежно від статусу конкретного суб'єкта. Саме системний підхід не дозволяє звести цю проблематику до ізольованих інститутів, якщо один і той самий тип юридично значущої зміни процесуальної форми охоплює кілька підсистем кримінального процесу і змінює характер їх взаємозв'язку [26, с. 45, 341]. Статусний критерій сам по собі не вичерпує відповідної проблематики, оскільки пояснює лише окремі процесуальні моделі, тоді як відповідна зміна має функціонально-структурний характер, виходить за межі однієї спеціальної процесуальної форми та відтворюється в різних підсистемах кримінального процесу [6, с. 156, 344–349].

Цю проблематику доцільно розглядати у двох площинах: як окремих предмет наукового узагальнення і як структурний елемент науки кримінального процесу. У першій площині йдеться про підстави її автономного осмислення, у другій – про спосіб її існування в системі науки кримінального процесу: в межах одного інституту чи як проблемного комплексу, не зведеного до меж одного інституту.

Науковий статус цієї проблематики визначається не тематикою війни як такою і не сукупністю практичних труднощів здійснення провадження в умовах війни, а тим, що в різних підсистемах кримінального процесу відтворюється один і той самий тип юридично значущої трансформації процесуальної форми, зумовленої зв'язком зі збройним конфліктом. Саме повторюваний, функціонально-структурний і міжінституційний характер такої трансформації дає підстави розглядати цю проблематику як відносно самостійний проблемний комплекс у науці кримінального процесу.

Такий висновок узгоджується із системним розумінням як кримінального процесу, так і науки кримінального процесу. У системному підході кримінальний процес розглядається як цілісна система, а кримінальна процесуальна система – як комплексне утворення, що складається з компонентів і взаємозв'язків між ними [26, с. 44–45, 50]. До її змісту належать не лише кримінальні процесуальні норми та процесуальні дії, а й окремі підсистеми та взаємозв'язки між ними [26, с. 54]. Саме тому відповідна проблематика може розглядатися не фрагментарно, а як цілісний проблемний комплекс [26, с. 4, 44–45, 50, 54–55]. Методологічно близький підхід демонструє М. Damaška, який виходить із того, що реальні процесуальні системи не зводяться до «чистих» моделей, а поєднують різні форми у складних поєднаннях [34, с. 12]. У поєднанні з попередньо викладеним системним підходом підхід М. Damaška дає змогу пояснити, чому аналітична єдність досліджуваної проблематики не збігається з її локалізацією в одному позитивно-правовому інституті, а отже, чому вона може розглядатися як проблемний комплекс, не зведений до меж одного інституту кримінального процесу.

Місце цієї проблематики в системі науки кримінального процесу визначається тим, що відповідні процесуальні зміни, зумовлені зв'язком зі збройним конфліктом, охоплюють кілька інститутів кримінального процесу. Такий висновок спирається на системний підхід Ю.В. Циганюк і концепцію диференціації кримінальної процесуальної форми у В.М. Трофименка, які дають змогу розглядати відповідну проблематику не як сукупність ізольованих інститутів, а як явище, що перетинає кілька нормативно відокремлених сегментів [26, с. 44–45, 50, 54; 6, с. 156, 344–349]. Це підтверджується і законодавчо, оскільки відповідна проблематика розосереджена між особливими порядками кримінального провадження, формами участі сторін у судовому провадженні, спеціальним процесуальним регулюванням в умовах воєнного стану, а також правилами підсудності й законодавчим регулюванням організації здійснення правосуддя в умовах війни [13; 12; 35]. Така розосередженість додатково свідчить, що відповідна проблематика не зводиться до меж одного інституту і тому може бути концептуалізована як відносно самостійний проблемний комплекс у науці кримінального процесу.

Наукова новизна дослідження полягає в доктринальному обґрунтуванні критерію відмежування процесуально значущого зв'язку кримінального провадження зі збройним конфліктом від

суміжних праворежимних, матеріально-правових і процедурно-спеціальних явищ, у виведенні функціональних меж його достатності з аналізу практики Верховного Суду через характер процесуального наслідку [19–24], а також у концептуалізації цієї проблематики як відносно самостійного проблемного комплексу у науці кримінального процесу.

Отже, запропонований критерій є достатнім для відмежування досліджуваної категорії від суміжних праворежимних, матеріально-правових і процедурно-спеціальних явищ. Повторюваність такого типу змін у кількох підсистемах кримінального процесу, своєю чергою, дає підстави для висновку щодо наукового статусу цієї проблематики.

Висновки. У статті встановлено, що кримінальне провадження у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом, не зводиться ні до провадження в умовах воєнного стану, ні до провадження щодо воєнних злочинів, ні до сукупності вже врегульованих особливих порядків кримінального провадження. Визначальним критерієм цієї категорії є процесуально значущий зв'язок кримінального провадження зі збройним конфліктом, тобто такий зв'язок, який зумовлює юридично значущу зміну процесуальної форми, впливає на умови здійснення процесуальних дій, досягнення юридично значущого процесуального результату і функціонування кількох підсистем кримінального процесу. Під юридично значущим процесуальним результатом у цьому дослідженні розуміється результат процесуальної діяльності, важливий для допустимості й належності доказів, законності та обґрунтованості процесуального рішення, а також для реалізації процесуальних гарантій.

Установлено, що межі цієї категорії не можуть визначатися формально – ані самим фактом війни, ані предметом обвинувачення, ані наявністю спеціального процесуального порядку. Аналіз практики Верховного Суду дає підстави стверджувати, що межа достатності цього критерію пролягає там, де воєнний чинник уже не лише супроводжує провадження або локально модифікує окремих елементів процесуальної форми, а змінює юридично значущі умови здійснення процесуальних дій, реалізації процесуальних прав чи досягнення процесуального результату, набуваючи тим самим структурно-функціонального значення на рівні процесуальної форми. Одним із найвиразніших проявів такого впливу є виникнення об'єктивно непереборної або функціонально співмірної їй перешкоди.

Обґрунтовано, що науковий статус цієї проблематики пов'язаний із відтворенням у різних підсистемах кримінального процесу одного й того самого типу юридично значущої трансформації процесуальної форми. Саме повторюваний, функціонально-структурний і міжінституційний характер такої трансформації дає підстави концептуалізувати цю проблематику як відносно самостійний проблемний комплекс у науці кримінального процесу.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з конкретизацією запропонованого критерію в окремих інститутах кримінального процесу, насамперед у сфері доказування, судового контролю, застосування запобіжних заходів, процесуального статусу окремих учасників і відновлення матеріалів кримінального провадження, а також із визначенням меж допустимої зміни процесуальної форми в умовах збройного конфлікту з урахуванням стандартів захисту прав людини та практики міжнародних судових інституцій.

Література:

1. Гловюк І., Завтур В. Кримінальне провадження в Україні в режимі воєнного стану. У: *The Challenges and Opportunities in Law: Ukrainian Case under the Conditions of War*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2023. P. 517–633. DOI: <https://doi.org/10.12797/978838138887.06>
2. Тетерятник Г.К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.
3. Гловюк І.В. Кримінальне провадження щодо воєнних злочинів: виклики та відповіді. *Право України*. 2023. № 5. С. 85–100. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-05-085>
4. Harmen van der Wilt, War Crimes and the Requirement of a Nexus with an Armed Conflict, *Journal of International Criminal Justice*. 2012. Vol. 10. No. 5. P. 1113–1128. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqs060>
5. Єфіменко Т.С. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 284–294. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.25>
6. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 394 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000449>
7. Навроцька В.В. Особливі порядки кримінального провадження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 169 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4266>
8. Гловюк І.В., Тетерятник Г.К. Питання унормування належної правової процедури кримінального процесуального забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 478–483. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/109>
9. Kaplina O. Prisoner of War: Special Status in the Criminal Proceedings of Ukraine and the Right to Exchange. Access to Justice in Eastern Europe. 2022. Vol. 5. No. 4-2 (17). Special Issue. P. 8–24. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000438>
10. Ганенко І.С. Кримінальне провадження у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом: до постановки окремої проблеми науки кримінального процесу. Science and Information Technologies in the Modern World: proceedings of the 15th International Scientific and Practical Conference, April 15, 2026. С. 229–233. DOI: <https://doi.org/10.70286/ISU-15.04.2026.009>
11. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Методологія наукових досліджень: підручник. Харків: Право, 2019. 368 с.
12. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
13. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
14. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 21.11.2022 у справі № 415/1698/12-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107533687>
15. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
16. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22.08.2023 у справі № 759/4148/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113065878>
17. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26.10.2023 у справі № 757/46325/17-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114581895>
18. Mittag M.A Legal Theoretical Approach to Criminal Procedure Law: The Structure of Rules in the German Code of Criminal Procedure. *German Law Journal*. 2006. Vol. 7. No. 8. P. 637–645. DOI: <https://doi.org/10.1017/S2071832200004983>
19. Постанова Верховного Суду від 13.03.2025 у справі № 616/905/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125876639>
20. Постанова Верховного Суду від 19.12.2022 у справі № 263/13128/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108059847>
21. Постанова Верховного Суду від 13.09.2023 у справі № 638/4224/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113536486>
22. Постанова Верховного Суду від 06.06.2023 у справі № 489/6721/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111431188>
23. Постанова Верховного Суду від 10.04.2024 у справі № 149/1319/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118325889>
24. Постанова Верховного Суду від 27.03.2024 у справі № 369/16744/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118036740>
25. Вапнярчук В.В. Істотність порушень кримінальної процесуальної форми як умова визнання доказів недопустимими. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 8–16. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/8-16>
26. Циганюк Ю.В. Система кримінального процесу України: дис. ... д-ра юрид. наук. 2020. 437 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/708/dis_Tsyganyuk%20Y.%20V..pdf (дата звернення: 14.04.2026).
27. Сімонович Д.В. Кримінальна процесуальна форма. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 5-2. Т. 3. С. 233–235. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bc7cdd95-01de-4a75-a1fb-ed16f4399b89/content> (дата звернення: 19.04.2026).
28. Aksamitowska K. Digital Evidence in Domestic Core International Crimes Prosecutions: Lessons Learned from Germany, Sweden, Finland and The Netherlands. *Journal of International Criminal Justice*. 2021. Vol. 19. No. 1. P. 189–211. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqab035>
29. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13.03.2024 у справі № 953/3558/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757857> (дата звернення: 20.04.2026).
30. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.04.2026).
31. Summers S. J. Fair Trials: The European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights. Oxford: Hart Publishing, 2007. 384 p.
32. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 18.07.2024 № 8-р(П)/2024 у справі № 3-88/2022(205/22,114/24). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text> (дата звернення: 20.04.2026).
33. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 01.04.2026 № 3-р(П)/2026 у справі № 3-162/2024(327/24). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-26#Text> (дата звернення: 20.04.2026).
34. Damaška M. R. The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process. New Haven; London: Yale University Press, 1986. 298 p.
35. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

Hanenko I. Criminal Proceedings in Cases Connected with Armed Conflict: The Criterion of Delineation, the Threshold of Sufficiency, and Their Scholarly Status

Summary. This article offers a doctrinal account of criminal proceedings connected with armed conflict as a relatively autonomous problem area within criminal procedure

scholarship. Its starting premise is that, in the context of armed conflict, there emerges a range of criminal proceedings in which the connection with hostilities becomes procedurally significant because it affects procedural acts, procedural decision-making, evidentiary processes, the exercise of procedural safeguards, and judicial control. The article argues that this problem area cannot be reduced either to criminal proceedings conducted under martial law, to proceedings concerning war crimes, or to the aggregate of special procedural regimes provided for by law.

Drawing on legal scholarship, legislative regulation, and the case law of the Supreme Court, the article proposes a criterion for delineating this category: a procedurally significant connection between criminal proceedings and armed conflict. Such a connection exists where it produces a legally significant modification of procedural form, affects the conditions under which procedural acts are carried out, influences the attainment of a legally significant procedural result, and manifests itself across several subsystems of criminal procedure. The article demonstrates that the presence of this criterion is determined by three interrelated features: its impact on the conditions for carrying out procedural acts, its impact

on the attainment of a legally significant procedural result, and the structural nature of the relevant change, reflected across several subsystems of criminal procedure.

The article further argues that the threshold of sufficiency of this criterion is reached where the relevant influence ceases to be an isolated war-related complication and acquires a structural and functional character at the level of procedural form. It is also shown that the scholarly status of this issue is determined not by war-related subject matter as such, nor by the aggregate of practical difficulties arising in wartime proceedings, but by the recurrence across different subsystems of criminal procedure of the same type of legally significant modification of procedural form caused by the connection with armed conflict. The article concludes that the recurring, structural-functional, and inter-institutional nature of such modification provides sufficient grounds for conceptualising this issue as a relatively autonomous problem area within criminal procedure scholarship.

Key words: criminal proceedings; armed conflict; criminal procedural form; martial law; war crimes; evidence; procedural safeguards; judicial control; differentiation of criminal proceedings; special procedural regimes.

Дата першого надходження статті до видання: 03.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Татарин І. І.,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики**факультету з підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України**Львівського державного університету внутрішніх справ**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9517-2299>***Шумик О. М.,***слідчий слідчого відділення відділу поліції № 1**Львівського районного управління поліції № 1 ГУ НП у Львівській області**ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3283-4616>*

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті здійснено комплексний та системний аналіз особливостей судового розгляду кримінальних проваджень в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Запровадження воєнного стану зумовило необхідність оперативної адаптації кримінального процесуального законодавства до нових викликів, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, ефективним реагуванням на загрози збройної агресії, захистом прав і свобод людини, а також підтриманням безперервності функціонування судової системи. Встановлено, що трансформація кримінального процесу в таких умовах має комплексний характер і охоплює як нормативний, так і практичний рівні, включаючи організаційні, технологічні та інституційні зміни.

Досліджено нормативно-правові акти, що регулюють здійснення правосуддя під час воєнного стану, зокрема положення Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також спеціальні зміни, внесені до процесуального законодавства у зв'язку з воєнними діями. Проаналізовано особливості дії Розділу IX-1 КПК України як правового механізму забезпечення безперервності кримінального провадження в умовах обмеженості можливостей судової системи. Особливу увагу приділено допустимим межах обмеження конституційних прав і свобод людини, а також їх впливу на реалізацію засад кримінального процесу, зокрема змагальності, гласності, безпосередності, розумних строків та забезпечення права на захист та інших.

У статті розглянуто практичні аспекти здійснення судового розгляду кримінальних проваджень в умовах обмеженого доступу до судів, загрози життю та здоров'ю учасників процесу, переміщення населення та руйнування інфраструктури. Проаналізовано можливості та ризики проведення судових засідань у режимі відеоконференції, особливості зміни територіальної підсудності, а також проблеми реалізації процесуальних прав сторін кримінального провадження. Значну увагу приділено питанням цифровізації судочинства та впровадженню електронних інструментів як засобу забезпечення доступу до правосуддя, підвищення оперативності розгляду справ і прозорості судових процедур.

Зроблено висновок, що, незважаючи на об'єктивні обмеження, пов'язані з воєнним станом, держава зобов'язана

забезпечити баланс між публічними інтересами та дотриманням основоположних прав людини. Запропоновано напрями вдосконалення кримінального процесуального законодавства з урахуванням практики ЄСПЛ та європейських стандартів правосуддя, що сприятиме підвищенню ефективності судового розгляду кримінальних проваджень у кризових умовах та післявоєнний період.

Ключові слова: доказування, Європейський суд з прав людини, засади, процесуальні гарантії, права людини, підсудність, правосуддя, прокурор, строки, цифровізація.

Постановка проблеми. Запровадження воєнного стану в Україні стало безпрецедентним викликом для всієї правової системи держави, зокрема для кримінального судочинства. Воєнний стан як особливий правовий режим передбачає тимчасове обмеження окремих прав і свобод людини з метою забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності та обороноздатності держави. Водночас навіть в умовах збройної агресії держава не звільняється від обов'язку гарантувати дотримання основоположних принципів правосуддя та забезпечення права кожної особи на справедливий суд.

Судовий розгляд кримінальних проваджень у період воєнного стану відбувається в умовах підвищеної небезпеки, обмеженого доступу до судів, евакуації населення, руйнування інфраструктури та кадрового дефіциту в судових органах. Такі обставини істотно ускладнюють реалізацію засад кримінального процесу, зумовлюють необхідність застосування спеціальних процедур і потребують переосмислення традиційних підходів до здійснення правосуддя [7, с. 164].

Дослідження особливостей судового розгляду кримінальних проваджень під час воєнного стану обумовлена також необхідністю узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері прав людини, зокрема практикою Європейського суду з прав людини. У цьому контексті особливого значення набуває питання забезпечення балансу між публічними інтересами держави та правами учасників кримінального провадження.

Стан дослідження. Проблематика особливостей судового розгляду кримінальних проваджень в умовах воєнного стану знайшла відображення у працях низки українських науковців, які досліджували як загальні засади кримінального процесу,

так і специфіку його функціонування в умовах надзвичайних правових режимів. Зокрема, окремі аспекти здійснення правосуддя, дотримання процесуальних гарантій та трансформації засад кримінального процесу в умовах воєнного стану аналізували Ю.П. Аленін, І.В. Басиста, Н.В. Глинська, І.В. Гловюк, О.В. Капліна, А.В. Лапкін, О.О. Торбас, а також інші вчені. Водночас комплексне дослідження саме судового розгляду кримінальних проваджень під час воєнного стану залишається недостатньо розробленим і потребує подальшого наукового аналізу.

Мета статті – комплексне дослідження особливостей судового розгляду кримінальних проваджень в умовах воєнного стану в Україні, з урахуванням змін у кримінальному процесуальному законодавстві та практики їх застосування. Окрему увагу приділено визначенню впливу воєнного стану на реалізацію засад кримінального процесу та забезпечення прав учасників провадження. Також метою є обґрунтування напрямів удосконалення правового регулювання судового розгляду з урахуванням європейських стандартів правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання судового розгляду кримінальних проваджень в умовах воєнного стану базується на поєднанні загальних засад кримінального процесу та спеціальних правових норм, зумовлених дією особливого правового режиму. В основі такого регулювання є засада верховенства права, який передбачає, що навіть у надзвичайних умовах держава зобов'язана забезпечити функціонування судової влади та дотримання базових процесуальних гарантій [5].

Конституція України є фундаментальним джерелом, що визначає межі та умови здійснення правосуддя під час воєнного стану. Відповідно до її положень, право на судовий захист і справедливий суд є невід'ємним правом людини, яке не може бути повністю скасоване. Воєнний стан допускає тимчасове обмеження окремих прав і свобод, однак такі обмеження мають бути законними, обґрунтованими, пропорційними та спрямованими виключно на досягнення легітимної мети – захисту національної безпеки [4].

Важливе місце у системі нормативно-правових засад судового розгляду кримінальних проваджень під час воєнного стану посідає Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Зазначений нормативно-правовий акт визначає особливості діяльності органів державної влади, у тому числі судів, у період воєнного стану. При цьому законодавець свідомо не включив до нього положення про припинення або призупинення діяльності судів, що підтверджує визнання судової влади як ключового елементу механізму захисту прав і свобод людини навіть у надзвичайних умовах [3].

Важливим кроком законодавця у відповідь на виклики повномасштабного вторгнення стало впровадження та подальше вдосконалення Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Центральне місце тут посідає стаття 615 КПК України, яка регламентує особливий режим досудового розслідування та судового розгляду. Науковий аналіз цієї норми дозволяє стверджувати, що вона запроваджує «кризову модель» кримінальної юстиції.

Зокрема, ч. 1 ст. 615 КПК України передбачає можливість тимчасової передачі повноважень слідчого судді прокурору відповідного рівня у разі об'єктивної неможливості суду виконувати свої функції. У контексті судового розгляду це накладає на суд додатковий обов'язок: під час підготовчого засідання

або розгляду справи по суті суддя має здійснити ретельну перевірку законності дій прокурора, який діяв як «квазісуддя». Це необхідно для того, щоб виняткові заходи (обшуки, затримання, обрання запобіжних заходів) не стали інструментом свавілля, а залишалися в полі зору правосуддя навіть за умови постфактум-контролю [5].

Особливого значення набувають норми Кримінального процесуального кодексу України, які були адаптовані до реалій воєнного стану шляхом внесення низки змін і доповнень. Ці зміни спрямовані, з одного боку, на забезпечення оперативності та безперервності судового розгляду, а з іншого – на збереження основних процесуальних гарантій. Зокрема, законодавець розширив можливості проведення судових засідань у режимі відеоконференції, що дозволяє забезпечити участь сторін кримінального провадження незалежно від їхнього фактичного місця перебування.

Крім того, було врегульовано питання зміни територіальної підсудності кримінальних проваджень у разі неможливості здійснення правосуддя окремими судами. Такий механізм дозволяє уникнути фактичного блокування судового розгляду, однак водночас потребує чіткого дотримання засади доступності правосуддя та недопущення надмірного навантаження на інші суди.

Запровадження воєнного стану істотно впливає на реалізацію основоположних засад кримінального процесу, які в умовах мирного часу сприймаються як стабільні та незмінні. У період воєнних дій ці засади зазнають певної трансформації, що зумовлено необхідністю забезпечення безпеки учасників процесу та функціонування судової системи в цілому.

Засада гласності судового розгляду в умовах воєнного стану може бути обмежена у випадках, коли відкритий розгляд справи створює загрозу національній безпеці, розголошенню державної таємниці або життю та здоров'ю учасників кримінального провадження. Водночас такі обмеження повинні мати виключний характер, бути належним чином мотивованими та застосовуватися лише у випадках реальної необхідності. Неприпустимим є використання воєнного стану як формальної підстави для необґрунтованого закриття судових засідань [9, с. 238–239].

Засада безпосередності дослідження доказів зазнає особливих змін у зв'язку з активним використанням дистанційних форм участі у судовому процесі. Проведення судових засідань у режимі відеоконференції дозволяє забезпечити участь сторін і свідків у процесі, проте водночас створює додаткові виклики щодо оцінки достовірності показань та сприйняття поведінки допитуваних осіб. У таких умовах на суд покладається підвищена відповідальність за належну оцінку доказів з урахуванням усіх процесуальних обставин.

Особливої уваги в умовах воєнного стану потребує реалізація засади забезпечення права на захист. Обмеження пересування, складність комунікації між захисником і підзахисним, а також ускладнений доступ до матеріалів кримінального провадження можуть суттєво впливати на ефективність захисту. У зв'язку з цим суди повинні застосовувати компенсаторні механізми, зокрема надавати додатковий час для ознайомлення з матеріалами справи, відкладати судові засідання або забезпечувати альтернативні способи комунікації між захисником і підзахисним [2].

Трансформація засади безпосередності дослідження доказів. Аналізуючи ч. 11 ст. 615 КПК України, слід зазначити, що вона вносить суттєві корективи у класичне розуміння ст. 23 КПК

(безпосередність дослідження показань, речей і документів). В умовах воєнного стану свідчення, отримані під час досудового розслідування та зафіксовані за допомогою відеозапису, можуть бути використані судом без повторного допиту особи в залі засідання, якщо її явка є об'єктивно неможливою (перебування в зоні бойових дій, на окупованій території або за кордоном).

Така правова конструкція є вимушеною, проте вона потребує від суду застосування високих стандартів оцінки допустимості. Суддя має перекопатися, що під час такого дистанційного або зафіксованого допиту не було порушено право особи на вільне надання показань без стороннього тиску. Таким чином, принцип безпосередності зміщується в бік принципу автентичності та повноти відеофіксації, що є важливою науковою новелою сучасного етапу розвитку кримінального процесу [11, с. 412].

Організація судового розгляду кримінальних проваджень в умовах воєнного стану характеризується істотним ускладненням усіх стадій процесу та потребує застосування гнучких і нестандартних управлінських рішень з боку органів судової влади. Воєнні дії, окупація окремих територій, руйнування судової інфраструктури та загроза безпеці суддів і працівників апаратів судів суттєво вплинули на здатність судів здійснювати правосуддя в звичному режимі.

Значна кількість судів була змушена змінити територіальне розташування або перейти на роботу в обмеженому форматі, що безпосередньо вплинуло на доступність правосуддя для учасників кримінальних проваджень. У таких умовах особливого значення набуває належна організація внутрішньої діяльності судів, зокрема планування судових засідань, оптимізація навантаження на суддів та забезпечення належної комунікації з учасниками процесу [6, с. 211].

Одним із ключових організаційних механізмів забезпечення безперервності судового розгляду стала зміна територіальної підсудності кримінальних проваджень. Зазначений інститут дозволяє передавати справи до судів, які мають можливість здійснювати правосуддя в безпечніших регіонах. Водночас масове застосування такого механізму призвело до значного переваження окремих судів, що негативно позначається на стерах розгляду справ і якості судових рішень.

Важливу роль у забезпеченні функціонування судової системи під час воєнного стану відіграє цифровізація судового процесу. Використання підсистеми «Електронний суд», електронного документообігу, дистанційних засобів зв'язку та відеоконференцій дозволяє частково компенсувати обмеження, пов'язані з фізичною присутністю учасників процесу в залі судових засідань. Разом з тим цифровізація судочинства потребує належного технічного забезпечення, кібербезпеки та підвищення цифрової компетентності суддів і учасників кримінального провадження [1, с. 143].

Питання територіальної підсудності (ст. 34 КПК України) в умовах війни переплелось з проблемою дотримання розумних строків (ст. 28 КПК). Передача справ із судів, що опинилися в зоні бойових дій, до судів у тилових регіонах призводить до виникнення ситуації «процесуального дублювання». Згідно зі ст. 319 КПК України, судовий розгляд має проводитися в незмінному складі суддів, а зміна складу тягне за собою розгляд справи спочатку.

Для нівелювання негативних наслідків масової зміни підсудності суди мають ширше застосовувати механізми дистанційної участі та оптимізації графіків засідань. Крім того, законодавець

у ч. 6 ст. 615 КПК передбачив можливість автоматичного продовження строку тримання під вартою на 30 днів у разі неможливості проведення засідання. Проте, як свідчить практика Верховного Суду, таке «автоматичне» продовження не звільняє суд від обов'язку при першій же можливості розглянути питання доцільності подальшого утримання особи під вартою в межах змагального процесу [12].

Судова практика в умовах воєнного стану виявила низку системних проблем, які істотно впливають на ефективність здійснення судового розгляду кримінальних проваджень і потребують комплексного наукового осмислення. Однією з ключових проблем є дотримання засади розумних строків розгляду справ. Об'єктивні чинники, такі як бойові дії, переміщення учасників процесу, зміна підсудності та кадровий дефіцит, ускладнюють своєчасний розгляд кримінальних проваджень.

Поряд із об'єктивними факторами існують і суб'єктивні причини порушення розумних строків, зокрема недостатня організація судового процесу, переваження суддів, а також зловживання процесуальними правами з боку окремих учасників кримінального провадження. У таких умовах особливого значення набуває активна процесуальна роль суду, спрямована на забезпечення оперативності та ефективності судового розгляду [10, с. 164].

Не менш актуальною проблемою є забезпечення безпеки учасників судового процесу. Судді, прокурори, захисники, потерпілі та свідки нерідко здійснюють свою діяльність в умовах реальної загрози життю та здоров'ю. Це зумовлює необхідність запровадження додаткових організаційних і процесуальних механізмів захисту, зокрема проведення закритих судових засідань, використання анонімності свідків, а також дистанційних форм участі у процесі.

Окремої уваги потребує проблема забезпечення рівності сторін кримінального провадження. В умовах воєнного стану сторони можуть мати різні можливості щодо доступу до доказів, участі в судових засіданнях та реалізації процесуальних прав, що створює ризики порушення засади змагальності. Суд у таких ситуаціях повинен вживати компенсаторних заходів для забезпечення справедливого балансу між сторонами [8, с. 475].

Особливе місце в системі правового регулювання посідає Розділ IX-1 КПК України, який став своєрідним «процесуальним запобіжником» проти колапсу правосуддя. Стаття 615 КПК України запровадила автономну модель функціонування кримінальної юстиції, яка активується у разі неможливості виконання окремими суб'єктами своїх функцій. Ключовою новелою є перерозподіл повноважень між слідчим суддею та прокурором. У випадках, коли слідчий суддя не може здійснювати свої повноваження, функції щодо обрання запобіжних заходів дозволив на затримання чи дозволів на обшук делегуються прокурору відповідного рівня. Це рішення є виправданого відповіддю на загрозу життю працівників суду, проте воно суттєво змінює баланс стримувань і противаг. Саме тому судовий розгляд у таких провадженнях має базуватися на прискіпливій перевірці допустимості доказів, отриманих у такий спосіб враховуючи, що прокурор є стороною обвинувачення, а не незалежним арбітром [5].

Згідно з ч. 11 ст. 615 КПК України, за неможливості явки учасника провадження до суду через воєнні дії, судовий розгляд може здійснюватися у режимі відеоконференції за допомогою будь-яких доступних технічних засобів. На відміну від стандарт-

ної процедури (ст. 336 КПК), яка вимагає використання лише спеціалізованих систем, законодавче дозволення використовувати «будь-які засоби» (Skype, Zoom, WhatsApp тощо) суттєво спрощує доступ до суду. Це ставить перед судом завдання забезпечити ідентифікацію особи та конфіденційність її спілкування із захисником, щоб дистанційний формат не перетворився на формальність, де порушується право на конфіденційну правову допомогу.

Також, згідно зі ст. 95 та ст. 615 КПК України, свідчення, зафіксовані за допомогою відеозапису на стадії розслідування, можуть бути визнані судом як докази без безпосереднього допиту особи в залі суду, якщо її явка є об'єктивно неможливою. Це є виправданим відступом від засади безпосередності (ст. 23 КПК України) задля збереження доказової бази у провадженнях щодо воєнних злочинів та злочинів проти національної безпеки, де свідки можуть перебувати під постійним ризиком фізичного знищення або депортації [11]. При цьому суд має детально мотивувати у вирокі, чому саме явка особи була неможливою, щоб уникнути нівелювання стандартів справедливого суду.

Проблема строків тримання під вартою (ст. 197 КПК України) також отримала специфічне вирішення: ч. 6 ст. 615 КПК України дозволяє автоматичне продовження такого строку до 30 днів, якщо засідання неможливо провести через об'єктивні обставини війни. Такий механізм є критично необхідним у прифронтових зонах, де через обстріли фізично неможливо етапувати підсудного або зібрати склад суду. Однак суди мають суворо контролювати обгрунтованість таких затримок, уникаючи формалізму. Автоматизм не означає безконтрольність: при першій же технічній чи безпековій можливості питання доцільності тримання під вартою має стати предметом відкритого судового розгляду, щоб обмеження свободи залишалося пропорційним загрозам, як того вимагає практика ЄСПЛ.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, можна стверджувати, що судовий розгляд кримінальних проваджень в умовах воєнного стану перетворився на складний і багатограний процес, який змушений функціонувати в режимі постійного балансування між ефективністю та безпекою. Воєнний стан об'єктивно продиктував нові правила гри для правосуддя, вплинувши на організацію судочинства, трансформацію класичних процесуальних засад та звичні підходи до дотримання строків розгляду справ.

Ключовим етапом цієї трансформації стало впровадження Розділу IX-1 КПК України, який фактично створив «автономну модель» правосуддя для надзвичайних умов. Стаття 615 КПК дозволила системі не зупинитися навіть у найскладніші моменти, делегуючи частину повноважень слідчих суддів прокурорам та дозволяючи гнучкі підходи до фіксації доказів. Проте цей досвід показує, що будь-яка адаптація законодавства повинна мати межі: спрощення процедур є виправданим лише тоді, коли воно не перетворюється на нівелювання засадничих стандартів справедливого суду. Зокрема, передача судових функцій стороні обвинувачення має залишатися винятковим заходом, що підлягає обов'язковій наступній перевірці незалежним судом при першій технічній можливості.

Важливо розуміти, що навіть у розпал збройної агресії держава не звільняється від свого головного обов'язку – гарантувати верховенство права. Судова система в цей період довела, що вона є не просто формальним інститутом, а дієвим механізмом захисту прав людини. Це підтверджується актив-

ним впровадженням цифровізації: розширення використання відеоконференцій та «Електронного суду» стало не просто зручністю, а єдиною можливою процесуальною гарантією доступу до правосуддя для мільйонів громадян, які опинилися далеко від домівки чи в зоні ризику. Цифровізація кримінального процесу в умовах війни перейшла зі стадії допоміжного інструментарію у статус базової умови реалізації права на судовий захист.

Дивлячись у майбутнє, стає очевидним, що кримінальне процесуальне законодавство потребує подальшого точкового вдосконалення. Це стосується і більш чіткої регламентації автоматичного продовження запобіжних заходів, і легалізації дистанційного депонування показань, які можуть бути втрачені через війну. Науковий та практичний досвід, отриманий судами під час воєнного стану, має стати фундаментом для глибинної модернізації КПК України, де елементи дистанційного правосуддя та електронного документообігу будуть імplementовані як постійні норми для підвищення оперативності судочинства. Тільки через поєднання такої процесуальної оперативності з неухильним дотриманням практики ЄСПЛ та міжнародних стандартів, Україна зможе забезпечити ефективний розгляд справ не лише в період воєнного стану, а й у період подальшого післявоєнного відновлення. Суд має залишатися місцем сили права, незалежно від зовнішніх обставин, виступаючи гарантом того, що надзвичайні умови ніколи не стануть підставою для відмови від демократичних цінностей та справедливості.

Література:

1. Абламська В. В. Законодавчі новели щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 2. С. 140–148.
2. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фомина Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 4. Електронне видання. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. Станом на 30.12.2022. 82 с.
3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4239>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. Лазукова О. В. Особливості правового змісту інституту досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4. С. 208–218.
7. Пилипенко Д. О., Андріяшевський А. Г. Щодо питання визначення окремих аспектів особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 1. С. 162–165.
8. Софіїв С. О., Теслицький А. А. Проблемні питання щодо застосування на практиці норм кримінального процесуального законодавства в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 473–478.
9. Топчий В. В. Особливості здійснення та реалізація кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 2. С. 233–242.
10. Чорна О. В. Судовий контроль в умовах воєнного стану: чи назріли зміни до кримінального процесуального закону? *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 260–266.

Tataryn I., Shumyk O. Peculiarities of the trial of criminal proceedings during martial law

Summary. The article provides a comprehensive and systematic analysis of the features of the trial of criminal proceedings under the legal regime of martial law in Ukraine. The introduction of martial law necessitated the prompt adaptation of criminal procedural legislation to new challenges related to ensuring national security, effective response to threats of armed aggression, protection of human rights and freedoms, and maintaining the continuity of the functioning of the judicial system. It has been established that the transformation of the criminal process under such conditions is complex in nature and covers both the normative and practical levels, including organizational, technological and institutional changes. The normative and legal acts regulating the administration of justice during martial law are studied, in particular the provisions of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”, as well as special changes made to procedural legislation in connection with military operations. The peculiarities of the operation of Section IX-1 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine as a legal mechanism for ensuring the continuity of criminal proceedings in conditions of limited capabilities of the judicial system are analyzed. Special attention is paid to the permissible limits of restrictions on constitutional rights and freedoms of a person, as well as their impact on the implementation

of the principles of criminal proceedings, in particular the principles of adversarial nature, publicity, immediacy, reasonable terms and ensuring the right to defense.

The article considers practical aspects of conducting criminal cases in conditions of limited access to courts, threats to the life and health of participants in the process, population displacement and destruction of infrastructure. The possibilities and risks of conducting court sessions in the videoconference mode, the peculiarities of changing territorial jurisdiction, as well as the problems of exercising the procedural rights of the parties to criminal proceedings are analyzed. Considerable attention is paid to the issues of digitalization of judicial proceedings and the introduction of electronic tools as a means of ensuring access to justice, increasing the efficiency of case consideration and transparency of judicial procedures.

It is concluded that, despite the objective restrictions associated with martial law, the state is obliged to ensure a balance between public interests and observance of fundamental human rights. Directions for improving criminal procedural legislation are proposed, taking into account the practice of the ECHR and European standards of justice, which will contribute to increasing the efficiency of judicial review of criminal proceedings in crisis conditions and the post-war period.

Key words: evidence, European Court of Human Rights, principles, procedural guarantees, human rights, jurisdiction, justice, prosecutor, deadlines, digitalization.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Аносенков А. А.,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри тактико-спеціальної та спеціальної фізичної підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ**Одеського державного університету внутрішніх справ**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6755-2916>***Мукоїда Р. В.,***кандидат юридичних наук, доцент,**професор кафедри тактико-спеціальної та спеціальної фізичної підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ**Одеського державного університету внутрішніх справ**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3505-3255>*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ДІЯЛЬНОСТІ ІНТЕРПОЛУ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ПРОТИПРАВНОМУ ВИКОРИСТАННЮ БПЛА

Анотація. У статті досліджено міжнародно-правові механізми діяльності Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол) у сфері протидії протиправному використанню безпілотних літальних апаратів (БПЛА). Проаналізовано трансформацію загроз, пов'язаних із використанням дронів у транснаціональній злочинності, терористичній діяльності та порушеннях громадської безпеки, а також визначено роль Інтерполу у формуванні скоординованої міжнародної відповіді на ці виклики. Розкрито правові засади діяльності Інтерполу відповідно до його Статуту, зокрема принципи міжнародної поліцейської співпраці, обміну інформацією між державами-членами та політичної нейтральності. Особливу увагу приділено діяльності Центру інновацій Інтерполу як інституційної платформи для розробки методичних рекомендацій, проведення міжнародних навчань і впровадження інновацій у сфері цифрової криміналістики.

У статті проаналізовано рамкові протоколи реагування на інциденти з дронами та методологію передстандартного тестування CWA 18150, що ґрунтується на ризик-орієнтованому підході та стандартних сценаріях загроз. Показано значення класифікації сценаріїв за категоріями об'єктів захисту для формування функціональних і продуктивних вимог до систем протидії БПЛА (C-UAS). Наголошено на необхідності інтеграції міжнародних стандартів і практик цифрової криміналістики в національні правові системи, зокрема України.

Ключові слова: Інтерпол, безпілотні літальні апарати, міжнародне право, протидія злочинності, C-UAS, громадська безпека, класифікації сценаріїв (C-UAS), міжнародна поліцейська співпраця.

Постановка проблеми. Проблематика протидії протиправному використанню безпілотних літальних апаратів (БПЛА) активно досліджується в сучасній науковій літературі, однак переважно в технічному, безпековому та воєнному вимірах. Значна кількість праць присвячена оцінці загроз, захисту об'єктів критичної інфраструктури та розробці систем протидії дронам (C-UAS), тоді як міжнародно-правові аспекти та механізми правоохоронної співпраці висвітлені фрагментарно.

Стан дослідження. Важливе практичне значення мають аналітичні матеріали та методичні документи Міжнародна ор-

ганізація кримінальної поліції (Інтерпол), у яких розглядаються ризики, сценарії загроз і протоколи реагування на інциденти з дронами. Водночас ці документи здебільшого орієнтовані на практичне застосування і не містять системного науково-правового аналізу діяльності Інтерполу в межах міжнародного права.

У вітчизняних дослідженнях питання використання БПЛА розглядаються переважно з позицій національної безпеки та адміністративно-правового регулювання повітряного простору. Роль Інтерполу як суб'єкта міжнародної координації у сфері протидії протиправному використанню БПЛА залишається недостатньо дослідженою. Це зумовлює актуальність подальшого наукового аналізу міжнародно-правових механізмів діяльності Інтерполу у зазначеній сфері.

Метою статті є комплексний аналіз міжнародно-правових механізмів діяльності Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол) у сфері протидії протиправному використанню безпілотних літальних апаратів, а також визначення ролі Інтерполу у формуванні скоординованих підходів до оцінки загроз, реагування на інциденти та стандартизації систем протидії БПЛА (C-UAS) у цивільному секторі. Додатковою метою є обґрунтування значення ризик-орієнтованих методологій і стандартних сценаріїв для інтеграції міжнародних практик у національні правові системи, зокрема України.

Вклад основного матеріалу. Розвиток технологій безпілотних літальних апаратів (БПЛА) радикально трансформували архітектуру сучасної безпеки, створивши нові вектори як для інноваційної правоохоронної діяльності, так і для транснаціональної злочинності. Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол) ідентифікувала дрони як один із найбільш критичних викликів десятиліття, що вимагає гармонізації міжнародних зусиль, стандартизації технічних протоколів та розбудови нових спроможностей у сфері цифрової форензики.

Центральну роль у цій діяльності відіграє Центр інновацій Інтерполу (Interpol Innovation Centre), розташований у Сінгапурі, який функціонує як глобальний інтелектуальний хаб, що об'єднує правоохоронні органи, академічні кола та приватний сектор для вивчення технологій, що виникають[1]. Діяльність

організації охоплює широкий спектр – від створення методичних рекомендацій до розробки складних систем нейтралізації загроз у міських умовах та навколо об'єктів критичної інфраструктури, таких як аеропорти та стадіони.

Статут Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол (далі – Статут), зокрема стаття 2, зобов'язує організацію забезпечувати та розвивати максимально широку взаємну допомогу між усіма органами кримінальної поліції в межах чинного законодавства різних країн. У контексті БПЛА це означає створення єдиного інформаційного простору, де 195 країн-членів можуть обмінюватися даними про нові способи використання дронів злочинними угрупованнями та терористичними організаціями. Дрони перестали бути виключно рекреаційними гаджетами, сьогодні вони є інструментами для контрабанди наркотиків через кордони, скидання заборонених предметів у пенітенціарні заклади, проведення несанкціонованого спостереження та навіть здійснення кібератак через перехоплення сигналів Wi-Fi або Bluetooth.

Інтерпол реагує на ці загрози через систему кластерів Центру інновацій, що включають дослідження та публікації, мережі експертів, підтримку спроможностей та технічну допомогу. Важливим аспектом є те, що правоохоронна діяльність у цій сфері має бути нейтральною та позбавленою політичного чи військового характеру, як того вимагає стаття 3 Статуту, хоча в умовах сучасних конфліктів, як-от в Україні, межа між цивільним та військовим використанням дронів стає дедалі тоншою [2].

Для ефективної протидії Інтерпол використовує багаторівневу класифікацію ризиків, що базується на намірах та технічній підготовці оператора. Більшість інцидентів все ще пов'язана з необізнаністю або недбалістю користувачами, які порушують правила польотів поблизу аеропортів, але зростаюча доступність дешевих і потужних БПЛА дозволяє зловмисникам з мінімальними витратами створювати загрози національного масштабу.

Зростання складності загроз ілюструється появою дронів, що використовують штучний інтелект для автономного наведення, що робить їх стійкими до традиційних засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ), оскільки вони не потребують активного каналу зв'язку з оператором для виконання місії

Інтерпол розробив «Рамкову програму реагування на інциденти з дронами» (Framework for Responding to a Drone Incident), яка є основним методичним документом для поліцейських у всьому світі. Цей документ був натхненний зустріччю Глобальної експертної групи в Денвері у 2018 році та постійно оновлюється для відображення нових викликів. Програма акцентує увагу на тому, що дрони – це не просто літальні апарати, а складні джерела цифрових доказів, які потребують специфічного поводження з моменту їх виявлення.

Для офіцерів, які першими прибувають на місце події, критично важливо забезпечити безпеку та зберегти доказову базу. Протокол включає ідентифікацію самого апарата, пульта керування, мобільних пристроїв та будь-яких скинутих об'єктів. Програма надає тактичне керівництво щодо управління сценією інциденту, включаючи встановлення командних пунктів та роботу зі свідками, що є фундаментальним для подальшого розслідування [3].

Практична реалізація протоколів Інтерполу вимагає від правоохоронців глибокого розуміння як фізичних, так і цифрових аспектів загроз. Першочерговим завданням є нейтралізація безпосередньої небезпеки для громадськості, після чого розпочинається процес криміналістичної фіксації.

Ці настанови призначені для адаптації під національне законодавство кожної країни, оскільки повноваження поліції щодо втручання в польоти дронів суттєво відрізняються в різних юрисдикціях.

Ефективна боротьба з несанкціонованими польотами вимагає впровадження систем Counter-Unmanned Aircraft Systems (C-UAS). Інтерпол активно співпрацює з аеропортами та державними органами для тестування таких технологій у реальних умовах. Одним із найзначніших заходів стали навчання INTERPOL Drone Countermeasure Exercise в Осло у 2021 році, де спільно з норвезькою поліцією та аеропортом Гардермуен було перевірено 17 різних систем протидії безпілотникам, спрямованих на забезпечення безпеки в аеропортах шляхом виявлення, відстеження та ідентифікації безпілотників та їхніх пілотів. Ці системи стають важливими елементами забезпечення безпеки аеропортів, повітряного простору та захисту безпільотних зон над містами, в'язницями та критично важливою інфраструктурою [4].

Проблема вибору технології C-UAS полягає у відсутності єдиних стандартів оцінки. Хоча контрзаходи можна використовувати для виявлення, ідентифікації та визначення місцезнаходження безпілотника в певній зоні, багато країн не мають законодавства, яке б дозволяло владі втручатися в роботу безпілотника під час його польоту. Це величезний виклик для правоохоронних органів, урядів та власників повітряного простору, що вказує на явну необхідність покращення розуміння загроз, що спричиняються безпілотниками, а також розробки механізмів керівництва та звітності.

Інноваційний центр Інтерполу є партнером у фінансованому Європейським Союзом проекту Courageous, який зосереджений на створенні загальноєвропейської системи для вибору, тестування та оцінки засобів протидії дронів для правоохоронних органів. Проєкт Courageous, партнером якого є Інтерпол, спрямований на створення європейського та глобального фреймворку для відбору та тестування систем протидії. За даними Інтерполу, проєкт «Courageous» «дозволить покупцям протестувати та перевірити технологію, щоб переконатися в її працездатності», що зрештою створить більшу прозорість серед постачальників засобів боротьби з безпілотними літальними апаратами.

У межах цього проєкту було розроблено методологію CWA 18150, яка дозволяє об'єктивно порівнювати системи детекції, відстеження та ідентифікації (DTI) [5].

Методологія CWA 18150 базується на ризик-орієнтованому підході та аналізі стандартних сценаріїв загроз, що охоплюють аеропорти, в'язниці та об'єкти енергетики. Оцінка проводиться за декількома ключовими параметрами, які дозволяють правоохоронним органам приймати обґрунтовані рішення про закупівлю обладнання.

Документ має на меті забезпечити відкриту архітектуру для користувачів, щоб вони могли легко проводити об'єктивні якісні та кількісні порівняння між різними системами C-UAS. Загалом було зібрано та проаналізовано 823 інциденти з дронами з усього світу, щоб виявити тенденції та висвітлити будь-які прогалини, які необхідно усунути, щоб забезпечити єдиний та скоординований підхід до загрози, яку спричиняють дрони, у всіх державах-членах.

Ця методологія передстандартного тестування повністю зосереджена на аспектах виявлення, відстеження та ідентифікації (DTI) «ланцюжка знищення» протидії БПЛА, з акцентом

на якісній та кількісній оцінці систем ДТІ, налаштованих як інтегровані рішення, які представлені кінцевим користувачам. Стандарт фокусується виключно на аспекті ДТІ «ланцюга ураження» (kill chain) і не охоплює методи нейтралізації (фізичне або радіоелектронне подавлення). Метою є досягнення більш скоординованого підходу до оцінки ефективності систем ДТІ та, зрештою, набагато кращого розуміння можливостей систем протидії БПЛА в мережі правоохоронних органів ЄС.

Цей документ орієнтований на різні зацікавлені сторони, надаючи практичну інформацію для галузі боротьби з БПЛА, правоохоронних органів та політиків. Для постачальників галузевих рішень він пропонує розуміння операційних потреб та вимог до продуктивності кінцевих користувачів, а також представляє стандартизований спосіб тестування та повідомлення вимог до продуктивності. Для кінцевих користувачів CWA-18150 демонструє спосіб розробки та перевірки специфікацій вимог для прийняття кращих рішень щодо закупівель. Він також пропонує стандартизований підхід до вимірювання продуктивності, щоб забезпечити відповідність рішень боротьби з БПЛА операційним потребам. Для політиків він дозволяє краще зрозуміти ландшафт боротьби з БПЛА та можливості систем контролю БПЛА за допомогою стандартизованих методів тестування [6].

Стандартні сценарії використання в документі CWA 18150:2024 є основою для методології тестування систем протидії БПЛА (C-UAS). Вони розроблені для відображення реальних загроз у цивільному секторі та згруповані у три основні категорії:

- Чутливі об'єкти та критична інфраструктура. Категорія охоплює стаціонарні об'єкти, порушення повітряного простору яких за допомогою БПЛА може призвести до значних матеріальних збитків, дестабілізації функціонування систем життєзабезпечення або загрози життю та здоров'ю людей. Для цієї категорії характерні підвищені вимоги до надійності виявлення, точності ідентифікації та стійкості до завад. До зазначеної категорії віднесено сценарії захисту пенітенціарних установ, аеропортів, атомних електростанцій та урядових будівель. Загрози варіюються від кримінальних дій (доставка заборонених предметів) і грубої небережності до цілеспрямованих диверсійних або терористичних атак, зокрема із застосуванням вибухових пристроїв. Втілення цих сценаріїв характеризуються високими інтегральними показниками ризику, що зумовлює необхідність багатоканального супроводження, здатності до виявлення групових атак та роботи в умовах обмеженої видимості (нічний час, складні метеоумови);

- Захист громадських місць і масових заходів. Ця категорія об'єднує сценарії, пов'язані із забезпеченням безпеки великих скупчень людей у відкритих або напіввідкритих просторах. Основною особливістю цієї групи є висока соціальна значущість потенційних наслідків інцидентів, навіть за відносно невеликих технічних параметрів БПЛА. До цієї категорії належать сценарії захисту стадіонів, концертів просто неба, політичних мітингів та міжнародних самітів;

- Охорона державних кордонів. Означена категорія охоплює сценарії що передбачають роботу на великих площах та виявлення дронів, що використовуються для контрабанди або незаконного перетину. Основними загрозами у цьому випадку є використання БПЛА для контрабанди, розвідки та незаконного перетину кордону.

Аналіз сценаріїв дозволяють не лише оцінювати системи, а й формувати конкретні функціональні вимоги (наприклад, здатність виявляти другий дрон під час супроводу першого) та

вимоги до продуктивності (наприклад, робота в режимі 24/7 у складних погодних умовах).

У 2025 році Інтерпол провів серію навчань IDICE (INTERPOL Drone Incursion Exercises), які стали найбільшими за всю історію Організації. Заходи в Севільї (травень) та Сан-Дієго (вересень) об'єднали представників понад 50 національностей. Основною відмінністю цих навчань від попередніх став перехід до тестування в динамічних, непередбачуваних міських умовах замість закритих полігонів.

У Севільї особлива увага приділялася захисту VIP-кортежів та критичної інфраструктури порту в умовах активного радіочастотного шуму міста. Навчання включали складні сценарії, де червона команда (Red Team) імітувала тактику зловмисників, включаючи використання роїв дронів та засобів радіоелектронної боротьби проти систем захисту. Успіх IDICE 2025 продемонстрував, що багатонаціональна співпраця є єдиним шляхом до створення безпечного неба.

Для Інтерполу дрон є насамперед цінним джерелом цифрової інформації. Лабораторія цифрової криміналістики (Digital Forensics Lab) активно працює над підвищенням кваліфікації експертів у країнах-членах. Наприклад, у 2025 році було проведено масштабне навчання для фахівців із Киргизстану у співпраці з UNODC та UNOCT, де фокус був на декуванні телеметрії та відновленні видалених даних про польоти [7].

Окремим напрямком діяльності Інтерполу є забезпечення безпеки стадіонів. Інтерпол рекомендує інтегрований підхід, що поєднує технічні засоби з чіткими операційними процедурами (SOP) та концепцією операцій (CONOPS). Це дозволяє створити безперервний цикл захисту, адаптований до конкретного об'єкта [8].

Інтерпол не лише бореться з неправомірним використанням БПЛА, а й активно підтримує їх впровадження в поліцейську практику. Програма «Drone as First Responder» (DFR), яка пілотується NYPD, демонструє майбутнє екстреного реагування. Автономні дрони здатні прибувати на місце виклику протягом лічених хвилин, часто випереджаючи наземні патрулі, та транслювати відео в реальному часі безпосередньо офіцерам [9].

Висновок. У ході дослідження встановлено, що протиправне використання безпілотних літальних апаратів набуло транснаціонального характеру та створює комплексні загрози громадській і міжнародній безпеці. Зазначені виклики потребують скоординованих міжнародно-правових механізмів реагування, що поєднують правове регулювання, технологічні рішення та інституційну співпрацю між державами.

Доведено, що Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол) відіграє ключову роль у формуванні глобальної системи протидії протиправному використанню БПЛА, забезпечуючи обмін інформацією, розробку рамкових протоколів реагування та підвищення спроможностей національних правоохоронних органів. Інституційні механізми Інтерполу, зокрема діяльність Центру інновацій і цифрової криміналістики, сприяють переходу від фрагментарних заходів до системного управління ризиками.

Обґрунтовано, що використання ризик-орієнтованих методологій і стандартних сценаріїв загроз, зокрема в межах CWA 18150, створює підґрунтя для об'єктивної оцінки систем протидії БПЛА (C-UAS) та формування чітких вимог до їх ефективності. Зроблено висновок про необхідність інтеграції міжнародних стандартів і практик Інтерполу в національні правові системи, що є особливо актуальним для України в умовах зростання безпекових викликів.

Література:

1. INTERPOL Innovation Centre. INTERPOL. URL: <https://www.interpol.int/How-we-work/Innovation/INTERPOL-Innovation-Centre> (дата звернення: 21.01.2026).
2. Статут Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол: Закон України від 10.12.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text (дата звернення: 21.01.2026).
3. Framework for responding to a drone incident. World Police Summit. URL: <https://worldpolicesummit.com/framework-for-responding-to-a-drone-incident/> (дата звернення: 21.01.2026).
4. INTERPOL carries out full-scale drone countermeasure exercise. INTERPOL. 2021. URL: <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2021/INTERPOL-carries-out-full-scale-drone-countermeasure-exercise> (дата звернення: 21.01.2026).
5. Project Courageous will develop a standardized test methodology for detecting, tracking and identifying illicit drones. INTERPOL. URL: <https://www.interpol.int/How-we-work/Innovation/Projects/Project-Courageous> (дата звернення: 21.01.2026).
6. The COURAGEOUS project publishes a preliminary standard for UAV countermeasure testing methodology. URL: <https://cuashub.com/uk/%d0%b7%d0%bc%d1%96%d1%81%d1%82/pre-standard-agreement-published-for-counter-uas-testing/> (дата звернення: 21.01.2026).
7. UNODC, Interpol, and UNOCT Empower Kyrgyz Law Enforcement Agencies with State-of-the-art UAS Digital Forensics Skills. URL: <https://www.unodc.org/roca/en/NEWS/2025/unodc--interpol--and-unoct-empower-kyrgyz-law-enforcement-agencies-with-state-of-the-art-uas-digital-forensics-skills.html> (дата звернення: 21.01.2026).
8. STADIA PROTECTION AND MITIGATION FROM DRONE INCURSION AND THREATS. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/Guidelines%20for%20Testing%20and%20Evaluation%20of%20C-UAS%20Capabilities-October%202023%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Guidelines%20for%20Testing%20and%20Evaluation%20of%20C-UAS%20Capabilities-October%202023%20(1).pdf) (дата звернення: 21.01.2026).
9. Innovation Snapshots Feb 2025. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/Innovation%20Snapshots%20Volume%205%20Issue%201%20FEB%202025%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Innovation%20Snapshots%20Volume%205%20Issue%201%20FEB%202025%20(1).pdf) (дата звернення: 21.01.2026).

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Anosienkov A., Mukoida R. International legal mechanisms of interpol's activities in the field of combating the illegal use of uavs

Summary. The article examines the international legal mechanisms of the International Criminal Police Organization (INTERPOL) in the field of combating the illegal use of unmanned aerial vehicles (UAVs). The transformation of threats associated with the use of drones in transnational crime, terrorist activities and violations of public security is analyzed, and the role of INTERPOL in forming a coordinated international response to these challenges is also determined. The legal principles of INTERPOL's activities in accordance with its Statute are disclosed, in particular the principles of international police cooperation, information exchange between member states and political neutrality. Special attention is paid to the activities of the Interpol Innovation Center as an institutional platform for developing methodological recommendations, conducting international exercises and implementing innovations in the field of digital forensics.

The article analyzes the framework protocols for responding to drone incidents and the CWA 18150 pre-standard testing methodology, which is based on a risk-based approach and standard threat scenarios. The importance of classifying scenarios by categories of protection objects for the formation of functional and performance requirements for counter-UAS systems (C-UAS) is shown. The need to integrate international standards and practices of digital forensics into national legal systems, in particular Ukraine, is emphasized.

Key words: Interpol, unmanned aerial vehicles, international law, counter-crime, C-UAS, public safety, scenario classifications (C-UAS), international police cooperation.

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

*Воєводіна Г.І.,**доктор філософії кафедри міжнародного та європейського права
Державного університету «Київський авіаційний інститут»**ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2656-3237>*

ТЛУМАЧЕННЯ ПОСЛУГ CASP У СВІТЛІ MiFID II: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті проведено порівняльно-правовий аналіз шести видів діяльності постачальників криптоактивних послуг (далі – CASP), передбачених Регламентом ЄС 2023/1114 про ринки криптоактивів (далі – MiCA або Регламент), у їх співвідношенні з інвестиційними послугами за Директивою 2014/65/ЄС (далі – MiFID II). У центрі уваги перебувають виконання ордерів на криптоактиви від імені клієнтів, приймання та передача ордерів, розміщення криптоактивів, надання послуг з переказу криптоактивів від імені клієнтів, консультування щодо криптоактивів і управління портфелем криптоактивів. Саме ці шість послуг становлять предмет цього дослідження, тоді як інші види діяльності за MiCA, зокрема обмін криптоактивів, зберігання та адміністрування криптоактивів, а також управління торговельною платформою, потребують окремого поглибленого аналізу і будуть розглянуті в окремій статті.

Дослідження спирається на порівняльно-правовий і формально-догматичний методи, а також на аналіз офіційних настанов Європейського управління з цінних паперів і ринків (далі – ESMA) та Європейського банківського управління (далі – ЕВА), присвячених відповідним послугам інвестиційних фірм у межах MiFID II.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що при формуванні основної групи криптоактивних послуг законодавець ЄС значною мірою використав функціональну логіку MiFID II. Водночас таке запозичення не є механічним. П'ять із шести розглянутих послуг – виконання ордерів, приймання та передача ордерів, розміщення криптоактивів, консультування щодо криптоактивів і управління портфелем криптоактивів – функціонально відповідають інвестиційним послугам за MiFID II, хоча в окремих випадках MiCA розширює їх зміст або адаптує його до особливостей криптоактивного ринку. Окрему увагу приділено критеріям відмежування суміжних послуг CASP, передусім виконання ордерів від приймання та передачі ордерів, а також консультування від управління портфелем.

У статті також показано, що закріплення еквівалентностей у статті 60(3) MiCA підтверджує системний зв'язок між режимами MiCA та MiFID II, однак не усуває автономного змісту окремих криптоактивних послуг. Насамперед це стосується послуги з переказу криптоактивів від імені клієнтів, яка не має функціонального аналога в системі MiFID II і тому потребує самостійного тлумачення. Обґрунтовується, що за наявності нормативної невизначеності щодо змісту окремих послуг CASP настанови ESMA та ЕВА стосовно еквівалентних інвестиційних послуг можуть використовуватися як допоміжний інтерпретаційний орієнтир, якщо сам MiCA не встановлює окремого регуляторного підходу. Результати дослідження мають значення для належної кваліфікації діяльності

CASP, окреслення меж MiFID II-орієнтованого тлумачення та практики авторизації постачальників криптоактивних послуг.

Ключові слова: MiCA, CASP, MiFID II, криптоактиви, інвестиційні послуги, ESMA.

Постановка проблеми. Прийняття Регламенту MiCA Європейським Парламентом і Радою ЄС стало визначальним етапом у формуванні регуляторної архітектури цифрових фінансів Європейського Союзу. Вперше на рівні вторинного законодавства ЄС було запроваджено єдину, уніфіковану систему для учасників ринку криптоактивів, включаючи нову категорію суб'єктів – постачальників послуг у сфері криптоактивів (CASP).

У доктрині та правозастосовній практиці не вирішеним залишається питання про те, яким чином інтерпретувати перелік послуг CASP, наведений у статті 3 MiCA, з огляду на недостатню деталізацію визначень, що містяться у цьому Регламенті. Особливого значення набуває порівняльний аналіз послуг CASP з послугами інвестиційних фірм, що регулюються Директивою 2014/65/ЄС (MiFID II). Від правильного розуміння змісту тієї чи іншої послуги CASP безпосередньо залежать вимоги до авторизації, поведінкові стандарти та регуляторна відповідальність суб'єкта. У випадках, коли MiCA використовує конструкції, функціонально запозичені з MiFID II, їх тлумачення має здійснюватися крізь призму вже сформованих підходів права ринків фінансових інструментів, якщо сам MiCA не встановлює іншого, автономного змісту відповідної послуги.

Стан дослідження. Питання співвідношення MiCA та MiFID II досліджується в зарубіжній науковій літературі з моменту появи перших проектів Регламенту. Так, Zetzsche D. A., Annunziata F., Arner D. W. та Buckley R. P. у праці «The Markets in Crypto-Assets Regulation (MiCA) and the EU Digital Finance Strategy» аналізують місце MiCA в системі фінансового регулювання ЄС, зокрема його співвідношення з MiFID II в частині регулювання послуг учасників ринку. Hobza M. та Vondráčková A. у праці «Crypto-Asset Services under the Draft MiCA Regulation» здійснюють систематичне порівняння послуг CASP з інвестиційними послугами за MiFID II, класифікуючи їх на криптоактивні сервіси без аналогів у MiFID II, послуги, що функціонально відповідають MiFID II-аналогам, та послуги, що попри таку відповідність первісно залишилися поза каталогом MiCA, доводячи, що виявлені розбіжності породжують регуляторні прогалини та ризики арбітражу.

В українській науковій літературі питання правового регулювання криптоактивів та його гармонізації з європейським законодавством досліджували Самсін Р. І., Мухін В. А. Проте комплексного дослідження співвідношення послуг CASP з по-

слугами за MiFID II в українській доктрині на сьогодні немає, що підтверджує актуальність запропонованого дослідження.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз шести послуг постачальників криптоактивних послуг за MiCA – виконання ордерів, приймання та передачі ордерів, розміщення криптоактивів, переказу криптоактивів, консультування та управління портфелем у їх співвідношенні з відповідними інвестиційними послугами за MiFID II, а також обґрунтування меж і умов використання MiFID II як методологічної основи для їх тлумачення.

Виклад основного матеріалу. MiFID II як методологічна основа тлумачення послуг CASP. Регламент MiCA є відносно новим актом, що лише розпочинає своє застосування в повному обсязі. Ані сам Регламент, ані настанови ESMA та ЕВА поки що не містять вичерпного тлумачення всіх десяти послуг CASP. Стаття 3 MiCA обмежується недостатньо деталізованими дефініціями, через що на практиці виникають труднощі з об'єктивною класифікацією тієї чи іншої діяльності суб'єкта.

В умовах такої неясності виправданним видається звернення до суміжного регуляторного масиву – послуг інвестиційних фірм, які вже стали предметом численних аналізів з боку юристів-практиків, ESMA та ЕВА. Однак йдеться не про механічне перенесення підходів MiFID II у сферу регулювання MiCA, а про використання MiFID II як інтерпретаційної матриці там, де обидва режими описують однакові або близькі за функцією види діяльності [1, с. 18].

По-перше, низка послуг CASP є еквівалентними за назвою та функціональним змістом до відповідних послуг інвестиційних фірм. Ключова відмінність полягає переважно в об'єкті: якщо інвестиційні фірми надають послуги щодо фінансових інструментів (акцій, ф'ючерсів, опціонів, форвардів тощо), то CASP – щодо криптоактивів, які не є фінансовими інструментами у розумінні MiFID II.

По-друге, стаття 60 MiCA підтверджує функціональну близькість окремих CASP-послуг до інвестиційних послуг MiFID II для цілей авторизації, що робить підходи MiFID II важливим орієнтиром для тлумачення, але не усуває автономії MiCA [2]. Це є підставою для послідовного розгляду кожної із зазначених послуг.

Виконання ордерів на криптоактиви від імені клієнтів.

Пункт 21 частини 1 статті 3 MiCA визначає виконання ордерів на криптоактиви від імені клієнтів як укладення договорів купівлі, продажу або підписки на один чи кілька криптоактивів від імені клієнтів, включаючи укладення договорів про продаж криптоактивів у момент їх публічного пропонування або допуску до торгів [2]. У свою чергу, MiFID II у пункті 2 Секції А Додатку I до Директиви 2014/65/ЄС визначає еквівалентну послугу як виконання ордерів від імені клієнтів, тобто вчинення дій з метою укладення договорів купівлі або продажу одного або кількох фінансових інструментів від імені клієнтів [3]. Порівняння цих дефініцій виявляє як спільні структурні ознаки, так і окремі змістовні відмінності.

Спільною кваліфікуючою ознакою в обох режимах є безпосереднє вчинення правочину в інтересах клієнта, а не лише організаційне чи технічне сприяння укладенню угоди. ESMA у консультативному документі 2024 року «ESMA consults on firms' order execution policies under MiFID II» підкреслює, що послуга виконання ордерів надається тоді, коли суб'єкт безпосередньо бере участь у виконанні доручення від імені клієнта, а не лише створює умови для його реалізації [4]. Такий підхід є од-

наково релевантним як для інвестиційних фірм за MiFID II, так і для CASP у межах MiCA, оскільки обидва режими оперують функціонально ідентичною моделлю виконання ордерів [5, с. 7].

З функціонального погляду виконання ордерів у двох режимах може здійснюватися як у моделі агента – коли суб'єкт укладає правочин від імені клієнта або від свого імені, але в інтересах клієнта, так і у моделі принципала, коли суб'єкт бере на себе безпосереднє зобов'язання перед клієнтом щодо результату правочину, зокрема щодо поставки придбаних від його імені активів. Аналогічно, сценарій виконання зустрічних ордерів двох клієнтів шляхом постановки між ними як проміжної сторони за відсутності ознак багатосторонньої торгової платформи в обох режимах кваліфікується саме як виконання ордерів клієнтів, а не як управління торговою платформою.

Основна відмінність між MiCA та MiFID II полягає в об'єкті послуги: MiFID II стосується фінансових інструментів, тоді як MiCA – криптоактивів. Пункт 21 MiCA також прямо охоплює укладення договорів у момент пропонування криптоактивів публіці або їх допуску до торгів – елемент, що не має прямого текстуального відповідника у MiFID II [2]. Крім того, MiFID II оперує категорією систематичного інтерналізатора, аналог якої у MiCA відсутній, що свідчить про адаптоване, а не повне відтворення архітектури MiFID II.

Приймання та передача ордерів на криптоактиви від імені клієнтів.

Пункт 23 частини 1 статті 3 MiCA визначає послугу з приймання та передачі ордерів на криптоактиви від імені клієнтів як отримання від особи ордеру на купівлю, продаж або підписку на один або кілька криптоактивів та передачу такого ордеру третій особі для виконання [2]. Функціонально цій послугі відповідає послуга з приймання та передачі ордерів щодо одного або кількох фінансових інструментів, передбачена пунктом 1 Секції А Додатку I до MiFID II [3]. Порівняння двох визначень виявляє спільну базову модель посередництва, адаптовану у MiCA до специфіки криптоактивного ринку.

Спільною кваліфікуючою ознакою цієї послуги за MiCA і MiFID II є відсутність безпосередньої участі провайдера у вчиненні основного правочину. На відміну від виконання ордерів, провайдер у межах приймання та передачі ордерів не стає стороною договору купівлі-продажу, не виходить на ринок від імені клієнта для укладення правочину та не приймає на себе зобов'язання щодо поставки відповідного активу. Його функція обмежується двома взаємопов'язаними елементами: по-перше, отриманням від клієнта конкретної інструкції щодо відповідного активу, і по-друге, передачею цієї інструкції іншому суб'єкту, який надалі здійснює виконання.

Саме такий підхід закріплений і в практиці ESMA щодо MiFID II: у документі «ESMA Consultation Paper of 28 January 2022 on the Opinion on Trading Venue Perimeter» зазначається, що послуга з приймання та передачі ордерів охоплює отримання від клієнта ордеру на купівлю або продаж та його негайну передачу іншій уповноваженій особі для виконання [6]. У цьому сенсі послуга має допоміжний, але самостійний характер: вона не зливається з виконанням ордерів, хоча функціонально передусім йому та забезпечує його можливість.

Водночас між MiCA та MiFID II існують певні відмінності. Окрім різниці в об'єкті послуги, MiCA прямо передбачає, що послуга з приймання та передачі ордерів охоплює також інструкції щодо підписки на криптоактиви, тим самим відображаючи специфіку первинного розміщення цифрових ак-

тивів, яка в конструкції MiFID II на рівні дефініції окремо не виокремлюється.

Практичне розмежування між двома послугами базується на критерії безпосередньої участі у правочині: якщо провайдер сам укладає правочин в інтересах клієнта – йдеться про виконання ордерів; якщо ж він лише приймає інструкцію і передає її іншому суб'єкту – йдеться про приймання та передача ордерів. Послуга за MiCA є функціональним еквівалентом однойменної послуги за MiFID II, проте з дещо ширшим крипто-специфічним змістом.

Розміщення криптоактивів. Пункт 22 частини 1 статті 3 MiCA визначає розміщення криптоактивів як просування криптоактивів потенційним покупцем від імені або в інтересах емітента чи пов'язаної сторони [2]. Функціонально цій послугі відповідають андеррайтинг (прийняття на себе зобов'язання щодо розміщення фінансових інструментів) та розміщення фінансових інструментів на умовах твердих зобов'язань або без таких зобов'язань, передбачені пунктами 6 і 7 Секції А Додатку I до MiFID II [3].

В обох режимах послуга розміщення передбачає три взаємопов'язані елементи: наявність емітента, зацікавленого у залученні капіталу; активне сприяння CASP або інвестиційної фірми такому залученню; наявність функціонального зв'язку між провайдером та емітентом. ESMA у документі «Questions and Answers on MiFID II and MiFIR investor protection and intermediaries topics» характеризує андеррайтинг як процес, у якому фірма займається просуванням цінних паперів від імені та в інтересах емітента, надаючи свою платформу або інфраструктуру для проведення розміщення [7]. Ця характеристика є однаково релевантною і для послуги розміщення криптоактивів за MiCA. Спільною ознакою обох режимів є також розмежування між активним розміщенням та пасивним листингом: лише активне просування в інтересах емітента охоплюється цією послугою. Андеррайтинг за MiFID II може здійснюватися з твердими зобов'язаннями або без них, і стаття 60(3)(e) MiCA прирівнює розміщення криптоактивів до функціонального еквівалента обох форм [2].

Попри функціональну близькість, між двома режимами існують суттєві відмінності. За MiFID II андеррайтинг пов'язується з просуванням нових цінних паперів, що ще не торгуються на регульованих ринках. У MiCA ця вимога відсутня: розміщення має місце і тоді, коли CASP просуває актив, що вже перебуває в обігу на інших майданчиках. Крім того, MiCA охоплює ширше коло форм – організацію ICO (первинного пропонування криптоактивів), айдропів (безоплатного розподілу криптоактивів) та інших механізмів залучення інвесторів. Слід також враховувати, що криптоактиви з ознаками цінних паперів підпадають під MiFID II, що обмежує сферу послуги розміщення за MiCA активами, що не є фінансовими інструментами.

Розміщення криптоактивів за MiCA є функціональним еквівалентом андеррайтингу за MiFID II. Спільною ознакою є активне просування активу від імені емітента. Водночас MiCA формулює цю послугу ширше, не вимагаючи новизни активу та охоплюючи специфічні для крипторинку форми залучення інвесторів.

Надання послуг з переказу криптоактивів від імені клієнтів. Пункт 26 частини 1 статті 3 MiCA визначає цю послугу як надання послуг з переказу, від імені фізичної або юридичної особи, криптоактивів з однієї адреси або рахунку розподіленого реєстру на інший [2].

На відміну від розглянутих вище послуг, переказ криптоактивів не має прямого функціонального аналога в системі інвестиційних послуг MiFID II. Він є суто криптонативним сервісом, що відображає специфіку технології розподілених реєстрів (DLT). Стаття 60(3) MiCA, яка встановлює перелік еквівалентностей між послугами CASP та послугами інвестиційних фірм, не містить відповідника для цієї послуги. CASP при наданні цієї послуги не зберігає криптоактиви клієнта, а ініціює або опосередковує їх рух між адресами в блокчейні. Водночас ця послуга тісно пов'язана з вимогами у сфері боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (AML/CFT): відповідно до Регламенту 2023/1113 про інформацію, що супроводжує перекази коштів та певних криптоактивів (Travel Rule), постачальники зобов'язані супроводжувати транзакції відомостями про ініціатора та бенефіціара [8, с. 120].

Переказ криптоактивів слід тлумачити автономно, без покладання на підходи MiFID II. Саме ця послуга демонструє межі застосування презумпції функціональної еквівалентності – для неї MiCA формує самостійний регуляторний зміст.

Надання консультацій щодо криптоактивів. Пункт 24 частини 1 статті 3 MiCA визначає консультування щодо криптоактивів як пропонування, надання або зобов'язання надати клієнту персоналізовані рекомендації на його прохання або за ініціативою CASP щодо однієї або кількох операцій з криптоактивами або щодо використання криптоактивних послуг [2]. У свою чергу, MiFID II у статті 4(1)(4) та пункті 5 Секції А Додатку I визначає інвестиційне консультування як надання персональних рекомендацій клієнту на його запит або за ініціативою фірми щодо однієї або кількох операцій із фінансовими інструментами [3].

В обох режимах визначальною ознакою послуги є персоналізований характер рекомендації. ESMA у наглядному документі «Supervisory Briefing on Understanding the Definition of Advice under MiFID II» роз'яснює, що послуга кваліфікується як консультування за умови одночасного виконання п'яти критеріїв: рекомендація є саме рекомендацією, а не лише наданням інформації; стосується конкретних операцій із фінансовими інструментами; представлена як така, що підходить для даної особи або ґрунтується на розгляді її індивідуальних обставин – інвестиційних цілей, схильності до ризику, часового горизонту; адресована не виключно широкій публіці; надана особі в її якості інвестора або потенційного інвестора [9]. При цьому рекомендація не обов'язково має бути явною – вона може надаватися опосередковано, якщо з контексту комунікації випливає, що певний актив представляється як підходящий для конкретного клієнта. Спільним є також негативне визначення: надання об'єктивної інформації без оціночних суджень та загальні рекомендації, не адресовані конкретному клієнту, не становлять консультування ні за MiFID II, ні за MiCA. Принципово важливим для кваліфікації є ступінь персоналізації, а не канал комунікації: рекомендація через веб-сайти, застосунки або соціальні мережі за певних обставин може розглядатися як особиста рекомендація [9].

Суттєва відмінність між двома режимами полягає в тому, що MiCA розширює поняття консультування порівняно з MiFID II, прямо охоплюючи рекомендації не лише щодо конкретних операцій з криптоактивами, а й щодо використання криптоактивних послуг загалом – тобто рекомендації щодо вибору постачальника або платформи, що виходить за межі класичного інвестиційного консультування за MiFID II.

Управління портфелем криптоактивів. Пункт 25 частини 1 статті 3 МіСА визначає управління портфелем криптоактивів як управління портфелями відповідно до мандатів, наданих клієнтами на дискреційній основі, у разі якщо такі портфелі включають один або кілька криптоактивів [2]. У свою чергу, MiFID II у пункті 4 Секції А Додатку I до Директиви 2014/65/ЄС визначає управління портфелем як управління портфелями на підставі мандатів, наданих клієнтами, на індивідуальній дискреційній основі, якщо такі портфелі включають один або кілька фінансових інструментів [3]. Зіставлення цих визначень виявляє значну структурну подібність між двома режимами з окремими змістовними відмінностями.

Спільною визначальною ознакою в обох режимах є наявність дискреційного мандату: клієнт делегує провайдеру повноваження самостійно приймати рішення про купівлю або продаж активів без необхідності отримувати підтвердження на кожний окремий правочин. Саме ця автономія відмежує управління портфелем від консультивання: агент, що лише надає поради, залишаючи рішення за клієнтом, не здійснює управління портфелем ні за МіСА, ні за MiFID II.

Між двома режимами існують відмінності щодо об'єкта управління та порогового критерію: послуга охоплюється МіСА щойно портфель клієнта включає хоча б один криптоактив. Це означає, що керуючий активами зі змішаним портфелем із фінансових інструментів та криптоактивів одночасно підпадає під MiFID II та МіСА. Управління портфелем криптоактивів за МіСА є функціональним еквівалентом однойменної послуги за MiFID II, що прямо підтверджується статтею 60(3)(h) МіСА, з розширеною сферою застосування щодо складу портфеля.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави для висновку, що п'ять із шести розглянутих послуг CASP – виконання ордерів, приймання та передача ордерів, розміщення криптоактивів, консультивання щодо криптоактивів і управління портфелем криптоактивів за своєю функцією відповідають інвестиційним послугам, передбаченим MiFID II. Такий зв'язок не є суто доктринальним припущенням, оскільки він знайшов нормативне відображення у статті 60(3) МіСА. Іншу природу має послуга з переказу криптоактивів від імені клієнтів: вона не має функціонального аналога в системі MiFID II і тому повинна тлумачитися самостійно, з урахуванням її криптонативного характеру.

Разом із тим встановлена функціональна близькість не означає повної змістовної тотожності відповідних послуг. У низці випадків МіСА не просто відтворює підхід MiFID II, а змінює його або пристосовує до особливостей криптоактивного ринку. Саме тому йдеться не про механічне перенесення конструкцій MiFID II, а про їх адаптоване використання в новому регуляторному середовищі. Практичне значення такого підходу полягає в тому, що за відсутності достатньо чіткого регулювання окремої послуги CASP правозастосувач може звертатися до настанов ESMA та ЕВА щодо еквівалентних інвестиційних послуг як до допоміжного інтерпретаційного орієнтира. Отримані висновки можуть бути використані і в подальших дослідженнях правового режиму послуг CASP, зокрема в ширшому контексті їх співвідношення з іншими режимами регулювання фінансових ринків у праві ЄС.

Література:

1. Zetzsche D. A., Annunziata F., Arner D. W., Buckley R. P. The Markets in Crypto-Assets Regulation (MiCA) and the EU Digital Finance Strategy. *EBI Working Paper Series*. 2020. No. 77. 28 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3725395 (дата звернення: 13.04.2026 p.)
2. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets (MiCA). *Official Journal of the European Union*. 2023. L 150. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj/eng/> (дата звернення: 13.04.2026 p.)
3. Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments (MiFID II). *Official Journal of the European Union*. 2014. L 173. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014L0065-20250117> (дата звернення: 13.04.2026 p.)
4. European Securities and Markets Authority. ESMA Consults on Firms' Order Execution Policies under MiFID II. 2024. URL: <https://www.esma.europa.eu/press-news/esma-news/esma-consults-firms-order-execution-policies-under-mifid-ii> (дата звернення: 13.04.2026 p.)
5. Hobza M., Vondráčková A. Crypto-Asset Services under the Draft MiCA Regulation: research paper / Charles University in Prague, Faculty of Law. Prague, 2021. No. 2021/III/4. 20 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3984355 (дата звернення: 13.04.2026 p.)
6. European Securities and Markets Authority. Consultation Paper on the Opinion on Trading Venue Perimeter. 2022. URL: <https://www.esma.europa.eu/press-news/consultations/consultation-paper-opinion-trading-venue-perimeter> (дата звернення: 13.04.2026 p.)
7. European Securities and Markets Authority. Questions and Answers on MiFID II and MiFIR Investor Protection and Intermediaries Topics. URL: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/esma35-43-349_mifid_ii_qas_on_investor_protection_topics.pdf (дата звернення: 13.04.2026 p.)
8. Мухін В. А. Перспективи та виклики впровадження регулювання ринків криптоактивів (MiCA) в Україні. *Право та інновації*. 2025. № 1 (49). С. 118–123. DOI: 10.37772/2518-1718-2025-1(49)-15
9. European Securities and Markets Authority. Supervisory Briefing on Understanding the Definition of Advice under MiFID II. 2023. URL: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/2023-07/ESMA35-43-3861_Supervisory_briefing_on_understanding_the_definition_of_advice_under_MiFID_II.pdf (дата звернення: 13.04.2026 p.)

Voievodina G. Interpretation of CASP services under MIFID II: a comparative legal analysis

Summary. The article provides a comparative legal analysis of six types of activities of crypto-asset service providers (hereinafter – CASPs) provided for by Regulation (EU) 2023/1114 on markets in crypto-assets (hereinafter – MiCA or the Regulation), in their relationship with investment services under Directive 2014/65/EU (hereinafter – MiFID II). The analysis focuses on the execution of orders for crypto-assets on behalf of clients, reception and transmission of orders, placement of crypto-assets, transfer services for crypto-assets on behalf of clients, advice on crypto-assets, and portfolio management of crypto-assets. These six services constitute the subject matter of this study, whereas other types of activities under MiCA, in particular the exchange of crypto-assets, custody and administration of crypto-assets, and the operation of a trading platform, require separate in-depth analysis and will be addressed in a separate article.

The research is based on comparative legal and formal-dogmatic methods, as well as on an analysis of the official guidance of the European Securities and Markets Authority (hereinafter – ESMA) and the European Banking Authority

(hereinafter – EBA) relating to the corresponding services of investment firms within the MiFID II framework.

The analysis demonstrates that, in shaping the core group of crypto-asset services, the EU legislator largely relied on the functional logic of MiFID II. At the same time, such borrowing is not mechanical. Five of the six services under consideration – execution of orders, reception and transmission of orders, placement of crypto-assets, advice on crypto-assets, and portfolio management of crypto-assets – functionally correspond to investment services under MiFID II, although in some cases MiCA expands their content or adapts it to the specific features of the crypto-asset market. Particular attention is also paid to the criteria for distinguishing related CASP services, primarily the distinction between execution of orders and reception and transmission of orders, as well as between advice and portfolio management.

The article further shows that the recognition of equivalences in Article 60(3) MiCA confirms

the systemic relationship between the MiCA and MiFID II regimes, but does not eliminate the autonomous content of certain crypto-asset services. This applies above all to the transfer of crypto-assets on behalf of clients, which has no functional analogue within the MiFID II system and therefore requires independent interpretation. It is argued that, where there is regulatory uncertainty regarding the content of particular CASP services, ESMA and EBA guidance concerning equivalent investment services may serve as an auxiliary interpretative benchmark, provided that MiCA itself does not establish a separate regulatory approach. The results of the study are relevant for the proper qualification of CASP activities, for defining the limits of MiFID II-oriented interpretation, and for the authorization practice applicable to crypto-asset service providers.

Key words: MiCA, CASP, MiFID II, crypto-assets, investment services, ESMA.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 13.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

*Допілка В. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри національного та міжнародного права
Одеського національного морського університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2159-6387>**Загороднюк С. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0108-6953>*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТЕРОРИЗМ НА МОРІ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Анотація. Широке поняття тероризму та його виявлення, зокрема, в сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, обумовлює необхідність звернутись до його аналізу. Кримінальний закон України не розглядає такі злочини в сфері тероризму, однак кримінально-правові норми визначають відповідальність за транспортні злочини, що дозволяє звернутись до цього поняття.

Безпосередній об'єкт вказаних злочинів складають відносини, пов'язані з громадською безпекою, якість при морському тероризмі – з безпекою судноплавства. Безпека судноплавства визначається як сукупність технічних, експлуатаційних і правових засобів і методів охорони людського життя на морі та безаварійної роботи суден. Небезпека такого роду злочинів обумовлена не тим, що при їх вчиненні має місце посягання на власність або особистість, а тим, що «створюється стан неконтрольованого використання транспортних засобів, тобто порушуються відносини у сфері безпеки функціонування транспорту». [1]

Шкода, яка спричинюється, як наслідок морського тероризму, може завдатись або створюватись небезпека її заподіяння опосередковано. Розглядаючи питання про характер наслідків порушень правил безпеки і експлуатації водного транспорту, «... судам слід мати на увазі, що тяжкі наслідки майнового характеру можуть мати місце не тільки в результаті прямого пошкодження транспортних засобів і шляхів, а й опосередковано через особисте майно громадян. Сума ж спільного матеріального збитку, заподіяного злочинном, складається з обох зазначених показників». [2, с.293]

Раптове вторгнення в повітряну зону аеропорту непроханого літака може створити реальну небезпеку зіткнення повітряних суден. Вказане цілком можна віднести і до морських суден. Збільшення чисельності морського транспорту, зростання тоннажу, вдосконалення технічної оснащеності зумовлюють необхідність його експлуатації в суворій відповідності з встановленими технічними і правовими нормами, які, як правило, винним невідомі.

Ключові слова: тероризм, транспортні злочини, морське судно, безпека судноплавства, тероризм на морі, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. В статті розглядаються проблемні питання щодо сучасного стану безпеки судноплавства у Світовому океані. Особливе місце відводиться удосконаленню

національного законодавства, зокрема кодифікації основних положень міжнародного судноплавства, зокрема щодо тероризму на морі.

Метою статті є визначення шляхів протидії морському тероризму правовими засобами.

Стан дослідження проблематики. Серед вітчизняних науковців цією проблемою займалися такі вчені як Аверочкіна Т. В., Балобанов О. О., Додін Є. В., Дячкін О. П., Канцір В. С., Ківалов С. В., Ліпкан В. А., Лисенко А. М., Прусс В. М., Шемякін А. М.

Виклад основного матеріалу. Протидія тероризму вимагає ефективного нормативно-правового забезпечення, особливо у кримінально-правовій галузі. Міжнародні конвенції, присвячені проблемам боротьби з тероризмом, вказують на розширення сфери кримінально-правової заборони відносно будь-яких терористичних проявів і встановлення спеціальних складів злочинів в національних законодавствах. Антитерористичне законодавство України повинне бути досконалим і адекватним небезпеці, яку несе сучасний тероризм, зокрема тероризм на морі.

Крім основного безпосереднього об'єкта, у транспортних злочинах, в якості додаткових, виступають життя, здоров'я, власність, яким може бути завдано шкоди при вчиненні конкретних посягань. Додатковим безпосереднім об'єктом морського тероризму може бути життя, здоров'я, свобода людей, власність, оскільки злочин характеризується вчиненням вбивств, тяжких тілесних ушкоджень, захопленням заручників, знищенням та пошкодженням майна, а також у заподіянні шкоди іншим суб'єктам суспільних відносин, до числа яких відносяться, наприклад, держава, її правомочні органи, громадські організації.

Розглядаючи питання щодо об'єкта морського тероризму, необхідно визначити предмет цього посягання.

Характер предмета при тероризмі є різним, але винний впливає на морське судно. Використовуючи судно при морському тероризмі, винний створює загрозу безпеці судноплавства, посягає на життя, здоров'я представників держави, громадських організацій, конституційну основу держави, або на право власності, тим самим порушує встановлений міжнародними морськими конвенціями заборони вчинення таких діянь.

Кримінальне законодавство України не містить визначення морського чи річкового судна. Характеризуючи поняття транспортних засобів взагалі, А. М. Шемякін відзначає найбільш загальні ознаки, властиві цьому поняттю:

- а) здатність до самостійного автономного руху за рахунок встановленого на них двигунів;
- б) обов'язкова реєстрація у відповідних органах;
- в) експлуатація відповідно до діючих правил безпеки [3, с. 48].

Таке поняття транспортного засобу значно ширше його різновиду – «судна». Конвенція про міжнародні правила попередження зіткнення суден у морі 1972 р. визначає, що до судна належать всі види плаваючих засобів, що використовуються або можуть бути використаними в якості засобів пересування по воді, при цьому Конвенція визначає наступні види суден: «судно з механічним двигуном», «вітрильне судно», «судно, зайняте ловлею риби», «гідролітак», «судно, позбавлене можливості управлятися», «судно, обмежене можливістю маневрувати» [4]. Відповідно до конвенції 1982 р. у боротьбі з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (ст. 1), «судно» означає морський транспортний засіб будь-якого типу, незакріплений постійно на морському дні, включаючи катери з динамічними принципами підтримки, підводні апарати або будь-які інші плавзасоби [5].

Про державну приналежність судна свідчить його прапор. Присвоєння судну прапора відповідної держави є важливим засобом забезпечення контролю за безпекою судноплавства. Причому, міжнародні конвенції незмінно пов'язують зміну прапора судна з дійсним переходом права власності (ст. 6 Конвенції про відкрите море) [6]. Невипадково Кримінальний кодекс України (ст. 339 КК) передбачає відповідальність за незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні [7].

Правова гарантія безперешкодного плавання різних, за своїм призначенням, суден під прапором своєї держави і повної їх недоторканості від будь-яких посягань з боку будь-якого іноземного судна є реалізацією основного принципу сучасного правопорядку в Світовому океані – свободи судноплавства.

Таким чином, можна визначити морське торговельне судно так: це технічна споруда, що рухається під прапором держави, зареєстрована на її території, укомплектована екіпажем, очолювана капітаном, дипломованим відповідно до вимог міжнародного права та законодавства держави прапора, що використовується з метою перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти.

Протиправні дії морського тероризму, як визначено в Конвенції 1982 р. можуть виражатися в насильницькому захопленні або здійсненні контролю над судном, насильстві проти осіб на судні, знищенні або пошкодженні судна, вантажу, навігаційного обладнання, що створили перешкоди до його експлуатації, передачі завідомо неправдивої інформації, а також спричиненні тілесних ушкоджень або позбавлення життя особи у зв'язку зі вчиненням названих дій [5].

Різноманітність характеру дій при тероризмі на море підтверджується практикою. Найбільш типовим проявом тероризму в сучасних умовах стало захоплення заручників.

В основу визначення тероризму на морі мають бути покладені норми, закріплені конвенцією про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1982 р., які, в більшості випадків, пов'язують вчинення діянь

з насильством або погрозою насильства [5]. Це відноситься до захоплення або здійснення контролю над судном, до впливу на осіб, що знаходяться на його борту. Що стосується знищення або пошкодження судна, вантажу, навігаційного обладнання, передачі завідомо неправдивої інформації, то міжнародно-правова норма в заключній статті визначає: «нанесення тілесних ушкоджень або позбавлення життя особи у зв'язку з вчиненням названих дій» [5].

Чи означає це положення безумовність насильства? На це питання слід відповісти негативно. Такі дії, в основному, носять насильницький характер. Однак, уважне з'ясування змісту міжнародно-правових норм, що містяться в Конвенції, не дозволяє зробити висновок про універсальність цієї ознаки злочинної поведінки. Наприклад, при помилковій інформації про координати знаходження якогось судна, протиправна поведінка може і не носити насильницького характеру.

Зазначена норма недостатньо послідовно характеризує інтенсивність насильства або його загрози. Обумовлюючи можливість насильства при передачі завідомо неправдивої інформації, Конвенція 1988 р. вказує тільки на фізичне насильство, виражене в нанесенні тілесних ушкоджень або позбавлення життя. Водночас, визначаючи характер фізичного насильства щодо осіб, які перебувають на борту судна, конвенція допускає будь-яке насильство, що не виключає, наприклад, захоплення заручників [8]. Стосовно до захоплення судна та здійснення контролю над ним, міжнародно-правова норма містить загальне формулювання застосування сили, погрози силою або іншої форми залякування. При цьому психічне насильство може виражатися не тільки в загрозі застосування фізичного впливу, а й таких, наприклад, «форм залякування» як шантаж, загроза знищення майна та ін.

Таким чином, міжнародні Угоди містять універсальне розуміння цієї ознаки – будь-яке фізичне і психічне насильство. Неоднозначність визначення насильства в міжнародно-правовому плані вимагає відповідного коректування у внутрішньодержавному законодавстві. Насильницький характер поведінки відповідає самій сутності терору.

У кримінально-правовому сенсі насильство пов'язують з впливом на людину. Насильницький вплив (фізичний, психічний) повинен за своєю інтенсивністю позбавити потерпілого можливості діяти з власної волі, паралізувати її.

Морський тероризм може здійснюватись тільки шляхом дії, причому, способи вчинення дій при морському тероризмі, також як і використовувані засоби, можуть бути найрізноманітнішими. У числі протиправних дій конвенція називає захоплення або здійснення контролю над судном. Міжнародні угоди послідовно визнають злочинним захоплення судна.

Іншу позицію в цьому плані займає кримінальне законодавство України. Закон визначає відповідальність за угон або захоплення морського судна (ст. 278 КК України) [7]. Під викраденням розуміється незаконне, самовільне заволодіння судном. Визначаючи альтернативу викрадення або захоплення судна, законодавець як би протиставляє ці дії. Логічно немислимо викрасти судно, ще не захопивши його; захоплення є першим етапом, а угон – подальшим.

Міжнародно-правова норма не пов'язує захоплення судна із здійсненням контролю над ним, вважаючи сам факт захоплення закінченням злочином, у зв'язку з чим, є наявною невідповідність внутрішньодержавного законодавства, прийнятим у міжнарод-

ному праві, стандартам. Норма, яка аналізує поняття «контроль над захопленням судном», трактує як ще один різновид злочинної поведінки, маючи на увазі під ним створення можливості використання судна або створення перешкод для його використання за іншим маршрутом (зміна маршруту, непокоря диспетчерській службі). Виникає питання, чи є можливим здійснення контролю над судном (зокрема, його викрадення) без захоплення цього судна? Очевидно, що контролювати на судні обстановку можна, лише тільки захопивши його. Захоплення передбачає оволодіння ключовими позиціями керівництва судном, що дає в подальшому можливість приймати рішення, що виключає правомірну експлуатацію судна. Але саме ці дії випали з поля зору законодавця.

Іншою протиправною дією конвенція визнає здійснення насильства проти особи, яка перебуває на борту судна [8]. Конкретизація місця перебування потерпілого дає підставу зробити висновок, що інші особи (стосовно до описаної дії) не можуть бути об'єктом посягання. Виникає питання: чи можна визнати морським тероризмом насильство щодо будь-якої особи, що перебуває на судні? Враховуючи, що цю дію міжнародно-правова норма пов'язує із загрозою безпеки плавання судна, таке насильство може бути віднесено до морського тероризму щодо членів екіпажу, які забезпечують безпеку руху та експлуатацію судна. Що стосується пасажирів, то насильство щодо них, може бути визнано морським тероризмом, за умови, що посягання створювало небезпеку плавання судна.

До протиправних дій конвенція відносить знищення чи пошкодження судна або вантажу. Безперечно, знищення судна, а також приведення його у часткову непридатність – це пошкодження, пов'язані з безпекою морського судноплавства.

Що ж стосується дій щодо вантажу, то до морського тероризму можуть бути віднесені такі дії, які створювали загрозу безпеці судноплавства. Конвенція не обумовлює місця знаходження вантажу. Очевидно, що його знищення або пошкодження повинні відбуватися на судні. У той же час, дії, що призвели до створення небезпеки, можуть бути вчинені поза судном, наприклад, вибухова речовина поміщена в вантаж до його морського транспортування. Конвенція особливо обумовлює знищення або пошкодження навігаційного обладнання, а також створення перешкод до його експлуатації. Таке пошкодження може мати місце і поза судном, наприклад, при виготовленні обладнання в заводських умовах під час ремонту судна. При цьому міжнародно-правова норма не пов'язує його вчинення лише з насильством, а рівно з пошкодженням такого обладнання. Це може бути, наприклад, таємна зміна показників навігаційних приладів.

Самостійним протиправним проявом конвенція називає передачу завідомо неправдивої інформації. Спосіб повідомлення не впливає на вирішення питання про відповідальність. Необхідно встановити, що вона є помилковою і дезорієнтуючою, що створює загрозу безпеки плавання судна.

В якості окремої протиправної дії конвенція передбачає нанесення тілесних ушкоджень або позбавлення життя особи у зв'язку з вчиненням, зазначених у ній, дій. Отже, останнє не утворює самостійного складу, а вбивство чи заповідання тілесного ушкодження є засобом вчинення зазначених дій або вони їх супроводжують, наприклад, з метою приховування злочину. Враховуючи, що такі дії не є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності, у внутрішньодержавному кримінальному законодавстві ці обставини можуть обумовлювати визнання їх

в якості кваліфікуючих ознак. У випадках, коли той чи інший спосіб вже відомого законодавству злочинів набуває підвищену небезпеку, законодавець надає такому способу значення кваліфікуючої ознаки, істотно підсилює відповідальність за вчинене.

Своєрідно у конвенції визначається співучасть стосовно до описаних в Угоді дій: будь-яка особа вчиняє злочин, якщо сприяє йому і є співучасником будь-якого злочинного діяння, зазначеного вище. Ця позиція конвенції вимагає особливо ретельного аналізу. Використовуючи логічний прийом з'ясування сенсу правової норми, слід зазначити, що, з одного боку, в ній визначаються сприяння вчиненню злочину і співучасть в ньому, а з іншого - ці об'єктивні прояви перераховані рівнозначно, поряд з іншими злочинними діями: захоплення судна, його знищення тощо. Крім того, конвенція ототожнює вчинення злочину зі сприянням йому, зі співучастю в ньому, а «сприяння злочину» і «співучасть у його вчиненні» визначені в якості самостійних злочинних проявів (ст. 3 Конвенції) [8].

Усталене у вітчизняній кримінально-правовій доктрині поняття співучасті, що охоплює і пособництво, виключає необхідність в українському законодавстві вказувати паралельно і на сприяння злочину, і співучасть у ньому, тобто на частину і ціле єдиного поняття. У той же час, положення Конвенції про те, що співучасть у злочині визнається його виконанням, породжує питання, чи відноситься організація злочину або підбурювання до нього виконанням злочину. Згідно позиції українського кримінального законодавства на це питання слід відповісти негативно.

Морський тероризм визнається закінченим злочиним з моменту створення загрози безпеки морського судноплавства, однак, це не звільняє від необхідності встановлення характеру можливих наслідків і саме таких, які характеризуються завданням шкоди безпеці мореплавства. Міжнародно-правова норма, визначаючи п'ять суспільно небезпечних діянь, чотири з них пов'язує з «створенням загрози». Не міститься вказівки на останню тільки стосовно захоплення або здійснення контролю над судном, але й ці діяння її припускають.

Захоплення або здійснення контролю над судном, як правило, відбуваються особами, що не мають спеціальної освіти, але і в тому випадку, коли винні мають відповідну підготовку, при прагненні приховування злочину, відсутності координації руху диспетчерської служби, створюється небезпека для судноплавства. Погроза має бути реальною. Створення загрози може визначатися об'єктивними обставинами двоякого роду: перші – носять негативний характер, вони закладені в самому факті порушення, що породжують можливість настання тяжких наслідків; інші – є позитивними і відносяться до умов, що перешкоджають їхньому реальному настанню; вони можуть бути пов'язані з поведінкою винного, а також не залежати від нього. Наприклад, пошкодження терористом навігаційного обладнання судна або насильство щодо капітана судна породжує можливість настання тяжких наслідків, однак, підготовка, досвід судноводія запобігають реальному їх настанню.

Можливі або реальні наслідки повинні бути тяжкими: нещасні випадки з людьми, аварійні події. Безперечно, що смерть є нещасним випадком. Що стосується тілесних ушкоджень, то в питанні про віднесення їх до нещасних випадків, в плані застосування ст. 276 КК України, існує три різних підходи:

1) віднесення до таких наслідків тільки тяжких тілесних ушкоджень;

2) «нещасним випадком» визнають заподіяння тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень;

3) розглядають це поняття настільки широко, що охоплюють даним поняттям будь-які кримінально-карані тілесні ушкодження, в тому числі і легкі, за винятком необережних легких тілесних ушкоджень [7].

Оскільки Конвенція містить загальне формулювання тілесних ушкоджень, насильства щодо особи, яка перебуває на судні, можна визнати, що до нещасних випадків має бути віднесено заподіяння будь-якого тілесного ушкодження.

Висновки. З метою успішної протидії тероризму, зокрема на морі, є за необхідне створення чіткого антитерористичного законодавства.

Поняття «тероризм» слід розглядати на трьох рівнях: у вузькому, широкому та самому широкому розумінні. При співставленні вказаних рівнів, поняття тероризму з тією термінологією, що вживається у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» [9], можна зробити висновок, що ці рівні відповідають таким поняттям, як «терористичний акт», «злочини терористичної спрямованості», «терористична діяльність».

При вчиненні морського тероризму злочинець впливає на ряд суспільних відносин, завдаючи їм певної шкоди або ставлячи в небезпеку такого заподіяння.

У зв'язку зі специфікою тероризму на морі, доцільно включити до кримінального законодавства України окрему норму про морський тероризм.

Література:

1. Лисенко А.М. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2011_1/PB-1/PB-1_42.pdf
2. Кримінальне право України: Особлива частина. Підручник/[Ю.В.Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; [за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. 4-те вид., переробл. і допов. Х.: «Право», 2010. 608 с.
3. Шемякін А. М. Морське право: Навчальний посібник. Х.: Одісей, 2004. 384 с.
4. Конвенція про Міжнародні правила запобігання зіткненню суден на морі 1972 року: міжнар. док. від 20 жовт. 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_137 (дата звернення: 11.04.2026).
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права: міжнар. док. від 10 груд. 1982 р. URL: rada.gov.ua (дата звернення: 11.04.2026).
6. Конвенція про відкрите море: міжнар. док. від 29 квіт. 1958 р. URL: rada.gov.ua (дата звернення: 11.04.2026).
7. Кримінальний кодекс України, прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р. // *Відомості Верховної*

Ради. 2001. № 25–26. Ст. 131. Із наступними змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

8. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства: міжнар. док. від 10 берез. 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_220 (дата звернення: 11.04.2026).
9. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» [*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003, N 25, ст.180]{Із змінами, внесеними згідно із Законами N2600-IV /uazakon.ru/zakon/zakon-o-orborbe-s-terrorizmom.html.

Dopilka V., Zahorodniuk S. Implementation of norms on liability for maritime terrorism into the legislation of Ukraine

Summary. The broad concept of terrorism and its manifestations, particularly in the field of transport safety and operation, necessitate a thorough analysis. The criminal law of Ukraine does not explicitly classify such acts as terrorism-related offences; however, criminal law provisions establish liability for transport-related crimes, which allows addressing this issue within the given context.

The direct object of these offences comprises legal relations associated with public safety, specifically, in the case of maritime terrorism, the safety of navigation. Maritime safety is defined as a set of technical, operational, and legal measures and methods aimed at protecting human life at sea and ensuring the safe operation of vessels. The danger of such offences lies not in encroachments upon property or individuals per se, but in the fact that “a state of uncontrolled use of transport means is created, thereby disrupting relations in the field of transport safety” [1].

The damage caused as a result of maritime terrorism may be inflicted directly or indirectly, or may create a threat thereof. Considering the nature of the consequences of violations of safety rules and operation of water transport, “courts should bear in mind that serious consequences of a property nature may arise not only from direct damage to vehicles and transport routes, but also indirectly through damage to the personal property of citizens. The total amount of material damage caused by the offence includes both of these components” [2, p. 293].

A sudden intrusion of an unauthorized aircraft into the airspace of an airport may create a real danger of collision between aircraft. This situation can be equally applied to maritime vessels. The increase in the number of maritime transport units, growth in tonnage, and improvement of technical equipment necessitate their operation in strict compliance with established technical and legal standards, which, as a rule, may be unknown to the offender.

Key words: terrorism, transport offences, maritime vessel, navigation safety, maritime terrorism, criminal liability.

Дата першого надходження статті до видання: 17.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Некрасова Н. І.,**кандидат юридичних наук**ТОВ «КАНДІЯ МЕД» (радник директора) Київ, Україна**ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5089-8803>*

МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ ЯК ДЖЕРЕЛА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА У СФЕРІ ОБІГУ МЕДИЧНИХ ВИРОБІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Міжнародні договори як джерела адміністративного права у сфері обігу медичних виробів в Україні становлять складову багаторівневої системи нормативно-правового регулювання, що ґрунтується на принципі *acta sunt servanda* та імплементується через національне законодавство. Відповідно до Конституції України та Закону України «Про міжнародні договори України», ратифіковані міжнародні договори є частиною національного законодавства і підлягають безпосередньому застосуванню адміністративними органами. Їх юридична сила у разі колізії перевищує силу звичайного закону, що зумовлює їх пріоритетне значення у сфері публічного адміністрування обігу медичних виробів. Такі договори формують нормативну основу для діяльності суб'єктів публічного адміністрування, визначаючи стандарти безпеки, якості та доступності медичних виробів. Вони також закріплюють позитивні зобов'язання держави щодо забезпечення прав людини, зокрема права на життя і здоров'я. У цьому контексті міжнародні договори виступають не лише формальними джерелами права, але й інструментами гармонізації національної системи технічного регулювання з європейськими та міжнародними стандартами. Юридична природа міжнародних договорів як джерел адміністративного права проявляється у їх здатності встановлювати обов'язкові правила поведінки для держави та її адміністративних органів, що реалізуються через систему підзаконних нормативно-правових актів і адміністративних процедур. У межах адміністративно-правового забезпечення такі договори визначають вимоги до організації державного контролю, ринкового нагляду та процедур допуску продукції на ринок. Вони також впливають на формування інституційної спроможності органів виконавчої влади, зокрема у частині ліцензування, сертифікації та оцінки відповідності медичних виробів. Особливе значення у сфері обігу медичних виробів мають міжнародні договори, що встановлюють спеціалізовані способи співробітництва, зокрема у сфері спільних закупівель та реагування на загрози громадському здоров'ю. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини формують стандарти державної відповідальності за безпеку медичних виробів. Договір про спільні закупівлі заходів медичного захисту, ратифікований Україною, запроваджує механізми централізованого придбання медичних виробів за участю Європейської Комісії.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративні органи, безпека медичних виробів, договір про спільні закупівлі, європейські стандарти, захист прав людини, якість медичних виробів, міжнародні договори, *acta sunt servanda*, публічне адміністрування, ратифікація, ринковий нагляд, технічне регулювання, централізовані закупівлі, юридична сила.

Вступ. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі міжнародних договорів у системі публічного адміністрування обігу медичних виробів в Україні в умовах євроінтеграційних процесів. У сучасних умовах забезпечення безпеки, якості та доступності медичних виробів набуває стратегічного значення для гарантування прав людини у сфері охорони здоров'я. Міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, формують нормативну основу для впровадження європейських стандартів технічного регулювання та ринкового нагляду. Вони визначають не лише матеріальні вимоги до продукції, але й організаційно-правові засади діяльності адміністративних органів.

Стан наукової розробленості проблематики свідчить, що питання адміністративно-правового забезпечення обігу медичних виробів досліджувалися багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, однак безпосередній аналіз міжнародних договорів як самостійного джерела адміністративного права залишається недостатньо комплексним. Значна частина наукових праць зосереджена на загальних аспектах джерел адміністративного права або технічного регулювання у сфері охорони здоров'я. Водночас міжнародно-правові механізми, зокрема спільні закупівлі та імплементация стандартів Європейського Союзу, потребують окремого ґрунтовного дослідження. Це обумовлено їх впливом на трансформацію функцій і повноважень адміністративних органів. Таким чином, існує наукова потреба у системному осмисленні ролі міжнародних договорів у забезпеченні обігу медичних виробів. Заповнення цієї прогалини сприятиме розвитку доктрини адміністративного права та вдосконаленню правозастосовної практики.

Огляд останніх досліджень. В юридичній літературі до певних загальних або спеціальних аспектів адміністративно-правового забезпечення обігу медичних виробів дослідження звертали свою увагу вчені О. Буга, Ю. Бутильська, А. Вдовиченко, В. Галуцько, К. Головка, А. Горбач, Ю. Гридасов, Д. Гриценко, О. Діхтієвський, О. Дніпров, Г. Денисенко, С. Євдокіменко, О. Зима, Л. Журавель, В. Євтинов, І. Іванишук, Р. Іванова, А. Картавцев, В. Колпаков, О. Корнійченко, Ю. Ковальчук, С. Короєд, О. Коротун, Т. Кот, Л. Котвицька, В. Левицька, С. Лисенко, О. Махмурова-Дишлюк, Б. Месут, Р. Мельник, О. Муляр, М. Муза, Ю. Озсой, В. Олефір, Т. Олейнікова, В. Остап'юк, В. Пасічник, О. Пашков, Л. Патіота, В. Петришин, Н. Полковнікова, В. Повидиш, Г. Прокопенко, О. Правило, М. Руденко, С. Слабкий, О. Сіделковський, О. Смаголь, О. Сноз, В. Стеценко, Т. Харченко, О. Харченко, Т. Юрченко, Ю. Челік, М. Чудик, Р. Шишка, К. Яценко, О. Юрчук, О. Фелікс та ін. Проте безпосереднім предметом наукового аналізу у них були інші відмінні від нас наукові положення.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії адміністративного права міжнародного законодавства з'ясувати юридичну природу та розкрити зміст міжнародних договорів як джерел адміністративного права у сфері забезпечення обігу медичних виробів.

Виклад основних положень. Міжнародний договір як джерело права ґрунтується на засаді обов'язковості виконання договорів, відповідно до якої кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і має виконуватися ними добросовісно. Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, цей принцип є фундаментальним для існування договірної права як такого. Засада добросовісності, закріплена в зазначеному акті, вимагає від держав не лише формального дотримання тексту, а й урахування мети та змісту договору. Учасник не може посилаватися на положення свого внутрішнього права як на підставу для невиконання міжнародного договору, що забезпечує пріоритет міжнародних зобов'язань. Крім того, встановлено правило тлумачення договору відповідно до звичайного значення його термінів у контексті, що унеможлиблює довільне тлумачення. Визначено також підстави припинення договору за згодою сторін або внаслідок істотної зміни обставин, що забезпечує гнучкість і стабільність договірної регулювання [1; 2].

Юридична природа міжнародних договорів полягає в тому, що вони є результатом узгодженого волевиявлення суб'єктів міжнародного права, насамперед суверенних держав, спрямованого на встановлення взаємних прав та обов'язків. На відміну від внутрішнього законодавства, міжнародний договір ґрунтується на принципі (договори повинні виконуватися), що є фундаментальним принципом міжнародного права, закріпленим у Статуті ООН та Віденських конвенціях. Особливість договору як джерела права виявляється в його здатності створювати правові норми як для держав-учасниць, так і (у визначених випадках) для фізичних та юридичних осіб у національних правових системах. Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, договір є обов'язковим для кожної сторони, і вона повинна його сумлінно виконувати, що підтверджує його нормативну силу. Важливою ознакою є те, що міжнародний договір регулює лише ті відносини, які підпадають під сферу міжнародного права, однак через імплементацію він проникає у внутрішньодержавний правопорядок. У національному правовому просторі, зокрема в Україні, юридична природа міжнародного договору набуває додаткового виміру: згідно зі статтею 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства [3].

Це означає, що ратифікований договір має вищу юридичну силу порівняно із звичайним законом у разі виникнення колізії, що прямо передбачено Законом України «Про міжнародні договори України». Такий підхід засвідчує дуалістичну природу міжнародного договору: він одночасно залишається актом міжнародного права (регулює відносини між державами) та набуває рис внутрішньодержавного джерела права (є обов'язковим для органів влади, осіб). Процес ратифікації перетворює міжнародний договір на національний закон, але зі збереженням його міжнародно-правової основи, що породжує дискусії про пріоритет у випадках суперечності з Конституцією. Водночас проблемою залишається виконання нератифікованих догово-

рів, які можуть суперечити національним законам, що вимагає додаткових узгоджувальних засобів [4].

За способом створення договір виникає як результат свідомих переговорів і формального узгодження волей суб'єктів міжнародного права, тоді як звичай формується стихійно внаслідок тривалої повторюваної практики (*usus*) та визнання її юридично обов'язковою (*opinio juris*). За формою закріплення договір завжди має письмову фіксовану форму з конкретними найменуваннями та чітко визначеним предметом правового регулювання, тоді як звичай існує в неписаній формі, яка виводиться з аналізу поведінки суб'єктів міжнародного права. За обсягом регулювання договори регулюють переважно конкретні, деталізовані сфери співробітництва, тоді як звичай часто мають більш загальний, універсальний характер і заповнюють прогалини в міжнародному праві. За суб'єктним складом договір є обов'язковим виключно для держав-учасниць, які його ратифікували або приєдналися до нього, тоді як звичай (особливо загальний або універсальний) може бути обов'язковим для всіх суб'єктів міжнародного права незалежно від їхнього волевиявлення. За динамікою зміни договір змінюється або припиняється за формальною процедурою (внесення поправок, денонсація), тоді як звичай еволюціонує поступово через зміну практики держав та формування нової *opinio juris*, а за кількісним домінуванням у сучасному праві договори значно переважають над звичаями, оскільки вони є більш оперативним і передбачуваним інструментом правового регулювання міжнародних відносин [5].

Серед міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, особливе значення має Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Ради Європи, яка встановлює універсальні стандарти гарантування прав людини, що прямо поширюються на сферу охорони здоров'я та опосередковано впливають на обіг медичних виробів. Її норми формують позитивні зобов'язання держави щодо забезпечення права на життя та права на повагу до приватного і сімейного життя, що включає обов'язок гарантувати безпеку медичних втручань і застосування якісних медичних виробів. Це означає необхідність створення ефективної системи публічного адміністрування, яка охоплює технічне регулювання, процедури оцінки відповідності та державний ринковий нагляд. Практика Європейського суду з прав людини деталізує ці стандарти, підкреслюючи, що держава повинна забезпечити належну нормативну базу, контроль за її дотриманням і ефективні механізми реагування на ризики, пов'язані з медичною продукцією. У рішеннях Суду акцентується на необхідності превентивного контролю, прозорості адміністративних процедур і відповідальності органів влади за неналежне регулювання. Таким чином, Конвенція та практика Суду формують комплексні вимоги до держави щодо запобігання використанню небезпечних медичних виробів і забезпечення високого рівня їх якості, безпеки та доступності [6].

Спеціальним щодо нашого наукового аналізу є Договір про спільні закупівлі заходів медичного захисту, ратифікований Законом України від 15 січня 2026 р. № 4769-IX. Який був прийнятий в процесі виконання Україною своїх зобов'язань як кандидата в члени ЄС. В якому визначено, що обіг медичних виробів охоплюється поняттям «заходи медичного захисту», до яких належать лікарські засоби, медичні вироби та інші відповідні товари і послуги. Встановлено, що такі вироби можуть закуповуватися через процедури спільних закупівель за

участю Європейської Комісії як уповноваженого представника Договірних Сторін. Норми Договору не встановлюють прямих матеріальних правил введення в обіг медичних виробів, але формують організаційно-правові засади їх централізованого придбання. Передбачено, що закупівлі здійснюються на основі рамкових або прямих угод, укладених за результатами спільних процедур. Це означає, що доступ до медичних виробів забезпечується через договірні механізми, погоджені на наднаціональному рівні. Норми Договору визначають ключову роль адміністративних органів у забезпеченні обігу медичних виробів через участь у процедурах закупівель, планування потреб та визначення обсягів постачання. Передбачено, що ініціювання процедур закупівлі здійснюється за рішенням Керівного комітету за участю кількох Договірних Сторін. Адміністративні органи кожної держави формують свої потреби та передають їх Європейській Комісії для організації закупівель. Комісія виступає єдиним контактним суб'єктом у відносинах із постачальниками, що централізує процес обігу продукції. Розподіл медичних виробів здійснюється відповідно до погоджених критеріїв із урахуванням замовлених обсягів і виробничих можливостей підрядників. Це забезпечує керований адміністративний механізм руху медичних виробів від моменту закупівлі до їх отримання державами. Положення Договору також визначають адміністративно-правові засади контролю та правового супроводу обігу медичних виробів у межах спільних закупівель. Встановлено, що процедури здійснюються відповідно до фінансового регламенту Європейського Союзу та правил його застосування, які мають пріоритет у разі колізій. Адміністративні органи забезпечують дотримання принципів конфіденційності, відсутності конфлікту інтересів і прозорості процедур. Європейська Комісія уповноважена представляти Договірні [7].

Вагоме значення у формуванні сучасних підходів до регулювання продукції, що впливає на здоров'я людини, має Рамкова конвенція Всесвітньої організації охорони здоров'я із боротьби проти тютюну, ратифікована Законом України від 15 березня 2006 року. Цей міжнародний договір закріплює комплексну модель публічного адміністрування, орієнтовану на мінімізацію ризиків для життя і здоров'я, яка базується на поєднанні регуляторних, контрольних та інформаційних інструментів. Його положення передбачають запровадження системного державного нагляду, встановлення чітких вимог до безпеки продукції, обмеження її доступності та забезпечення прозорості інформації для споживачів. Особливу увагу приділено превентивним заходам, включаючи інформування населення про ризики та формування відповідної державної політики у сфері охорони здоров'я. Незважаючи на те, що безпосереднім предметом регулювання є тютюнові вироби, закладені у Конвенції підходи мають універсальний характер і відображають загальні принципи управління ризикованою продукцією [8].

Висновки: Міжнародний договір як джерело права ґрунтується на засаді *pacta sunt servanda*, згідно з якою кожен чинний договір є обов'язковим для учасників і має виконуватися добросовісно. Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., цей принцип є фундаментальним для існування договірної права. Засада добросовісності вимагає від держав не лише формального дотримання тексту, а й врахування мети та змісту договору. Учасник не може посилається

на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання міжнародного договору.

Юридична природа міжнародних договорів полягає в тому, що вони є результатом узгодженого волевиявлення суверенних держав, спрямованого на встановлення взаємних прав та обов'язків. Особливість договору як джерела права виявляється в його здатності створювати правові норми для держав-учасниць та, у визначених випадках, для фізичних і юридичних осіб у національних правових системах. У національному правовому просторі, зокрема в Україні, згідно зі Конституцією України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства. Ратифікований договір має вищу юридичну силу порівняно із звичайним законом у разі виникнення колізії, що передбачено Законом України «Про міжнародні договори України».

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод формує позитивні зобов'язання держави щодо забезпечення права на життя та права на повагу до приватного життя, що включає обов'язок гарантувати безпечність медичних втручань і застосування якісних медичних виробів. Практика Європейського суду з прав людини деталізує ці стандарти, підкреслюючи, що держава повинна забезпечити належну нормативну базу, контроль за її дотриманням і ефективні механізми реагування на ризики, пов'язані з медичною продукцією. Договір про спільні закупівлі заходів медичного захисту, ратифікований Законом України від 15 січня 2026 р. № 4769-IX, визначає, що обіг медичних виробів охоплюється поняттям «заходи медичного захисту» поряд із лікарськими засобами. Цей Договір не встановлює прямих матеріальних правил введення в обіг медичних виробів, але формує організаційно-правові засади їх централізованого придбання через процедури спільних закупівель за участю Європейської Комісії як уповноваженого представника Договірних Сторін. Норми Договору визначають ключову роль адміністративних органів у забезпеченні обігу медичних виробів через участь у процедурах закупівель, планування потреб та визначення обсягів постачання. Передбачено, що закупівлі здійснюються на основі рамкових або прямих угод, укладених за результатами спільних процедур, що забезпечує керований адміністративний рух медичних виробів від моменту закупівлі до їх отримання державами.

Отже, міжнародний договір як джерело адміністративного права у сфері обігу медичних виробів в Україні – це заснований на принципі *pacta sunt servanda* письмовий міжнародно-правовий акт, узгоджений суверенними державами, який після ратифікації Верховною Радою стає частиною національного законодавства та має вищу юридичну силу порівняно зі звичайним законом. Він створює для держави позитивні зобов'язання, зокрема у сфері захисту прав людини, що включають обов'язок гарантувати безпечність медичних втручань і застосування якісних медичних виробів. Формує організаційно-правові засади діяльності адміністративних органів, визначаючи їхню ключову роль у плануванні потреб, визначенні обсягів постачання та участі у процедурах закупівель медичних виробів. Крім того, міжнародний договір передбачає централізовані механізми придбання (наприклад, через рамкові або прямі угоди за участю Європейської Комісії), що забезпечує керований адміністративний рух медичних виробів від моменту закупівлі до їх отримання державами.

Література:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : від 23 трав. 1969 р. ООН. United Nations Treaty Series. 1969. Vol. 1155. P. 331.
2. Євінтов В. Ієрархія законів і принцип «pacta sunt servanda» : до питання про статус та місце міжнародних договорів у правовій системі України. *Віче*. 2008. № 14. С. 24–27.
3. Грицаєнко Д. В. Міжнародний договір як джерело права в Україні: загальнотеоретичний аспект. *Universum*. 2024. № 15. С. 110–115.
4. Пасічник Я. С. Міжнародний договір і міжнародний звичай як джерела міжнародного права: детермінація і взаємозв'язок. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. частина 3. С. 428–429.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини). Ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. *Голос України*. 2001. № 3 (10 січня). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
6. Про ратифікацію Договору про спільні закупівлі заходів медичного захисту: Закон України від 15 січня 2026 року № 4769-ІХ. *Верховна Рада України*. 2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4769-20>
7. Рамкова конвенція Всесвітньої організації охорони здоров'я із боротьби проти тютюну. Ратифіковано Законом України від 15 березня 2006 року № 3534-ІV. *Офіційний вісник України*. 2006. № 13. Ст. 861. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001
8. Guidelines on Clinical Evaluation: A Guide for Manufacturers and Notified Bodies (MEDDEV 2.7/1). *European Commission*. 2016. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/13053>

Nekrasova N. International treaties as sources of administrative law in the field of medical device circulation in Ukraine

Summary. International treaties as sources of administrative law in the sphere of the circulation of medical devices in Ukraine constitute an integral component of a multi-level system of regulatory and legal governance, grounded in the principle of pacta sunt servanda and implemented through national legislation. In accordance with the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “On International Treaties of Ukraine”, ratified international treaties form part of the national legal system and are directly applicable by administrative bodies. In the event of a legal conflict, their legal force prevails over that of ordinary statutory laws, which determines their priority role within public administration of the circulation of medical devices. Such treaties establish the normative framework for the activities of public administration entities by defining standards of safety, quality, and accessibility of medical

devices. They also impose positive obligations on the state to ensure the protection of human rights, particularly the rights to life and health. In this context, international treaties function not only as formal sources of law but also as instruments for harmonizing the national system of technical regulation with European and international standards. The legal nature of international treaties as sources of administrative law is manifested in their capacity to establish binding rules of conduct for the state and its administrative bodies, which are implemented through a system of subordinate regulatory legal acts and administrative procedures. Within the framework of administrative-legal support, such treaties define requirements for the organization of state control, market surveillance, and procedures for placing products on the market. They also contribute to the development of institutional capacity of executive authorities, particularly in the areas of licensing, certification, and conformity assessment of medical devices. Thus, international treaties are integrated into the system of public administration as key normative benchmarks that shape both regulatory content and administrative practice. Particular importance in the field of medical device circulation is attributed to international treaties that establish specialized mechanisms of cooperation, especially in the domains of joint procurement and response to public health threats. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, along with the case law of the European Court of Human Rights, sets standards for state responsibility in ensuring the safety of medical interventions. The Agreement on Joint Procurement of Medical Countermeasures, ratified by Ukraine, introduces mechanisms for the centralized acquisition of medical devices with the participation of the European Commission. This framework enables effective needs assessment, harmonization of technical specifications, and optimization of public expenditures. The provisions of such treaties define the role of administrative bodies in conducting procurement procedures, concluding framework agreements, and ensuring the supply of products. Consequently, international treaties establish a comprehensive organizational and legal model for the circulation of medical devices, combining national and supranational regulatory mechanisms.

Key words: administrative bodies, administrative law, centralized procurement, European standards, human rights protection, international treaties, joint procurement agreement, legal force, market surveillance, medical device quality, medical device safety, pacta sunt servanda, public administration, ratification, technical regulation.

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Пон-Стасів В. Г.,**аспірант кафедри міжнародного права**Навчально-наукового інституту міжнародних відносин**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6185-8576>*

ПОЛОЖЕННЯ № 4.4 РЕГЛАМЕНТУ РАДІОЗВ'ЯЗКУ МСЕ: ТЛУМАЧЕННЯ У СВІТЛІ ВІДЕНСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена тлумаченню положення № 4.4 Регламенту радіозв'язку Міжнародного союзу електриків як договірної норми, що допускає присвоєння частот із відступом від Таблиці розподілу смуг частот за двох умов: незавдання шкідливих завад і відсутності права вимагати захисту від них. Бурхливий розвиток нових технологій, зокрема прямого супутникового зв'язку з користувацькими пристроями (Direct-to-Device, D2D) підняв питання застосування цього механізму. Як наслідок, ця проблематика є ключовою на порядку денному Всесвітньої конференції радіозв'язку 2027 року. В статті розглянуто застосування Положення № 4.4 Регламенту радіозв'язку МСЕ як проблему тлумачення міжнародного договору, зокрема чи може повторюване використання положення № 4.4 у сучасній регуляторній практиці бути підставою для його розширювального тлумачення, для виникнення «наступної практики застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення» у значенні статті 31(3)(b) Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Окремо проаналізовано чи практика застосування Положення № 4.4 дає підстави говорити про модифікацію договору практикою або про формування паралельного спеціального режиму. Обґрунтовано, що саме по собі положення № 4.4 не встановлює міжнародно захищеного режиму використання, а записи в MIFR для інформаційних цілей не мають аналогічних правових наслідків, що й реєстрація присвоєнь, здійснених відповідно до Регламенту. Показано, що наявні національні, регіональні та інституційні матеріали радше фіксують регуляторну напругу і практичну недостатність чинної рамки для масштабованої комерційної моделі D2D-IMT, ніж підтверджують узгоджену, спільну та послідовну практику учасників договору. Розмежовано практику держав-членів МСЕ, інституційну практику Бюро радіозв'язку та Ради з питань Регламенту радіозв'язку, поведінку приватних операторів і мовчазне прийняття. Окрему увагу приділено співвідношенню між дерогаційною логікою положення № 4.4, процедурною архітектурою MIFR та програмним змістом статті 44 Статуту МСЕ. Наукова новизна статті полягає у поєднанні договірно-правового аналізу з оцінкою сучасної регуляторної практики D2D. Зроблено висновок, що на сучасному етапі правове оформлення тривалого і міжнародно захищеного статусу D2D-IMT потребує формального перегляду Регламенту радіозв'язку, оскільки поточна практика застосування положення № 4.4 не забезпечує необхідної правової еволюції. Щоправда у світлі підготовки до Всесвітньої конференції радіозв'язку 2027 року показано також, що стаття 44 Статуту МСЕ повинна розглядатися як та рамка, яка ляже в основу перегляду існуючого режиму на основі справедливого, раціонального та ефективного використання спектра.

Ключові слова: положення № 4.4 Регламенту радіозв'язку МСЕ, мовчазне прийняття в міжнародному праві, прямий супутниковий зв'язок із кінцевими пристроями (D2D), ВКР-27, механізм дерогації.

Постановка проблеми. Всесвітні конференції радіозв'язку покликані адаптувати Регламент радіозв'язку до технологічних змін через формальний перегляд його положень. Наступна ВКР-27 відбудеться в Шанхаї з 18 жовтня до 12 листопада 2027 р. після Асамблеї радіозв'язку, запланованої на 11–15 жовтня 2027 р. [5]. За статтями 4 і 54 Статуту МСЕ адміністративні регламенти, зокрема Регламент радіозв'язку, є обов'язковими міжнародними інструментами [1–3], а стаття 13 наділяє Всесвітню конференцію радіозв'язку повноваженнями їх переглядати. Таким чином, рішення прийняті на ВКР є обов'язковими для держав-членів МСЕ.

Стаття 44 вимагає раціонального, ефективного та економічного використання радіочастотного спектра, геостационарної супутникової орбіти та інших супутникових орбіт так, щоб держави мали справедливий доступ. Стаття 45 переводить цю логіку на практичний рівень через обов'язок не створювати шкідливих завад.

Фактичне впровадження технології супутникового зв'язку D2D призводить до «розмивання» межі між мобільними (IMT) та супутниковими послугами. На цьому тлі, Положення № 4.4 Регламенту радіозв'язку МСЕ (надалі – «Положення № 4.4») набуває особливої ваги, оскільки допускає використання поза Таблицею розподілу смуг частот за двох умов: (1) незавдання шкідливих завад та (2) за відсутності права вимагати захисту від них. Проблема полягає не в тому, чи допускає це положення відступ від Таблиці, — це прямо випливає з тексту, а проблема в іншому: чи може регулярне застосування цієї норми, перетворити таке використання на фактично звичайне право без формального перегляду Регламенту радіозв'язку?

Мета статті полягає у розгляді проблеми застосування дерогаційного механізму крізь призму правил тлумачення міжнародних договорів. Спочатку дослідимо звичайне значення Положення № 4.4 у світлі статті 31(1) Віденської конвенції. Далі проаналізуємо зміст статті 31(3)(b), де йдеться про «наступну практику застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення» [16]. Окремо постає питання: чи може сукупна практика у цій сфері свідчити не лише про тлумачення, а й про формування паралельного спеціального режиму? При цьому, слід розрізнити практику держав-членів МСЕ, інституційну практику Бюро радіозв'язку та Рада з питань Регламенту радіозв'язку, поведінку приватних операторів і мовчазне прийняття. І як результат,

отримаємо відповідь на питання: як використання Положення № 4.4 в межах окремих країн та фактичного глобального розгортання супутникових послуг D2D співвідноситься з принципом справедливого доступу, закріпленим у статті 44 Статуту МСЕ?

Стан дослідження проблеми. Спеціальна юридична література, присвячена безпосередньо Положенню № 4.4, залишається обмеженою. D. Stratigentas одним із перших показав, що ця норма може виступати структурною вразливістю Регламенту радіозв'язку, оскільки відкриває простір для стратегічного використання дерогації у сфері малих супутників [8]. Однак сьогодні це твердження уже не охоплює повністю сучасну проблематику, адже на даний момент йдеться не про окремі випадки, а про D2D-IMT, мегасузір'я та ринково значущі моделі використання.

Інші дослідження, які так чи інакше торкаються проблематики, безпосередньо не досліджують Положення № 4.4. S. Berry та ін. вивчають управління завадами й права на використання спектра для LEO-мегасузір'їв [9]. W. Almarshedi і D. Reed критикують міжнародні та національні процедури управління спектром для негеостационарних широкосмугових мереж [10]. S. Tonkin та J. P. De Vries аналізують ризики спільного використання спектра новими сузір'ями [11]. У ширшому теоретичному плані M. El-Moghazi та J. Whalley описують Регламент радіозв'язку як режим, що перебуває під тиском нових технологій і потребує інституційного переосмислення [12], а R. Frieden показує, як у сфері супутникового зв'язку національне регулювання починає випереджати багатостороннє врегулювання [13]. Усі ці праці окреслюють ширший регуляторний контекст, але не дають прямої відповіді на головне питання: де закінчується тлумачення норми, що допускає відступ, і починається фактична підміна формального перегляду?

До сучасної проблеми найближче підводять дослідження D2D та справедливого доступу, зокрема H. Taha, P. Vári та A. Lapsánszky переконливо показують, що D2D-супутниковий зв'язок уже перетворився на центральну проблему на стику права МСЕ, європейського регулювання спектра та ринкового доступу, який не варто плутати зі справедливим доступом в розумінні міжнародного права [14]. B. A. Gur і J. Kulesza наголошують, що принцип справедливого доступу повинен розглядатися як можливість для країн, що розвиваються отримати доступ до супутникового широкосмугового зв'язку, адже надалі використання логіки, за якою перевагу дістає той, хто першим займає ресурс не можна вважати справедливим [15]. Щоправда і в цій літературі Положення № 4.4 зазвичай залишається фоновим інструментом, а не самостійним об'єктом тлумачення.

Таким чином, аргументи в цій статті спираються на інституційні та регуляторні матеріали: текст Регламенту радіозв'язку, Правила процедури, позиції RSPG, рішення FCC, мандати Європейської Комісії та звіти ECC. Ці матеріали не є ані текстом міжнародного договору, ані практикою сторін у значенні статті 31(3)(b) Віденської конвенції. Водночас вони точно показують, де проходить живий конфлікт між гнучкістю, яку дає відступ згідно Положення № 4.4, і потребою у формальному правому оформленні.

Виклад основного матеріалу

Звичайне значення положення № 4.4 Регламенту радіозв'язку МСЕ

Регламент радіозв'язку має договірний характер і підлягає тлумаченню відповідно до статей 31–33 Віденської конвенції, принаймні тією мірою, якою ці положення відображають норми звичаєвого міжнародного права [16–18]. Предмет і мета

Регламенту виходять за межі суто технічної координації. Вони охоплюють справедливий доступ, раціональне використання радіочастотного спектра, геостационарної супутникової орбіти та інших супутникових орбіт, запобігання шкідливим завадам і забезпечення передбачуваності міжнародного режиму [1–3]. У цьому контексті Положення № 4.4 не можна тлумачити як паралельний механізм створення нових захищених прав поза логікою Таблиці розподілу смуг частот.

Текст норми безпосередньо підтверджує такий висновок. Положення № 4.4 дозволяє здійснювати присвоєння частот з відступом від Таблиці розподілу смуг частот, але лише за двох умов. По-перше, станції не повинні створювати шкідливих завад станціям, що працюють відповідно до Статуту, Конвенції та Регламенту радіозв'язку. По-друге, вони не можуть вимагати захисту від шкідливих завад, яких зазнають від таких станцій [3]. Це формулювання не є випадковим. Воно втілює логіку статті 45 Статуту МСЕ в самій структурі розподілу частот. Таким чином, визначальною ознакою положення № 4.4 є відсутність права на міжнародний захист, а не прихована можливість набути його через повторювану практику.

Окремого розгляду потребує зв'язок цього Положення № 4.4 з міжнародним довідковим реєстром частот (укр. МДРЧ або англ. Master International Frequency Register, надалі для зручності використовується абревіатура англійською «MIFR»). Це один із центральних елементів системи міжнародного визнання, пріоритету та захисту присвоєнь частот у межах Регламенту радіозв'язку. В оглядових працях порушується також питання, чи є повна реєстрація в MIFR конститутивною чи декларативною щодо міжнародного визнання, а також: яку юридичну вагу має повідомлення без внесення його до реєстру [18]. Це питання детально тут не розглядається, оскільки невідповідні присвоєння, що експлуатуються за Положенням № 4.4, заносяться до MIFR лише для інформаційних цілей, що не є вирішальним для поставленого питання [3, 19]. Якщо сама система не пов'язує такий запис із виникненням звичайного міжнародного захисту, то повторювана наявність присвоєння, здійсненого з відступом від Таблиці, у MIFR не може сама по собі перетворитися на доказ існування визнаного права на захист.

Такий висновок підтверджує і внутрішній контекст самого Регламенту радіозв'язку. Неузгоджене присвоєння, про яке йдеться в положенні № 8.4 Регламенту, не набуває звичайного міжнародного визнання лише тому, що адміністрація посиляється на Положення № 4.4. Положення № 8.5 Регламенту прямо пов'язує таке присвоєння з обов'язком негайно усунути шкідливі завади, якщо вони фактично виникли щодо присвоєнь, які здійснюються відповідно до Регламенту. У процедурному вимірі № 11.36 показує, що за несприятливого висновку таке присвоєння може бути внесене до MIFR лише для інформації і лише за умови зобов'язання адміністрації експлуатувати його відповідно до Положення № 4.4 [3, 19].

«Наступна практика» у значенні статті 31(3)(b) Віденської конвенції

Ключове питання полягає в тому, чи може повторюване використання Положення № 4.4 набути значення тієї «наступної практики застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення», про яку йдеться у статті 31(3)(b) Віденської конвенції? [16, 17]. А якщо глибше, то доктринальне питання стосується того, чи може сукупна, стала й фактично прийнята практика в цій сфері свідчити не про тлумачення, а про заміну договору практикою або формування паралельного спеціального

режиму в межах МСЕ? Теоретично можна поставити і питання про локалізований звичай, але в термінах практики Міжнародного Суду це вимагало б сталої, однорідної та прийнятої як право практики відповідного кола держав [24, 25]. Жодну з цих рамок не варто відкидати наперед, але оцінювати їх слід крізь призму правил тлумачення договорів і наявного доказового матеріалу.

Проект висновків Комісії міжнародного права 2018 р. виходить з презумпції, що наступні угоди і наступна практика використовуються насамперед для тлумачення договору, а не для його зміни [17]. Висновок 10 Комісії наголошує, що для статті 31(3)(b) значущою є лише така практика, яка встановлює угоду учасників, а мовчання може враховуватися лише тоді, коли обставини справді вимагали реакції [17]. Для договорів, пов'язаних із діяльністю міжнародних організацій, Комісія окремо зауважує у висновку 12, що практика організації може бути релевантною, але не автоматично ототожнюється з практикою сторін [17]. Для твердження про модифікацію договору практикою потрібен значно вищий ступінь сталої, узгодженої та прийнятої поведінки сторін, ніж той, який демонструє сучасне посилання на Положення № 4.4.

Таким чином, практика держав-членів МСЕ потенційно може бути використана для тлумачення згідно статті 31(3)(b). Практика Бюро радіозв'язку та Рада з питань Регламенту радіозв'язку є інституційною практикою застосування режиму. Поведінка приватних операторів, навіть якщо вона санкціонована державами, не тотожна практиці сторін договору. Нарешті, відсутність заперечень може враховуватися лише тоді, коли обставини справді вимагали безпосередньої реакції й дають підстави говорити про мовчазну згоду або мовчазне прийняття [17]. Без такого розрізнення будь-яке посилання на «накопичення практики» буде хибним.

Про яку ж практику може йти мова у світлі Положення № 4.4? Йдеться не про переоцінку двох базових умов самої норми, а про питання на кшталт процедур повідомлення, очікувань щодо координації, операційної дисципліни та наслідків фактичного спричинення шкідливих завад і формальної та фактичної реакції на них. Відповідно, наразі не має достатніх підстав стверджувати, що склався паралельний спеціальний режим, який усуває відсутність права на захист, або локалізований звичай у сенсі практики Міжнародного Суду. Правила процедури, схвалені Radio Regulations Board (RRB) у 2025 р., не розширюють сферу дії Положення № 4.4 до рівня загальної норми [20]. Вони виходять з того, що адміністрація, яка посиляється на Положення № 4.4 і далі діє в межах процедур повідомлення, але не набуває пріоритетного захисту, а у випадку фактичного спричинення шкідливих завад має вжити заходів для їх негайного усунення [3, 20]. Відповідно, навіть узятя разом практика держав, інституційна практика МСЕ, операторська поведінка та поодинокі мовчання не перетворюють відступ, допустимий на умовах Положення № 4.4, на звичайне міжнародно захищене використання.

Практика застосування положення № 4.4 у сфері D2D і регуляторна прогаллина

Національна регуляторна практика є одним із найпереконливіших свідчень того, що Положення № 4.4 сприймається як тимчасовий, але недостатній інструмент. 14 березня 2024 р. Федеральна комісія зі зв'язку США ухвалила першу національну рамку для Supplemental Coverage from Space (SCS) [21]. Вона допустила використання певних смуг наземного рухомого зв'язку для прямого супутникового зв'язку з мобільними телефонами, але водночас наголосила, що міжнародний вимір таких операцій

і надалі залежить від іноземних дозволів, координації на кордоні та виконання умов незавдання шкідливих завад. Отже, навіть у найбільш інноваційному національному рішенні не було надано повноцінного права, яке б включало і міжнародний захист, натомість враховані прямі приписи Положення № 4.4.

Ще виразніше проблему формують регіональні акти м'якого права та регуляторні матеріали. RSPG констатує, що відомі на сьогодні D2D-ІМТ сузір'я працюють на підставі Положення № 4.4 за умови незавдання шкідливих завад і без права вимагати захисту [6]. Звіт ECC 373, своєю чергою, показує, що D2D-MSS у низці випадків може вписуватися в чинну рамку MSS, тоді як найгостріша проблема постає там, де супутниковий сервіс використовує ІМТ-смуги без належної міжнародної архітектури захисту, координації та визнання [7]. Мандат Європейської Комісії до СЕРТ від 27 жовтня 2025 р. прямо виходить із того, що D2D-ІМТ у гармонізованих смугах ЄС потребує окремо сформульованих технічних умов, хоч і найменш обмежувальних [22]. Жоден із цих матеріалів не є практикою сторін у значенні статті 31(3)(b) Віденської конвенції, але всі вони показують, як самі регулятори описують межі чинного режиму.

Ці матеріали чітко показують: самі регулятори та учасники ринку не сприймають Положення № 4.4 як достатню й завершену основу для сталого D2D-ІМТ. Якщо навіть там, де сервіс уже розгортається, доводиться створювати додаткові національні, регіональні та технічні рішення навколо норми, що допускає відступ, це свідчить про невідповідність правового інструменту масштабу явища.

Практика самих конференцій МСЕ підтверджує, що коли потреба у використанні частот набуває сталого характеру, належною відповіддю є відкритий регуляторний перегляд. Показовою в цьому плані є Резолюція 249 (WRC-19) щодо зв'язків «космос – космос» у рухомій супутниковій службі. У ній конференція прямо визнала, що окремі системи вже поклалися на Положення № 4.4, однак така опора не створює надійної основи для подальшого розвитку систем, їхньої комерційної життєздатності та доступності послуг для кінцевих користувачів. Саме тому WRC-19 не надала таким практикам мовчазного нормативного схвалення, а передала питання до режиму досліджень і можливої розробки технічних умов та регуляторних положень. Резолюція 249 є важливим прецедентом: коли дерогаційне використання стає системним, належною відповіддю має бути формалізований перегляд, а не розширювальне тлумачення Положення № 4.4 [23].

Пункт 1.13 порядку денного ВКР-27 через це набуває особливої ваги. Він не просто стосується D2D як нової послуги, а ставить питання про те, чи повинна система МСЕ й надалі спиратися на логіку відступу там, де економічні та технічні умови вже вимагають більшої визначеності [4, 5]. Межа між тлумаченням і переглядом тут стає практично відчутною.

Справедливий доступ і проблема масштабу

Стаття 44 Статуту МСЕ має характер *lex imperfecta*, не будучи нормою прямої дії щодо розподілу ресурсів, вона водночас виконує роль ключового інструменту тлумачення, через призму якого мають впроваджуватися всі технічні положення Регламенту радіозв'язку. Вона поєднує щонайменше три виміри: дистрибутивний, оскільки йдеться про обмежені природні ресурси і справедливий доступ; процедурний, бо доступ до ресурсу опосередковується координаційними та реєстраційними механізмами Регламенту радіозв'язку, зокрема процедурами на кшталт № 9.1 і № 11.41; телеологічний, оскільки ця стаття задає критерій тлумачення інших положень Регламенту [2, 3].

З цього не випливає, що стаття 44 сама по собі створює індивідуально-захищене суб'єктивне право держави або оператора на певне присвоєння частот. Вона радше окреслює нормативну рамку, в межах якої слід оцінювати, чи не виходить застосування окремої норми за межі її функції.

Тут і виникає проблема масштабу. Використання невеликого обсягу ще можна розглядати як виняток, що не змінює загальної архітектури режиму. Коли ж ідеться про масові D2D-послуги, що спираються на великі сузір'я супутників (часто їх називають «мегасузір'я», оскільки включають уже не сотні, а тисячі і навіть десятки тисяч одиниць) і виходять на споживчий ринок, різниця між відступом і новою регуляторною моделлю починає стиратися. Тоді питання полягає вже не лише в ефективності використання спектра, а чи не підриває операційна перевага окремих акторів процедури та баланс, через які система покликана забезпечувати справедливий доступ держав до ресурсу, і чи не посилює вона фактичну логіку «хто перший зайняв, той і користується» [13, 15].

Як програмна норма, стаття 44 Статуту МСЕ не вирішує спір сама по собі, але допомагає оцінити, чи сумісне перетворення відступу на масштабну ринкову практику з об'єктом і цілями договору. Новітні дослідження супутникового широкосмугового доступу [15] не створюють самостійного правового критерію, проте підтверджують, що великомасштабне використання Положення № 4.4 має не лише технічні, а й розподільчі наслідки. Як висновок, питання про межі відступу є не тільки питанням юридичної техніки, а й питанням про те, чи здатна система МСЕ зберегти рівновагу між інновацією, передбачуваністю та справедливістю процедури.

Висновки. Невідповідність між Положення № 4.4 та потребами ринку D2D-ІМТ є фундаментальною: цей пункт є лише регуляторним винятком, який не може забезпечити стабільності, необхідної для повноцінної комерційної експлуатації технології. Положення № 4.4 дозволяє обмежене і незахищене використання, тобто по суті передбачає тимчасовий характер використання, наприклад для тестування технології, але до тих пір, доки це питання не буде врегульовано. Тривалість експлуатації під Положенням № 4.4 не змінює цієї ознаки і лише свідчить або про відсутність шкідливих завад, або про відсутність вчасних заперечень.

Тривала комерційна модель, натомість, потребує стабільного, міжнародно-визнаного та передбачуваного правового статусу. Діяльність приватних операторів доказує комерційний попит, але не *opinio juris* сторін міжнародного договору, адже національні рішення окремих адміністрацій вказують лише на фрагментарну толерантність, а їх не можна віднести до узгодженої практики між державами-членами МСЕ. В той же час інституційна практика (рішення Бюро радіозв'язку та Ради з питань Регламенту радіозв'язку), за висновком 12 КМП, не отожднюється автоматично з практикою сторін [17]. Що ж до мовчазного прийняття, то це може бути релевантним тільки в тих ситуаціях, де обставини вимагали реакції, чого чинний режим зі своїми операційними механізмами реагування на завади не припускає. Жоден із цих пластів окремо або в сукупності не формує узгодженої (*concordant*), спільної (*common*) та послідовної (*consistent*) практики учасників, а відповідно не досягає порогу «наступної практики» у значенні статті 31(3)(b) Віденської конвенції.

Аргумент про можливість модифікації договору через практику не потребує спростування *in abstracto*. Навіть якщо припустити доктринальну допустимість такої зміни (що саме по собі є дискусійним), поточний рівень практики не досягає необхідного

порогу, а стаття 39 Віденської конвенції прямо вимагає офіційної згоди сторін для будь-якої модифікації, яка в межах МСЕ завжди виражається через офіційне підписання Заключених актів Всесвітніх конференцій радіозв'язку (WRC) [17]. Паралельний спеціальний режим також не формується, оскільки Положення № 4.4 функціонує в межах Регламенту радіозв'язку як субординоване застереження про терпимість (*tolerance clause*). Натомість спостерігається процедурна координація в межах ланцюга МСЕ – RSPG – CEPT, що свідчить про розвиток інструментів глобально-адміністративного права, а не про виокремлення автономного правового субрежиму [6, 22]. Локалізований звичай також не знаходить підтвердження в наявному дослідженні [24, 25].

Сукупність регуляторних позицій (RSPG, мандат Європейської Комісії до CEPT, Звіт ECC 373, FCC SCS Order, Резолюція 253 (WRC-23)), а також поведінка самих операторів, що оперують категоріями ліцензування, ринкового доступу та захисту інвестицій [4, 6, 7, 21, 22] належить до сфери *lex ferenda*, а не реінтерпретації *lex lata*. Вона сигналізує саме про недостатність чинної рамки для масштабованої комерційної моделі D2D-ІМТ, особливо у смугах, переважно гармонізованих для наземного ІМТ. Резолюція 249 (WRC-19) уже фіксує відповідну інституційну презумпцію коли дерогаційне використання набуває системного характеру і вимагає формального перегляду, а не розширювального тлумачення [23]. Пункт 1.13 порядку денного ВКР-27 переводить цю презумпцію в оперативну площину [4, 5].

Заповнення цієї прогалини у спосіб, сумісний зі статтею 44 Статуту МСЕ, а саме через раціональне, ефективне і справедливе використання ресурсу, можливе лише через відкритий перегляд Регламенту радіозв'язку, а не через акумуляцію практики навколо норми, що допускає відступ. Якщо D2D-ІМТ має отримати тривалий і захищений міжнародний статус, то це повинно статися шляхом відкритого перегляду Регламенту радіозв'язку, а не через поступове нашарування практики навколо норми, що допускає відступ.

Література:

1. *Collection of Basic Texts of the International Telecommunication Union. Edition 2023*. Geneva : ITU, 2023.
2. *Constitution of the International Telecommunication Union. Collection of Basic Texts of the International Telecommunication Union*. Geneva: ITU, 2023.
3. *Radio Regulations. Edition of 2024*. Geneva: ITU, 2024.
4. Resolution 253 (WRC-23). Studies on possible new allocations to the mobile-satellite service for direct connectivity between space stations and International Mobile Telecommunications (IMT) user equipment to complement terrestrial IMT network coverage. *World Radiocommunication Conference 2023 (WRC-23) Final Acts*. Geneva : ITU, 2024.
5. WRC-27 – ITU World Radiocommunication Conference 2027 [Електронний ресурс]. *International Telecommunication Union*. URL: <https://www.itu.int/wrc-27/> (дата звернення: 22.04.2026).
6. Radio Spectrum Policy Group. Opinion on the EU-level policy approach to satellite Direct-to-Device connectivity and related Single Market issues. RSPG25-020 FINAL [Електронний ресурс]. Brussels, 17 June 2025. URL: https://radio-spectrum-policy-group.ec.europa.eu/document/download/72e52901-fa1a-474a-9480-a222c5b36545_en?filename=RSPG25-020final-RSPG_Opinion_on_D2D_and_Single_Market_Issues.pdf
7. ECC Report 373. Exploring the regulatory and technical elements with respect to national authorisation of satellite based Direct-to-Device (D2D) communications via existing available smartphones

- [Електронний ресурс]. Approved 13 February 2026. URL: <https://docdb.cept.org/download/4909>
8. Stratigentas D. Potential Abuses to the ITU Radio Regulations: The Licensing of Small Satellites. *Journal of Space Safety Engineering*. 2015. Vol. 2, No. 1. P. 4–11. DOI: 10.1016/S2468-8967(16)30034-9.
 9. Berry S. et al. Spectrum Rights in Outer Space: Interference Management for Low Earth Orbit (LEO) Broadband Constellations. *Journal of Information Policy*. 2024. Vol. 14. P. 747–784. DOI: 10.5325/jinfopoli.14.2024.0021.
 10. Almarshedi W., Reed D. Critique of the International/National Spectrum Management Process for Non-Geostationary-Satellite Orbit Broadband Networks [Електронний ресурс]. SSRN 3142427. 2018. URL: <https://ssrn.com/abstract=3142427>
 11. Tonkin S., De Vries J. P. NewSpace Spectrum Sharing: Assessing Interference Risk and Mitigations for New Satellite Constellations [Електронний ресурс]. SSRN 3140670. 2018. URL: <https://ssrn.com/abstract=3140670>
 12. El-Moghazi M., Whalley J. The International Radio Regulations: The Case for Reform. Springer Cham, 2021.
 13. Frieden R. Why Has Multilateral Space and Spectrum Resource Management Become More Difficult? *Telecommunications Policy*. 2022. Vol. 46, No. 10. Art. 102426. DOI: 10.1016/j.telpol.2022.102426.
 14. Taha H., Vári P., Lapsánzky A. Direct-to-Device Satellite Communications in the European Union: Spectrum Allocation and Regulatory Pathways Within the ITU Framework. *IEEE Access*. 2025. Vol. 13. P. 190556–190581.
 15. Akçali Gür B., Kulesza J. Equitable access to satellite broadband services: Challenges and opportunities for developing countries. *Telecommunications Policy*. 2024. Vol. 48, No. 5. Art. 102731. DOI: 10.1016/j.telpol.2024.102731.
 16. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. [Електронний ресурс]. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 22.04.2026).
 17. International Law Commission. Draft conclusions on subsequent agreements and subsequent practice in relation to the interpretation of treaties, with commentaries. *Report of the International Law Commission on the work of its seventieth session. UN Doc. A/73/10*, ch. IV. New York : United Nations, 2018.
 18. Lyall F., Larsen P. B. *Space Law: A Treatise*. 2nd ed. Abingdon Routledge, 2018.
 19. Master International Frequency Register (MIFR) [Електронний ресурс]. *International Telecommunication Union*. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-R/terrestrial/broadcast/Pages/MIFR.aspx>
 20. Rules of Procedure approved by the Radio Regulations Board (RRB). 2025 ed. [Електронний ресурс]. Geneva: ITU, 2025. URL: https://www.itu.int/dms_pub/itu-r/opb/reg/R-REG-ROP-2025-PDF-E.pdf
 21. Federal Communications Commission. Single Network Future: Supplemental Coverage from Space; Space Innovation. Report and Order and Further Notice of Proposed Rulemaking. FCC 24–28 [Електронний ресурс]. Adopted 14 March 2024. URL: <https://docs.fcc.gov/public/attachments/FCC-24-28A1.pdf>
 22. European Commission. Mandate to CEPT to study feasibility of and develop least restrictive harmonised technical conditions for the use of EU-harmonised frequency bands for terrestrial wireless systems providing electronic communications services by satellite systems providing Direct-to-Device-IMT connectivity [Електронний ресурс]. 27 October 2025. URL: https://cept.org/documents/ecc/91929/ecc-25-059_annex1_mandate-to-the-cept-on-d2d-imt-in-eu-harmonised-ecs-bands
 23. Resolution 249 (WRC-19). Study of technical and operational issues and regulatory provisions for space-to-space transmissions in the Earth-

- to-space direction in the frequency bands [1 610–1 645.5 and 1 646.5–1 660.5 MHz] and the space-to-Earth direction in the frequency bands [1 525–1 544 MHz], [1 545–1 559 MHz], [1 613.8–1 626.5 MHz] and [2 483.5–2 500 MHz] among non-geostationary and geostationary satellites operating in the mobile-satellite service. *Final Acts WRC-19* [Електронний ресурс]. URL: https://www.itu.int/dms_pub/itu-r/oth/0C/0A/R0C0A00000F0087PDFE.pdf
24. *Asylum (Colombia/Peru)*, Judgment, I.C.J. Reports 1950, p. 266.
 25. *Right of Passage over Indian Territory (Portugal v. India)*, Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1960, p. 6.

Pop-Stasiv V. Provision No. 4.4 of the ITU Radio Regulations: Interpretation in Light of the Vienna Convention

Summary. This article is devoted to the interpretation of No. 4.4 of the ITU Radio Regulations as a treaty provision permitting frequency assignments in derogation from the Table of Frequency Allocations, subject to two conditions: that no harmful interference is caused and that no protection from such interference is claimed. The rapid development of new technologies, in particular direct-to-device (D2D) satellite connectivity, has raised questions regarding the use of this mechanism. As a result, this issue has become prominent on the agenda of the World Radiocommunication Conference 2027 (WRC-27). The article examines the application of No. 4.4 as a matter of treaty interpretation, in particular whether the repeated use of this provision in contemporary regulatory practice may serve as a basis for its broader interpretation, or for the emergence of “subsequent practice in the application of the treaty which establishes the agreement of the parties regarding its interpretation” within the meaning of Article 31(3) (b) of the Vienna Convention on the Law of Treaties. It also considers whether the practice of applying No. 4.4 provides grounds for treaty modification by practice or for the formation of a parallel special regime. It is argued that No. 4.4 does not in itself establish an internationally protected regime of use, and that entries in the Master International Frequency Register (MIFR) made for information purposes do not produce legal effects equivalent to the registration of frequency assignments carried out in accordance with the Radio Regulations. It is further shown that existing national, regional, and institutional materials reflect regulatory pressure and the practical limitations of the current framework for a scalable D2D-IMT commercial model, rather than a concordant and consistent practice of the treaty parties. A distinction is drawn between the practice of ITU Member States, the institutional practice of the Radiocommunication Bureau and the Radio Regulations Board, the conduct of private operators, and tacit acceptance (acquiescence). Particular attention is paid to the relationship between the derogation mechanism of No. 4.4, the procedural framework of the MIFR, and Article 44 of the ITU Constitution. The article concludes that, at the present stage, the establishment of a stable and internationally protected legal status for D2D-IMT requires a formal revision of the Radio Regulations, as the current practice under No. 4.4 does not ensure the necessary legal evolution. In this context, Article 44 of the ITU Constitution should be regarded as the framework for such revision, based on the principles of equitable, rational, and efficient use of the spectrum.

Key words: Radio Regulation No. 4.4, acquiescence in international law, Direct-to-Device (D2D) satellite connectivity, WRC-27, derogation mechanism.

Дата першого надходження статті до видання: 10.03.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Антонюк Л. О.*
КОНСТИТУЦІЙНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДОГЛЯДОВОЇ ПРАЦІ:
ВІД ФОРМАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ДО РЕАЛЬНОГО БАЛАНСУ.....4
- Іванцова З. А.*
КОГНІТИВНА НЕДОТОРКАНІСТЬ ЯК НОВИЙ ОБ'ЄКТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАХИСТУ: РОЛЬ ПОЛІГРАФА.....8

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

- Крайній П. І.*
ЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ІЗРАЇЛІВ УМОВАХ
ТРИВАЮЧИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....14
- Моїсєєв М. С.*
ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ НА ЗАГАЛЬНИХ ПІДСТАВАХ.....19
- Редченко Я. О.*
ПРОБЛЕМАТИКА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У РЕГУЛЮВАННІ ЦИФРОВИХ АКТИВІВ.....23
- Уткіна М. С.*
ПРАВОВА МОДЕЛЬ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОСТКОНФЛІКТНОЇ ВІДБУДОВИ:
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР.....28
- Фелик О. В.*
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАЦІЄЮ ЄС ІНСТРУМЕНТІВ
ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ.....35

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- Кондратенко Б. В.*
ПІДСТАВИ ДЛЯ ВИЇЗДУ ЗА КОРДОН ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ДЛЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ПЕВНИХ ПРОФЕСІЙ
ТА ПІДПРИЄМСТВ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕГУЛЮВАННЯ, ПРОПОЗИЦІЇ
ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА.....40

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

- Гетманець О. П., Кирсева І. В.*
РИЗИКИ ВИКОРИСТАННЯ КРИПТОВАЛЮТИ ПРИ УКЛАДЕННІ УГОД ІЗ ЗЕМЕЛЬНИМИ ДІЛЯНКАМИ
В УКРАЇНІ.....46

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Йовенко І. І.*
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ.....52

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW AND MUNICIPAL LAW

- Antoniuk L.*
CONSTITUTIONAL REGULATION OF GENDER EQUALITY IN UKRAINE THROUGH THE LENS OF CARE WORK:
FROM FORMAL TO SUBSTANTIVE EQUALITY..... 4
- Ivantsova Z.*
COGNITIVE INVIOABILITY AS A NEW OBJECT OF CONSTITUTIONAL PROTECTION:
THE ROLE OF THE POLYGRAPH..... 8

ADMINISTRATIVE, FINANCE, TAX LAW

- Krainii P.*
THE SIGNIFICANCE OF JUDICIAL DECISIONS IN THE ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE
AND ISRAEL UNDER CONDITIONS OF ONGOING ARMED CONFLICTS: A COMPARATIVE ANALYSIS..... 14
- Moisieiev M.*
LEGAL CHARACTERISTICS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY OF SERVICEMEN
OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE ON GENERAL GROUNDS.....19
- Redchenko Ya.*
THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE REGULATION OF DIGITAL ASSETS THROUGH THE PRISM
OF INTERNATIONAL LEGAL GUARANTEES OF HUMAN RIGHTS.....23
- Utkina M.*
LEGAL MODEL FOR COMBATING CORRUPTION UNDER MARTIAL LAW AND POST-CONFLICT RECONSTRUCTION:
THEORETICAL FOUNDATIONS AND INSTITUTIONAL DIMENSION.....28
- Felyk O.*
EUROPEAN EXPERIENCE IN THE USE OF PUBLIC ADMINISTRATION TOOLS BY THE EU ADMINISTRATION.....35

EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW

- Kondratenko B.*
GROUNDS FOR TRAVEL ABROAD DURING MARTIAL LAW FOR REPRESENTATIVES OF CERTAIN PROFESSIONS
AND ENTERPRISES: LEGAL ANALYSIS AND REGULATORY OUTLOOK, PROPOSALS
FOR IMPROVING LEGISLATION..... 40

LAND, AGRICULTURAL, ENVIRONMENTAL, NATURAL RESOURCES LAW

- Getmanets O., Kyrieieva I.*
RISKS OF USING CRYPTOCURRENCY WHEN CONCLUDING AGREEMENTS WITH LAND PLOTS IN UKRAINE.....46

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL EXECUTIVE LAW

- Yovenko I.*
RANGE OF OFFICE FEES FOR CRIMINAL OFFENSE AGAINST ENVIRONMENT..... 52

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 80 2026

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка Фесенко Н.В.

Дата розміщення онлайн: 27.05.2026. Дата друку: 03.06.2026.

Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 16,83, ум. друк. арк. 14,65.

Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення 0526/511.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)

Україна, м. Одеса, 65101, вул. Інглєзі, 6/1

Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua